

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

TANULMÁNYOK MÓRICZ ZSIGMONDRÓL
PÁNEURÓPAI PIKNIK 1989
TÖBBSÉG ÉS DEMOKRÁCIA

2019
•
IV.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA

MEGJELENIK NEGYEDÉVNKÉNT

54. ÉVFOLYAM, 2019. IV. SZÁM

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László,

Marik Sándor, Nagy Zsuka

Tördelőszerkesztő:

Fekete József

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár,

Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Levélcím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23.

Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107

E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com

<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél,

az ország bermelyik postáján,

Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati Irodákban

és a Központi Hírlap Centrumnál.

Évi előfizetési díj 2000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a

Szabolcs-szatmár-beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható

a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárban,

Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrassy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

MÓRICZ 140

BARANYAI NORBERT

Kántáló barbárok

Az erőszakreprezentáció morális vonatkozásai Móricz Zsigmond
Karácsonyi ének című novellájában 3

CSÉVE ANNA

A Levelezés és a Tükör-jegyzetek mint a Móricz-recepció eseményei 14

JÁNOSI ZOLTÁN

Marokba szorított kozmosz

A Móricz-novellák szerkezetéhez 21

MERCS ISTVÁN

Móricz Zsigmond *A fáklya* című regényének poétikájáról 34

MINYA KÁROLY

Bizalmas írások

Móricz naplójának nyelvhasználatáról 40

PETHÓ JÓZSEF

Egység az ellentétben

Móricz és Krúdy szépprózájáról összehasonlító stilisztikai megközelítésben 46

SZILÁGYI ZSÓFIA

A vakáció zibbadt maznasága

Móricz Zsigmond: *Kamaszok* 58

VÉGH BALÁZS BÉLA

„Isten gondot visel”

Móricz Zsigmond zsoltárjai 67

MERCS ISTVÁN

„Emberségről példát, vitézségről formát” 72

KŐSZEGHY PÉTER

Virágok és virágénekek 75

FILOZÓFIA

NAGY LEVENTE

Demokrácia és a többségi döntés dilemmái 95

INTERJÚ

MARIK SÁNDOR

Páneurópai Piknik: a debreceni gondolat
Beszélgetés Turi Gáborral, az 1989-es esemény egyik szervezőjével 109

IRODALOM

CZINE MIHÁLY

A mesebeli harmadik fiú
Bevezető gondolatok Ratkó József estjéhez 121

RATKÓ JÓZSEF

Jó hazát (vers) 122

KARÁDI ZSOLT

Ráismerés a nemzetre és a közösségre
Nagy Gábor laudációja 123

NAGY GÁBOR

Pince; Udvar (versek) 125

KIÁLLÍTÁSMEGNYITÓ

KISS KÁLMÁN

Varázslatos Szatmár-Bereg
Habarics Béla fotókiállítása elé 126

SZEMLE

Önkiadás

Egy politikaviselt vidéki újságíró jegyzettörédékei (MARIÁS JÓZSEF) 131

A borítón HABARICS BÉLA fotói láthatóak

BARANYAI NORBERT

Kántáló barbárok

Az erőszakreprezentáció morális vonatkozásai Móricz Zsigmond
Karácsonyi ének című novellájában

Az utóbbi években öröndetesen megélenkülő Móricz-recepció nemcsak az életmű egészének új szempontok alapján történő értékelését, hanem egyúttal az író számos alkotásának újraértelmezését is lehetővé tette. Miközben a regények sorában a korábbi évtizedek kanonikus alkotásai mellett elfeledettnek látszó szövegek is az értelmezői figyelem középpontjába kerültek, addig a novellák esetében ez a tendencia kevésbé látszik érvényesülni. Néhány kivételtől eltekintve az interpretációk a móríci rövidpróza esztétikai karakterét általánosabb – sokszor csak egy-egy alkotói korszakra fókuszáló – áttekintések alapján vagy főként a közoktatásban szereplő, jól ismert novellák újraolvasásával igyekeztek feltérképezni.¹ Ennek köszönhető, hogy miközben többen is az író novellisztikáját tartják az életmű igazán figyelemre méltó poétikai teljesítményének, máig nem változott a helyzet atekintetben, hogy „Móricz elbeszéléseinek kapcsán mindenkinek ugyanaz a négy-öt novellacím jut eszébe, s más semmi.”² Jelen elemzés természetesen nem azzal az igénnyel lát napvilágot, hogy ezt a recepció tendenciát megfordítsa, így egy eddig kevésbé ismert Móricz-novella értelmezésével mindössze arra próbálunk rávilágítani, hogy vannak az életműben olyan (rövidprózai) alkotások, melyek érdemesek az újrafelfedezésre. Az 1931. december 25-én a *Magyarország* hasábjain megjelent *Karácsonyi ének* értelmezésekor két olyan alapvető szempontot igyekszünk érvényesíteni, amelyek reményeink szerint

· Az itt következő tanulmányok eredetileg előadésként hangoztak el „A két pólus között szikra pattant, s lettem én” címmel – a Móricz Zsigmond Megyei és Városi könyvtár, a Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete, valamint a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tagozata által a – Móricz Zsigmond születése 140. évfordulója tiszteletére rendezett tudományos konferencián el 2019. szeptember 20-án Nyíregyházán, a könyvtár konferenciatermében.

¹ A teljesség igénye nélkül néhány példa: TAMÁS FERENC: Móricz írói indulása. In: A kifosztott Móricz? Szerk. Fenyő D. György. Budapest, 2001. Krónika Nova Kiadó, 50–62.; CSÉVE ANNA: Szituálatlan üzenetek (Az újraolvasás és az újrafírás alternatívájáról a Tragédiában. In: Az újraolvasott Móricz. Szerk. Onder Csaba. Nyíregyháza, 2005. 80–89. [Onder (szerk.), 2005.]; BÉNGI LÁSZLÓ: A nyelv víziószerszerűsége. In: Móricz a jelenben. Szerk. Bengi László – Szilágyi Zsófia. Budapest, 2015. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 145–157.; TAKÁCS MIKLÓS: Trauma és narrativitás (Móricz Zsigmond: Szegény emberek). In: TAKÁCS MIKLÓS: Sebek és szavak. Traumakultúra, traumairodalom. Budapest, 2018. Kalligram Kiadó. 128–138.

² ANGVALOSI GERGELY: Megjegyzések Móricz novellisztikájáról. Alföld, 2009. 9. sz. 41.

a móríci próza karakterének általánosabb értelmezéséhez is kínálhatnak alternatívákat. Először a novella szerkezetét vizsgálva arra kívánunk rámutatni, hogy milyen narratív mintázatokat követve épül fel a szöveg epikus világa, amihez kapcsolódóan az is körvonalazható, hogy miből eredeztethető a műnek a befogadóra gyakorolt nyugtalanító hatása. Ezt követően a történet középpontjában álló erőszakreprezentáció(k) vizsgálata arra nyújt lehetőséget, hogy megmutassuk, miként képes a móríci próza a különböző lehetséges jelentésszinteket összekapcsolva kialakítani a szövegek poétikai karakterét.

A móríci rövidpróza narratív jellegzetességei a szövegben

A *Karácsonyi ének* röviden összegezhető története egy karácsonykor elkövetett kettős gyilkosság előzményeit helyezi az elbeszélés középpontjába. Amint az a narrátori közlésből kiderül, a két főhős, Páva Sajó és Balog a történet helyszínéül szolgáló faluban minden karácsonykor kántálnak, amiért cserébe némi adományt kapnak az egyes családoktól. Az elbeszélés jelenét képező esztendőben azonban két helyi cigány megelőzi őket, és így az anyagi juttatásoktól megfosztott, feldühödött kántálók agyonverik vetélytársaikat. A novella nemcsak az elkövetett büntett tematikus hasonlósága miatt emlékeztethet az ugyanabban az évben megjelent *Barbárokra*, hanem azért is, mert itt sem önmagában a történet, hanem sokkal inkább annak közvetítése, vagyis a „közlés művészeté” lehet érdemes az olvasói figyelemre. A továbbiakban ennek megfelelően az elemzés az elbeszélésmód, illetve a narratív szerkezet azon aspektusainak feltárására fókuszál, melyeket a befogadóra gyakorolt hatás legfőbb poétikai összetevőiként azonosíthatunk.

A *Karácsonyi ének* első mondataiban is megfigyelhető az a móríci prózában jól ismert megoldás, hogy az alkotás bevezetője a szöveg egészét értelmező javaslatként határozza meg a további olvasást. Az auktorialis narráció révén közvetített expozíció, miközben látzólag csak a novella tér- és időviszonyairól tájékoztatja az olvasót, valójában már magában foglalja a lehetséges jelentéseknek azokat a variánsait, amelyek a szöveg értelmezésében is kulcsszerepet játszanak:

„Ragyogó hóba borult a kis falu.

Gyönyörű karácsony este volt. Az égen rettentő csillag, mint amikor tavaszi hajlalon a réten a fűszálak hegyén csillog a harmat. A kis falu megbujt és a parányi házakban, boldogtalan, szegény nép tanyázott.”³

Az első két mondat tér- és időmegjelölése a karácsonnyal azonosított idilli békesség hangulatát jól ismert, sztereotipikus képzettársításokkal (pl. *gyönyörű* mint jelző; a *ragyogó*

³ MÓRICZ ZSIGMOND: *Karácsonyi ének*. Magyarország, 1931. december 25. 9. (A további hivatkozások erre a kiadásra és oldalszámra vonatkoznak.)

hó jól ismert motívuma) idézi meg, ám a folytatás szinte azonnal vissza is vonja ezt az értelemlenetséget. A csillag kettős jelentésvonatkozása – miszerint egyszerre része a bevezetőben meghatározó tájleírásnak és idézi fel a krisztusi születés bibliai motívumát – a hozzá kapcsolódó *rettentő* jelző révén már eltávolít az idilli képzettársítástól (még ha az újrakezdést/feltámadást evokáló hajnali rét és a megcsillanó harmat elvileg ezt erősítené is). A következő mondat pedig végképp egyértelművé teszi, hogy a természet és a falu világához kötött (karácsonyi) harmónia látszata mögött valójában az emberi szenvedés és nélkülözés rejtőzik (a *hóba borul* és a *megbújt* igék utalnak rá, hogy az idill mintegy elfedni igyekszik a boldogtalanságot). A karácsony békét, a megváltás ígéretét hirdető szakralitása és az emberi létezését átható békétlenség, megváltatlanság között feszülő ellentét viszont nemcsak a bevezetőben, hanem a novella egészében is meghatározóvá válik.

A *Karácsonyi ének* gerincét alkotó, karácsony esti események elbeszélését megelőzően a narrátor két olyan háttérinformációt szolgáltat a főhősökről, melyek a jelenbeli történések magyarázataként nyerhetnek értelmet. A rövid retrospekció arról számol be, hogy a két főhős, illetve a faluközösség számára mit jelentett a korábbi években a karácsonyi kántálás, illetve:

„Sok, sok éven át, kisiskolás koruk óta ők voltak a karácsonyesti kántálók. Olyan hangjuk volt, mint az érc-síp s náluk nélkül nem is volt karácsony este a kis kálvinista faluban. Még aratáskor is emlegették, hogy az a karácsony, mikor Páva Sajó, meg a Balog rázendítik, hogy: Mennyből az angyal.

Az idén nehezen is várták, mert ez az év nemcsak a gazdagokra rossz, hanem a szegényekre is. Ha a gazdának nincs, a munkás koplalja meg. Csizmát akartak fejtetni a kántálási pénzből, mert most csak úgy szortyogott a hólé a lábukon. Meg egy üveg bort is vinnének haza az édesnek, hogy legalább hadd érezzék, hogy itt járt az Isten angyala.”

Ez alapján világossá válik, hogy a két főhős karácsonyi kántálása egy olyan hagyományként él a faluban, amely évek óta az ünnep elmaradhatatlan eseményét jelenti a közösség számára. Másfelől pedig az is tisztázódik, hogy a kántálók az éneklésre elsősorban az anyagi juttatások megszerzésének lehetőségeként tekintenek. Az idézet utolsó mondatai egyben azt a narrációs váltást is jelzik, amely a továbbiakban kulcsfontosságúnak bizonyul a történet elbeszélésében: a narrátor kezdeti távolságtartó, kívülálló perspektívája ugyanis hirtelen felcserélődik a szereplői nézőponthoz igazodó történetmondással.

A folytatás – s tulajdonképpen maga a novella egésze – annak a kudarcnak az elbeszélése, amelyben a korábban érkező kántáló cigányok éneke nemcsak az adományoktól, hanem a korábban kivívott falubeli megbecsültségüktől is megfosztja Páva Sajót és Balogot. A visszautasításból fakadó sérelem három családhoz kötődően mutatkozik meg, aminek során nemcsak a megaláztatás érzete, hanem a vetélytársak iránti düh is folyamatosan fokozódik a két főhősben. Az első két helyen elsősorban az anyagi nehézségekre való hivatkozással utasítják el kántálásukat, miszerint a családok számára nem nyílik lehetőség (vagy legfeljebb csak nagyon szűkösén) ajándékkal honorálni a karácsonyi dicsőítőket. A harmadik portán

azonban nemcsak egyszerűen elutasítják őket, hanem ezzel együtt az a korábban kivívott tiszteletük is megkérdőjeleződik, amelyet a novella bevezetője evidenciaként tételezett:

„– Már megint itt vannak ezek a cigányok? – nyitott ki a gazda. – Vagy tik vattok Páva Sajó?

– Mink vagyunk gazduram.

A gazdasszony azonban kiszólt.

– Hogy nem szégyellik ilyen nagy legények. Nem való a mán, csak a cigányoknak.”

Fontos hangsúlyoznunk, hogy három családnál elszenvedett elutasítás mindvégig a két főhős nézőpontját érvényesítve válik az elbeszélés tárgyává. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a cigányok kántálásáról csak annyit tudhatunk, amennyit Páva Sajó és Balog érzékel (vagyis főként a többi szereplő elbeszéléseiből tudunk róla), hanem azt is, hogy maga a narrátor a móríci prózára igen jellemző szabad függő beszéd révén a két kántáló szólamához igazodik. Két beszédes példa alapján világosan megmutatkozik, hogy miként jelenik meg a narratori beszédben a főhősök perspektívája. A párbeszéddek egyike a cigányok éneklését vonításnak minősíti, ami közvetetten az állati létmóddal azonosítja a vetélytársakat (és ami egyben némileg előkészíti a zárlatban bekövetkező gyilkosságot is):

„– *Mék lehet az?*

– *A Buga...*

– *Jól van. A nyáron is elvállalt előlem egy fairtást egy kis kenyérér. Csak voníts.*”

Nem sokkal később ugyanez a szófordulat immár a narrátor szólamában köszön vissza („A cigányok meg csak vonítottak valahol, hogy: mennyből az angyal”), ami világosan mutatja, hogy az elbeszélő megállapításai igazodnak a szereplői értékítélethez. Ennek köszönhető, hogy amikor egy másik helyen az elkeseredettség és a felháborodás hangján szólal meg a narrátor, az valójában az eseményekre reflektáló szereplői vélekedést foglalja magába:

„Nagyon le voltak törve, nagyon szégyellették magukat. Hogy ezek a cigányok... *Már lát-szott, hogy itt az idén nincs aratás. Nincs most karácsony. Meghalt a Krisztus.*” (kiem. – B. N.)

A narráció ezen poétikai megoldásainak köszönhetően az olvasó óhatatlanul kénytelen a két főhős perspektívájához igazodni, ami viszont azért válik nehézkessé, mert közben a szöveg számos olyan elidegenítő jelzéssel él, amely ellehetetleníti az azonosulást (ennek tüzetesebb vizsgálatára a későbbiekben még visszatérünk). A *Barbárok* első fejezetéhez hasonlóan hirtelen következik be a gyilkosság, azonban itt az elkövetett büntettig nem az áldozatok, hanem mindvégig a tettesek nézőpontjához igazított elbeszélés juttatja el az olvasót. Ez az, amire a novella narratív hatásmechanizmusának legmarkánsabb megoldásaként tekinthetünk, s ami közvetlenül hozzájárul ahhoz, hogy a szűkszavú és minden-

féle további magyarázatot, didaktikus példázatszerűséget nélkülöző zárlat után rendkívül nyugtalanító érzés marad a befogadóban. A novella így egyike azoknak a rövidprózai alkotásnak, amelyekben a móríci szövegalakítás jellegzetes megoldásai (csattanóra kiheggyezett, drámai szerkesztésmód; a szabad függő beszédből fakadó, korlátozott látásmód; a különféle – referenciálisként és metaforikusként egyaránt azonosítható – jelentéslehetőségeket magába foglaló művészi nyelvhasználat) a lehető legsikerültebb formában képesek megmutatkozni. A továbbiakban mindez azáltal látszik még tovább pontosíthatónak, ha az erőszakrepresentációk különféle teoretikus megközelítéseit segítségül hívva megvizsgáljuk, hogy az elbeszélés miképpen képes árnyalni a látszólag egyértelműnek tűnő morális értékviszonyításokat és a szöveg ez alapján formálódó lehetséges jelentéseit.

Az erőszak értelmezésének lehetséges aspektusai a novellában

Az erőszak mibenlétét felderíteni igyekvő kultúratudományos vizsgálódások egyik nehézsége, hogy magának a kutatásnak a tárgya is nehezen körülírható társadalmi jelenségként tétéleződik: „Az erőszakra irányuló szisztematikus kutatás egyik feltűnő problematikája épp ezért pont a módszertani-elméleti megközelítések sokfélesége és különbözősége, amely viszont részben magának az erőszak fogalmának alapvető tisztázatlanságából, összetettségéből, sőt ellentmondásosságából is ered (hiszen mindig is a társadalmi kerettől függő diszkurzív konstrukció eredménye, hogy mi számít erőszaknak és mi nem, mi tekinthető legális és mi illegitim erőszak-gyakorlatnak).”⁴ A *Karácsonyi ének*ben olvasható eseményekben az erőszak mibenlétének megítélése látszólag egyértelműnek hat, amennyiben a történet végén bekövetkező gyilkosság világosan lehetővé teszi az erőszakot elszenvendő áldozat(ok) és az azt elkövető tettes(ek) elkülönítését. Ennek megfelelően az a Rainer Paris által megfogalmazódó meghatározás – melyet maga a szerző is a legegyszerűbbnek nevez –, könnyen azonosíthatónak látszik a Móricz novellájában megmutatkozó erőszakrepresentációval: „Ha ugyanis vannak áldozatok, akkor ott tetteseknek is lenniük kell. Amit az egyik cselekszik, az a másiknak fájdalmat és szenvedést okoz. A tettes mindig gátlástalan, alattomos és kegyetlen, az áldozat védtelen és ártatlan. (...) Az erőszak egy olyan hatalom alapja, amely saját akaratát érvényesíti, ha mások próbálnak ellenállni, éppen ezért a társadalmi lét egyik minőségét jelenti. Az erőszak a mások bántalmazásának és megölésének szabadsága.”⁵ A novellában a vetélytársak megsemmisítésére irányuló gyilkosság másfelől a Jan Philip Reemstma által kidolgozott erőszaktipológia felől válik továbbgondolhatóvá. A német teoretikus fenomenológiai alapoottságú elmélete az erőszakot a test felől közelíti meg, és ennek megfelelően három különböző lehetséges variánst különít el: a test birtok-

⁴ PABIS ESZTER: Az interdiszciplináris erőszak-kutatás eredményeiről és problematikájáról. In: Az erőszak reprezentációi. Szerk. Pabis Eszter. Debrecen, 2015. Debreceni Egyetemi Kiadó, 8. [Pabis, 2015.]

⁵ RAINER PARIS: A tehetetlenség mint a nyomásgyakorlás eszköze. Gondolatok az áldozatiság retorikájáról. In: Áldozatnarratívák. Szerk. Balogh László Levente – Takács Miklós – Valastyán Tamás. Budapest, 2019. Kijárat Kiadó, 70–71.

bavételét irányzó abúzív, a racionális indíttatást nélkülöző *öncéli* és a test elmozdítására, áthelyezésére törekvő *lokalizáló erőszakot*.⁶ A *Karácsonyi ének* konfliktusából fakadó gyilkosság ez utóbbinak az eltávolító erőszakkal azonosított változatával rokonítható leginkább: ez esetben „a test egy megszüntetendő akadály, a cél útjában álló tényező, amely ha eltűnik, az erőszak maga is értelmét veszti (hiszen célját elérte).”⁷ A karóval agyonvert két cigány Páva Sajó és Balog számára a karácsonyi kántálásuk, pontosabban az érte kapott anyagi juttatások legfőbb akadályaként értelmeződik, ezért a gyilkosság nemcsak egyszerűen harag kiváltotta indulatos tett, hanem az érvényesülést ellehetetlenítő személyek likvidálására irányuló cselekedet is:

„A vezető cigánylegény, a Buga, hetvenkedve mondta:

– Nekünk is eljött az angyal!

– Nohát, ha eljött, el is visz! – ragadta torkon Páva Sajó.

– Én is ember vagyok, értem is meghalt a Krisztus.

– Hát akkor te is meghalsz érte, büdös cigány. Te eszed el a faluba a mi kenyерünket? Volt ott egy sövénykerítés, abból egy karó törött a Páva Sajó kezébe.

– Én is tudok énekelni karácsony éccakáján – rikácsolt a cigány.

– Meg is fogsz dögleni karácsony éjszakáján.”

Amennyiben az erőszak fogalmát azonban nemcsak a test fizikai eltávolítására, illetve megsemmisítésére irányuló tetteként értelmezzük, és egyben nemcsak a novella zárlatában bekövetkező, hanem a korábbi eseményeket is megvizsgáljuk ebből a szempontból, akkor tettes és áldozat elkülöníthetőségének, illetve az ehhez kapcsolt értékítéletnek az evidenciája tovább árnyalható.

Ennek a szempontnak az érvényesítéséhez és az elemzés további következtetéseinek levonásához kézenfekvőnek látszik a Johan Galtung által megfogalmazott strukturális erőszaknak a fogalmát segítségül hívni. A norvég kutató az erőszak látható, tetten érhető, ily módon közvetlenül megtapasztalható formája mellett feltételezi ennek közvetettebben érvényesülő variánsait is: ennek köszönhetően alkotja meg a strukturális, majd később a kulturális erőszak fogalmát. Ezek viszonyáról a következőket állapítja meg: „A közvetlen – fizikai és/vagy verbális – erőszak mint viselkedésmód válik láthatóvá. De az emberi cselekvés nem a semmiből származik; különböző forrásai vannak. Két ilyen forrást jelölhetünk meg: az erőszak kultúráját (hősies, hazafias, patriarchális stb.) és egy olyan struktúrát, amely maga is erőszakos, mivel túlságosan elnyomó, kizsákmányoló vagy elidegenítő.”⁸ Az erőszak három megnyilvánulási formája szorosan összefügg egymással, miközben persze

⁶ Lásd ezek részletesebb körülírását: PABIS, 2015. 13–16.

⁷ PABIS, 2015. 15.

⁸ JOHAN GALTUNG: Violence, War, and Their Impact. On Visible and Invisible Effects of Violence. <http://them.polylog.org/5/fgj-en.htm> (Utolsó letöltés: 2019. november 1.) [Galtung, 2019]

elkülöníthetővé is válnak: „A közvetlen erőszak *esemény*; a strukturális erőszak egy hullám-völgyekkel teli *folyamat*; a kulturális erőszak *állandó*, „folyamatos”, ami hosszú ideig gyakorlatilag változatlan marad, tekintettel arra, hogy a kultúra alapjai lassan alakulnak át.”⁹ E három terminus közül a Móricz-novella megértéséhez leginkább a strukturális erőszak fogalma kínálhat további támpontokat, hiszen ezek azok a törvények, szabályok, normák, illetve a társadalmi rendszer működéséből eredő kényszerűségek, melyek az egyén kibontakozásának lehetőségeit számos vonatkozásban gátolják. Ha a *Karácsonyi ének* történéseit ebből az aspektusból vesszük szemügyre, akkor nem csupán a novella végén meggyilkolt áldozatok tekinthetők az erőszak elszenvedőinek. Nem véletlen, hogy a történet bevezetéseként olvasható mondatokban („...ez az év nemcsak a gazdagokra rossz, hanem a szegényekre is. Ha a gazdának nincs, a munkás koplalja meg.”) a gazdasági nehézségből eredő nélkülözés olyan univerzális állapotként tételeződik, amely a társadalom minden tagjának – szegénynek, gazdagnak – egyaránt befolyásolja az egzisztenciális helyzetét. Ennek megfelelően a faluközösség egészét érintő, kényszerűen elszenvedett szociális nélkülözés közepette a kántálás a pénzszerzés csekély nyereséggel kecsegtető lehetőségeként adódik mind Páva Sajóék, mind a vetélytársként megjelenő cigányok számára. Ebben a vonatkozásban az egyes családok elutasító magatartása is magyarázhatóan látszik a nélkülözésből fakadó társadalmi állapot kényszerű reakciójaként. Így tulajdonképpen a novella szereplői mindannyian a szociális kiszolgáltatottságból fakadó strukturális erőszak áldozataiként mutatkoznak meg, ami azt is jelenti, hogy bizonyos fokig az elkövetett gyilkosság közvetetten ennek a kiszolgáltatott léthelyzetnek a következménye, hiszen, mint Galtung is utal rá, a társadalomban meglévő strukturális és kulturális erőszak bármikor közvetlen erőszakhoz vezethet (sok esetben úgy, hogy a tetteges erőszak magának e struktúrának és az azt legitimáló kulturális rendnek az eltörlésére irányul).¹⁰

Mindezek figyelembevételével okvetlenül érdemes röviden arra is kitérnünk: milyen lehetséges jelentésvonatkozásokat tulajdoníthatunk annak, hogy a novellában a kántáló vetélytársak, illetve a meggyilkolt áldozatok cigányok (már csak azért is, mert ennek tisztázása a morális problémák szempontjából sem érdektelen kérdés). Amennyiben a szépirodalmi szövegekben megjelenő reprezentációkat vizsgáljuk, feltétlenül meg kell jegyezni, hogy ezek nem feltétlenül tudnak/akarnak elszakadni sem az adott korban (vagy már korábban) kialakult, cigánysággal kapcsolatos sztereotípiáktól, sem azoktól a reprezentációs sémáktól, melyek a korábbi szövegekben olvasható leírások alapján hagyományozódtak az utókorra. Mint arra Incze Éva – nemcsak hazai, hanem európai távlatokat is bevonva vizsgálódásába – rámutat, „a cigányok általában egy olyan, a saját én-nel, identitással szemben megkonstruálódó másikat képeztek, mely a sajáttól eltérő kultúra, mentalitás, borszín által az azonosságtudat erősítését jelenthette. A cigányokhoz általában a társadalmon, történelmi eseményeken és időn kívüliség, természetközelség-, primitivitás-, szabadságképzetek

⁹ JOHAN GALTUNG: Cultural Violence. *Journal of Peace Research*, 1990. 3. sz. 294.

¹⁰ GALTUNG, 2019.

kapcsolódnak, ugyanakkor mindig alávetetteként és alsóbbrendűekként jelentkeznek az európai tudatvilágban.”¹¹ A cigányok identifikációs távlatot nyújtó másikként való konstruálása különböző értékítéletek alapján ment végbe. Incze Éva idézett tanulmánya mellett Schein Gábor Weöres Sándor *Psychejéjé*t elemezve is felhívja a figyelmet arra, hogy az egyik legfőbb sztereotípa a cigány közösségek létmódjának a természetességgel, a szabadsággal való azonosítása. Ehhez azonban olyan kettős értékrend társult az idők folyamán, amely a szabadsághoz két ellentétes jelentést társít, amennyiben „mindkettő egyértelműen a természet oldalára helyezi a »cigányt«, és vagy a civilizáció elfelejtett, de kívánatos alternatíváját kapcsolja hozzá, vagy annak félelmetes veszélyezettetőjét látja benne.”¹² A XX. század első felében inkább az utóbbi megítélés erősödik meg, amikor egyre gyakrabban kapcsolják össze a cigányokat a bűnözéssel, legyen szó akár gyilkosságról vagy banditizmusról.¹³ Ennek a megbélyegző és a cigányság alsóbbrendűségét megerősítő sztereotípiának a meggyökerezése elsősorban azzal függ össze, hogy a „cigány» által megtestesített természeti identitást a modern civilizációnak a magántulajdonhoz, a megbízhatóságához és az »igaz« diszkurzív szabályozásához fűződő normái felől kezdik szemlélni.”¹⁴

Mindezen meglátások figyelembevételével megkockáztatható a kijelentés, hogy Móricz a *Karácsonyi énekek*ben nem véletlenül két cigány szereplővel azonosítja a kántálói státuszt veszélyeztető cselekvéseket, melyek a két főhőst megfosztják a közösségi megbecsüléstől és az anyagi juttatásoktól. A (falusi) társadalom alsóbbrendűként szemlélt csoportjának köréből származó cigányok karácsonyi kántálása ilyen értelemben még erőteljesebb sérelemként értelmeződik Páva Sajó és Balog számára. Azzal ugyanis, hogy a közösségi értékítélet szinte pillanatok alatt elfogadja Bugát és társát a két főhős autentikus helyettesítőjének, Páva Sajóék óhatatlanul a cigányok társadalmi hierarchiában alárendelt, megvetett pozíciójába helyeződnek át. Ebben a vonatkozásban a cigányok tette nem pusztán egyszerű pénzszerzési kísérlet, hanem a közösségüket érő megbélyegzés – vagyis a strukturális erőszak normaképző diskurzusa – elleni lázadásként is felfogható, a gyilkosság pedig e strukturális erőszak fenntartását előirányzó cselekedet közvetlen erőszakként való megnyilvánulása.

Mindezek alapján úgy tűnhet, hogy a *Karácsonyi ének* elsősorban társadalomkritikai kontextusban nyerheti el jelentését, amit csak megerősíthet, ha szemügyre vesszük az alkotás eredeti, folyóiratbeli közlését övező, korabeli gazdasági-szociális problémákra reflektáló publicisztikai írások alkotta szöveggörnyezetet. Ezt az olvasatot az is alátámasztani igyekszik, hogy Móricz a – már említett, akkoriban is meghatározó – sztereotípiákkal

¹¹ INCZE ÉVA: A másság artikulációja. A cigányokról szóló diskurzus. Korunk, 1999. 9. sz. 14.

¹² SCHEIN GÁBOR: „Ein ganz hibsches Zigaanerweibl.” A „női” és a „cigány” kölcsönös megfelelése Weöres Sándor *Psychejében*. Jelenkor, 2013. 2. sz. 1140. [Schein, 2013.]

¹³ DUPCSIK CSABA: A magyarországi cigányság története. Budapest, 2009. Osiris Kiadó, 86–87.

¹⁴ SCHEIN, 2013. 1141.

ellentétben a gyilkosság elkövetését nem a cigányokhoz köti, hanem épp ők válnak az erőszakos cselekvések áldozatává. Az, hogy Móricz mennyire érzékelt (és egyben utasította el) a kor cigányokat sújtó, sematikus közvélekedésének felszínességét, egy néhány hónappal később napvilágot látó riportja is tökéletesen mutatja, amelynek gondolatmenete egyértelműen azt hangsúlyozza, hogy a legnagyobb problémát a szegénység, a munkalehetőség hiánya okozza e közösség számára.¹⁵ Vagyis a novella történetében sokkal inkább az látszik érvényesülni, hogy – még ha természetesen áldozatként nagyon különböző mértékű alávetésnek is az elszenvedői – az erőszak különböző szinteken megnyilvánuló formái a közösség minden tagját egyaránt sújtják. Mindezek ellenére mégsem volna állítható, hogy a szöveg az elkövetett gyilkosság miatti felelősséget olyan mértékben óhajtáná relativizálni, mint az például a móríci rövidpróza egyik kiemelkedő remekművében, a *Szegény emberek*ben megvalósul. Ennek alaposabb megvilágítása érdekében végezetül azzal kell még számot vetnünk, hogy a novellában olvasható történetek miként olvashatók a bibliai/keresztény alapozottságú etikai kérdések kontextusában.

A (morális) felelősség kérdése

A szöveg lehetséges jelentéseit feltérképezni kívánó olvasatnak mindenképpen számot kell vetnie az alkotásnak azzal az értelmezést is meghatározó mozzanatával, hogy a kettős gyilkosság eseményei a kereszténység egyik legfontosabb ünnepi alkalmához, vagyis karácsonyhoz kötődnek. Nem feltétlenül csak egyfajta aktualizáló szándékú írói gesztusként érdemes tekintenünk erre a megoldásra, ami révén a szerző a megírás/első megjelenés időpontjára reflektálva helyezné a karácsonyi ünnepkörbe az elbeszélteket. A karácsonyhoz kapcsolódó bibliai jelentések, a mennyből érkező megváltás örömezenetének közvetítése ugyanis mindvégig visszatérő motívuma a novellának. Ilyen értelemben mindenképpen érdemes az alkotás történéseit abból a szempontból is megvizsgálnunk, hogy az egyes szereplők cselekedetei miként értelmezhetők az isteni világrend transzcendens és a novellában megmutatózó emberi közösség evilági etikai normája közötti feszültség kontextusában. Az erőszak megnyilvánulásának különböző formáit segítségül hívó olvasat szerint – mint láthattuk – elsősorban arra a következtetésre juthatunk, hogy végeredményben az egész epikus világ az áldozati szerepnek feleltethető meg, ami miatt minden cselekedet az erőszaknak való, különböző mértékű kiszolgáltatottság alapján magyarázható. Amennyiben viszont a morális felelősség kérdését részben keresztény/bibliai, részben általánosabb jelentéseket feltárni igyekvő antropológiai távlatból tekintjük, akkor – épp ellentétes konklúzióra jutva – sokkal

¹⁵ MÓRICZ ZSIGMOND: A mai cigánykérdés. In: Móricz Zsigmond: Riportok II. (1930–1935). Szerk. Nagy Péter. Budapest, 1990. Szépirodalmi Kiadó, 162–170. [Móricz, 1931.] A riport végén a vajda szavaiban összegződnék azok a gondolatok, amelyek a cigánysággal kapcsolatos társadalmi megítélések kritikájaként és a valódi problémák feltárásaként értelmezhetők: „egy-két csavargóról nem lehet az egész cigányságot megítélni. Mind a tudatlanság az oka, kérem, és a rossz nevelés. Iskola kell nekünk, meg munka és kenyér és orvosság, egyéb nem kell. Adjanak jó lakást, hogy abba élni lehessen, akkor más lesz ez is.” (Móricz, 1931. 170.).

inkább az egész (szöveg)világot átható bűnösségnek az elgondolása válik meghatározóvá.

Az etikai kérdéseket érvényesítő megközelítés szempontjából nemcsak a novella végén olvasható gyilkosság értelmezhető a bűn fogalmával, hanem szinte mindazon cselekedetek összessége is, amelyek a tett elkövetését megelőzik. Először is az egész szövegben nyomtérkössé válik, hogy a kántálók számára a karácsony semmi mást nem jelent, mint pusztán anyagi javak megszerzésének a lehetőségét. Nemcsak a novella bevezetésében olvasható, elbeszélő révén közvetített szándékuk teszi nyilvánvalóvá ezt, hanem azok a metaforikus megfeleltetések is, melyek a karácsonyi éneklést a (mező)gazdasági jövedelemszerzés képzetköréből származó asszociációkkal azonosítják:

„De két legénynek ez az este volt a *szüretje*.”

„Már látszott, hogy itt az idén nincs *aratás*. Nincs most karácsony. Meghalt a Krisztus.” (kiem. – B. N.)”

Az utóbbi megnyilatkozás még hangsúlyosabbá teszi azt, hogy az isteni megváltó születését dicsőítő, *Mennyből az angyalt* éneklő két legény blaszfémikus azonosításában a megváltást valójában az anyagi haszon jelenti (amelyet a szövegben a megváltás hiányát tételező megállapítás inverz módon juttat érvényre). Bár, mint ahogyan azt már említettük, a narráció szinte mindvégig Páva Sajóékat helyezi az elbeszélés előterébe, a novella egyetlen apró jelzéssel rámutat arra, hogy ebben a vonatkozásban a cigányok szemléletmódjában sincs eltérés. Amikor ugyanis meglátják az épp megérkező, két feldühödött fiatalembert, az alábbi mondat hangzik el egyikük szájából:

„– Hé, – kiáltotta Sajó Pista.

A vezető cigánylegény, a Buga, hetvenkedve mondta:

– *Nekünk is eljött az angyal!*” (kiem. tőlem – B.N.)

Ilyen vonatkozásban a két kántáló páros egymás tükörképeiként értelmezhető abban a tekintetben, hogy mindkettő saját önzésüket előtérbe helyezve veszi semmibe a szakrális üzenet ének általi közvetítésének aktusát. Ez a következtetés összefüggésbe hozható azzal a meglátással is, amelyet Schein Gábor fogalmaz meg, amikor a cigányság identifikációjának előfeltételeként jelöli meg azt, ahogyan a társadalom tekint e közösségre. Az ilyen értelemben vett identifikáció „ebben az esetben mindig projektív természetű, ezért a »cigány« is olyan kettős tükörnek bizonyul, amelyben az is a projekció terében kénytelen színre vinni magát, akit »cigánynak« tekintenek, és az is, aki egy másik emberben megpillantja a »cigányt«.¹⁶ Ennek megfelelően a novella történetében a két cigány mint „másik” – az őket szemlélő, szociális értékítéletektől is befolyásolt tekintet számára meg-

¹⁶ SCHEIN, 2013. 1142.

vetésre méltó, alárendelt identitásként – valójában saját kisszerű pénzhétségével (vagyis saját morális vétkével) szembesíti a két főhőst. De nemcsak a kántálók, hanem láthatóan a falu közösségének egésze is részese a karácsonyhoz kötődő szakralitást az anyagiasság utilitarista értékrendjével felcserélő szemléletmódnak. A Páva Sajóékat elutasító egyik család hivatkozásában ugyanis egy olyan érvet olvashatunk, amely a kántálóknak való adakozás kapcsán az olcsóbb fizetség előnyét hangsúlyozza:

- „– Nohát ti is itt vagytok? Itt jártak már a cigányok, megvolt a karácsony. Elvitték a kenyeret.
– Milyen kenyeret?
– Nem kértek pénzt, csak egy kis kenyeret.”

Ebből következően a novella egésze olyan világot jelenít meg, amelyben az emberi lét legalapvetőbb jellemzői az önzés, a haszonszerzésre való törekvés, a másokban a vetélytársat, és egyben a saját kisszerűséget, bűnösséget felismerő, majd azt kíméletlenül elpusztító, gyilkos szándék. Épp ezért válik különösen élessé az a kontraszt, amely – Móricz leghatásosabb zárlatainak egyikeként – az alkotás utolsó mondatában az agyonvert, hóban fekvő testek látványa mint az emberi pusztítást jelző mementó és transzcendens távlatokat sejtető csillagok ragyogása között feszül:

„S a két legény agyonverte a két cigányt s azok ott maradtak, a szép fehér hóban, a csillagok ragyogó koronája alatt, karácsony éjszakáján.”

A hó tisztasága, szépsége és a csillagok fénye által körülölelt halott testek így válnak a szenvedéssel, szeretetlenséggel és erőszakkal azonosított emberi lét metonimikus jelölőivé. Móricz műveinek az a szemléletmódja érhető tetten ebben, amely a szenvedést az Isten általi elhagyatottságból fakadó antropológiai adottságnak tartja, és nem pusztán a szociális nélkülözéssel magyarázza, hanem az etikai normákhoz igazodni képtelen szeretetlenséggel és részvétlenséggel hozza összefüggésbe azt.¹⁷ És ahogyan az az író más műveiben (is) sok esetben érvényesül, a másik fizikai megsemmisítésére irányuló erőszak ezúttal is az alávetett státuszban vagy a kiszolgáltatott helyzetben lévőket sújtja elsősorban. A recepciótörténeti mellőzöttség ellenére megkockáztatható a kijelentés, hogy a *Karácsonyi ének* a hasonló létértelmezést megfogalmazó alkotások sorában a poétikai tekintetben jelentősebb Móricz-szövegek közé sorolható. Egyrészt azért, mert a feszes történetvezetés és a didaxissal nélkülöző retorika a befogadóra gyakorolt hatás vonatkozásában az író legsikerültebb novelláit idézi, másrészt pedig azért, mert az erőszak okairól, mibenlétéről, működési mechanizmusairól nem a példázatosság leegyszerűsítésével, hanem – a rövidre szabott történet ellenére – sokféle értelemléhetőség irányában is nyitott módon gondolkodik.

¹⁷ Lásd ehhez részletesebben: BEKE JUDIT: Átok és panasz. Balassa Péter Móricz-recepciójáról. In: Onder (szerk.), 2005. 22–41.

CSÉVE ANNA

A Levelezés és a Tükör-jegyzetek mint a Móricz-recepció eseményei

„Irtam ám. Irok is ám. – Arról is írnak még!”¹

Előadásom mottója Móricz korai levelezéséből származik. A pályája kezdetén álló, még egzisztenciális távlattal nem rendelkező író egyetlen bizonyosságot tud önmagáról: dolga van és ez a dolog további – leckét, feladványt, munkát, teendőt – hordoz a jövő számára. Az ír ige ragozásának egymásutánja (irtam, írok, írnak), monoton ismétlődése fokozásként hat, ritmusa meghatározza a rövid tömondatok jelentését. 1903-ban Holics Jankának, leendő feleségének szól, de 2019-ben, ennek a levelezésnek a közreadásakor, első olvasóit is megszólítja. A 24 éves fiatalember még időben figyelmeztet bennünket arra: lesz mit kiadnunk és lesz miről írunk. A kéziratos életmű nagyságának ismeretében tudhatjuk, Móricz Zsigmond nem túloz, az írás szót minden igeidőben használja. Előadásomban a Móricz-életmű mindeddig ismeretlen részeinek, levelezésének² és *Tükör*³ című jegyzeteinek digitális kiadványként való megjelenéséről szeretnék röviden beszámolni – még annak hivatalos bemutatása előtt, de már látható formájukra rámutatva a <http://digiphil.hu/> weboldalon.⁴ Ezek után a bevezető gondolatok után, már szöveg-közelben maradván, első olvasási tapasztalataimat szeretném megosztani Önökkel.

A levelezés kritikai kiadása a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH, 116201), a *Tükör* naplójegyzetek forráskiadása az Nemzeti Kulturális Alap (NKA, 4921/01005) támogatásával készült a Petőfi Irodalmi Múzeumban, műhelymunkában, doktoranduszok és egyetemisták részvételével.⁵ A TEI XML alapú jelölőnyelvvvel kódolt digitális megjelenítés a PIM és az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet fejlesztése, a megjelenítés problémái miatt a humán-informatikusok jelenleg is dolgoznak a programozáson.

¹ MÓRICZ ZSIGMOND levele Holics Jankának, 1903. június 26. In: Móricz Zsigmond: *Levelezése (1892–1913)*. Szerk., előszó Cséve Anna, a jegyzeteket írta Cséve Anna, Hangácsai Zsuzsa, Káli Anita, Lengyel Imre Zsolt, Török Sándor Mátyás, Varga Katalin, Vétek Bence. Digitális kritikai kiadás, lektorálás alatt. Budapest, 2019. Hozzáférés: 2019. 11. 06., <http://digiphil.hu/o:mzs-lev.tei.370#p.19> [Móricz, 2019]

² CSÉVE, 2019. Hozzáférés: 2019. 11. 06., <http://digiphil.hu/context:moriczlevelezes>

³ MÓRICZ ZSIGMOND, *Tükör*. Szerk. Cséve Anna, a jegyzeteket írta Cséve Anna, Lengyel Imre Zsolt, Modor Bálint, Varga Katalin, Vétek Bence. Digitális kiadás, lektorálás alatt. Hozzáférés: 2019. 11. 06., <http://digiphil.hu/context:tukor> [Móricz, 2018]

⁴ A DIGIPHIL (Tudományos szövegkiadások, bibliográfiák és kutatási adatbázisok online tudástára) a Petőfi Irodalmi Múzeum és az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet közös szolgáltatása. Munkatársak Palkó Gábor (projektvezetés, koncepció, digitális architektúra és környezet kialakítása, TEI és metaadat specifikáció kidolgozása), Fellegi Zsófia, Bobák Barbara (digitális filológia). Hozzáférés: 2019. 11. 06., <http://digiphil.hu/o:impresszum>

⁵ MÓRICZ MŰHELY. Hozzáférés: 2019. 11. 06., <https://pim.hu/hu/moricz/kutatorcsoport-tagjai>

A levelezés csempéjén látható, a kritikai kiadás lektorálása még folyamatban van. Az 1892 és 1913 között írt teljes *kétirányú* levelezés a Csanak Dóra szerkesztette kötet⁶ leveleinek ötszöröse a vonatkozó időszakot tekintve. Az említett Holics Jankának szóló levél a közzétett közel 1500 levélnek csak egyike. Mindez pedig csak töredéke az előttünk álló feladatnak, a tízezres számú levélkézirát közreadásának, mely (nyertes pályázatok esetén) minden bizonnyal évtizedekre dolgot ad a Móricz-filológiának. A forrásfeltárás legnagyobb meglepetése az elveszettnek hitt közel ötszáz darabból álló szerelmi levelezés, melynek hiányát utoljára Móricz Miklós panaszolta fel 1952-ben.⁷

A *Tükör-jegyzetek*, más néven *kisnaplók* 2004 és 2005-ös részleges szövegközléseinek és a *Naplójegyzetek, 1919* című kiadványnak már volt némi recepciója. Fogadtatása nem is lehetett hangosabb, mert a kötet-együttes egésze ismeretlen volt. Pedig a jegyzetelő Móricz Zsigmond alakja visszatérő témája volt kritikusainak, Füst Milántól, Ignotuson keresztül Németh Lászlóig. Szinte minden monográfus megemlíti a jegyzetelés tényét az író országjáró körútjairól szólva.⁸ Eseményként értékelhető, hogy a mindeddig ismeretlen világháborús jegyzetek 2018-ra a szövegkiadásig eljutottak. A műtárgyaknak is beillő aranyozott lapszélű, a régi breviáriumok formájához hasonlítható kéziratos könyvecskék lapjainak faksimile oldalai is megtekinthetők a weboldalon. A fakuló ceruzairású írásképp alapján könnyen belátható, hogy a publikáció komoly, tiszteletre méltó textológiai eredmény a fiatal kutatócsoporttól.

A *Levelezés és a „Tükör-jegyzetek”* helyzete az életműben a *Naplók* sorsát juttatja eszembe. 1979-ig, a Móricz-hagyaték múzeumba kerüléséig a család tulajdonában lévő kéziratok jó szolgálatot tettek Móricz Virág és Móricz Miklós életrajzi munkáinak. Mindketten *reflektálatlanul használták* – kiválogatták, eltakarták, jelöletlen idézetekként, idézettöredékként vagy csak átfogalmazták a publikálatlan „Móriczokat”. Az *életrajz és egyes ismert művek összekapcsolásának* gyakorlata, mint erre Szilágyi Zsófia mutatott rá monográfiájában⁹, általában is jellemző volt az író recepciójára, ez a keveredés *jelentős leegyszerűsítésekhez vezetett*. A levelek, jegyzetek, naplók esetében hasonló megállapításokra juthattunk. Az új digitális kiadványoknak köszönhetően ma már filológiai részletességgel feltárhatók lennének a *szakirodalmi szövegformálás torzulásai, hagyományozódásai*.

A levelezés és a *Tükör-jegyzetek* tehát első sorban abból a szempontból válnak a Móricz-recepció eseményeivé, hogy az autentikus szerzői szövegek megjelenhetnek önálló kiadványokként, önnön műfajuk és szöveglétük jogán: új olvasmányokként egészíthetik ki és kondicionálhatják az újraolvasás folyamatait.

⁶ MÓRICZ ZSIGMOND: *Levelei*. Szerk., jegyz. F. Csanak Dóra, I–II. Budapest, 1963. Akadémiai Kiadó.

⁷ „Egyáltalában, tudtommal, a völegény-menyasszony levelezéséből semmi sem maradt meg. Hogy történéhetett ez?” MÓRICZ MIKLÓS: *Móricz Zsigmond* indulása. Budapest, 1959. Magvető Könyvkiadó, 310.

⁸ SZILÁGYI ZSÓFIA: *Móricz Zsigmond*. Pozsony, 2013. Kalligram, 218–220. [Szilágyi, 2013]

⁹ Vö. „(...) az életrajzi monográfiák fogadtatásakor gyakran emlegetett gyanú és kétely nemcsak az adatok kezelését, egyáltalán, a tény és a fikció elkülönítésének módját érintheti, de azt a műfajt is, amelyet a könyv szerzője, tudatosan vagy reflektálatlanul, a szépirodalomból kölcsönöz.”

Műfajkeresés, szövegfelhasználás

A *Levelezésben* a zárt boríték, képeslap, képeslap-sorozat, távirat, hivatalos levél, úti levél vagy akár egy üres boríték is helyet kap. A *Tükör* című *műhelynaplóban* pedig mindenféle leírni vagy bemásolni való található – jegyzet, lejegyzés, naplóbejegyzés, úti jegyzet, lajstrom és egészen a firkanak tűnő absztrakt írásig, sőt rajzig. Az írások e tarkasága a kéziratos könyvforma keretébe foglalódik, melynek célja az első világháborúról írandó regény alapanyagának összegyűjtése.

Más műfajokat is *befogadó jellegük* megengedi, hogy ezek az írások eloldódjanak a levél vagy jegyzet eredeti, közismert funkciójától. Mindkét korpusz *forrásértéke* igen jelentős, hiszen mint műfajok valószínűtlenül *kiszolgáltatottak annak a valóságnak*, melyben születtek. Ebből a tényből is következhet, hogy túlnőnek saját kereteiken, maguk a levelek és jegyzetek összekapcsolódnak, *szövegszerű egyezéseket mutatnak* egymás között, és ezen túl is: *a művek világával*. Álljon itt néhány példa a szövegvándorlásra. Móricz a *Fehér könyvbe*¹⁰ írt *Epilogus* című versét 1902. április 20. után Holics Jankának küldi el.¹¹ Az ilyen típusú szövegek pakolásának természetét, a szövegvándorlás irányát eldöntetlenség jellemzi. Nem tudható, hogy Móricz egy városligeti séta alkalmával papírra vetett jegyzete¹² vagy Holics Jankának szóló 1904. május 1-i levelében¹³ olvasható azonos szövegű ligeti beszámoló keletkezett-e előbb. Bár a viháncoló járókelők, a vak harmonikás vagy a faszor leírása ebben a szövegekörnyezetben spontán élménybeszámolóknak tűnik, maga a levélíró se gondolja komolyan, hogy a levél műfajának megfelel: „Hop hó! És ez szerelmes levél? Édes, édes Jankám, én egész elfelejtettem, hogy most nem tárczafilozófia sekélyes okoskodásába kő belegabalyodnom (...)”¹⁴ A szerző pozíciója vetekszik a levélíró státusszal, mindkét írástípusban az írószemélyiség önelbeszélése (az elbeszélő én) formálódik: a fiókba zárt jegyzetkönyvben és a magánlevél műfajában – privát, szabad, a nyilvánosság elől még zárt terepen.

A műfajkeresés, a szövegfelhasználás ilyen jellegű szabadsága, a szövegkezelés függetlensége a *Tükör*nek még markánsabb jellemzője. A kéziratos könyvekben található önálló kispróza egységek – mint vázlat, műterv, napló, novella, regény- vagy drámatörredék, vers és nem utolsósorban levélmásolat – egy műhelynapló egészét építik. A különböző deskriptív, narratív, argumentatív jellegű szövegek azonban nem állnak össze cselekménnyé, sőt, többnyire nem szerzői szövegek, hanem élőszóbeli közlések lejegyzései. A kisebb-nagyobb hosszúságú szövegfajták legtöbbször a minimál-szöveg felé tartanak, az egy-egy mondatos rögzítésig és egészen a legkisebb egységig, a szóig, ameddig a nyelv öntevékenyen alkot, minden előfordul.

¹⁰ MÓRICZ ZSIGMOND: *Fehér könyv*, kézirat, PIM M. 129.

¹¹ MÓRICZ, 2019. Hozzáférés: 2019. 11. 06., <http://digipil.hu/o:mzs-lev.tei.172#p.4>

¹² MÓRICZ ZSIGMOND *Jegyzetei*, Magántulajdonban.

¹³ MÓRICZ, 2019. Hozzáférés: 2019. 11. 06., <http://digipil.hu/o:mzs-lev.tei.468#p.6>

¹⁴ MÓRICZ, 2019. Hozzáférés: 2019. 11. 06., <http://digipil.hu/o:mzs-lev.tei.468#p.32>

A fenti felsorolásból nyilvánvalónak látszik, hogy ezen a kísérletező terepen már elő van készítve vagy *megkezdődik a művé válás folyamata*. Móricz a *Tükör* I. kötetében 13 pontban foglalja össze talán egy novellára való történet vázlatát a harcokban megsebesült Milviusz Géza elbeszélése alapján: „1 Bucsuzás itthon. / 2 a srapnel / 3. támadásra, a szolgál / 4. a kém áparancsa / 5 a kiküldött patruj lelövése / 6. eredj keress segítséget / 7 a fekvő oroszok közt / 8 Hahó / 9 a holtak párbaja / 10. elájul, el akarják temetni reggel, mikor rájuk szól / 11 a szolgál jön 2 szanitetszel / 12 a kórház retar 13 zsákmány”.¹⁵ A *szövegek konfigurálásával* való kísérletezés a levelezés esetében is megfigyelhető. Például az 1903. október 4-i Holics Jankának szóló sorok fiktív levélként is olvashatók a címzett megszólítása alapján: „Édes Jancsikám!”. Móricz ezt a humoros hangvételű prózáját a katonasághoz való berukkolása alkalmából küldte, a „Jankiczám” megszólítást az alkalomhoz illően lecserélve. „Barátom! Ma bejelentettem hogy lesz katona a ki lesz, de én ugyan teljesen meg volnék elégedve ha tovább nem kellene fényes bakkancsomat mutogatni a világban, tegnapi nagy dicsőség arató kirukkolásom után. [...] A cédulát kiállította a század kommandáns fráter úr! és fel van benne sorolva életrajzomnak sok fontos és nevezetes pontja, pl. [...]; hogy Csését / így írják-e / Tséce / Céce / Czéce / Tzétcze / Tsetse / Sése / Csésze s mikor minden német ékes nótázásomat kimeritettem, hogy így ne írja, – akkor kezembe nyomja a tollat irjam elibe. Leirom s ő arról remekül le is másolja hogy Csésce. / – Kérem, fordítva az eszet, / – Gut, gut! / És lett: / Scésce”.¹⁶

Külön kell megemlítenünk mindkét forrás esetében azokat a szöveghelyeket, melyek műcímekre utalnak és a lábjegyzetben olvasható hivatkozásaik révén teremtenek kapcsolatot a „klasszikus” életművel. Csak az 1914 és 1916 között keletkezett „Tükröket” említve meglepő volt, hogy nem egyszer oldottunk meg szövegolvasati problémákat Móricz elbeszélésköteteit forgatva. A korpuszban fellelhető a világháború alatt publikált írások szövegelőzményei, valamint a cenzúra miatt nyilvánosságra nem szánható írások, íráskezdemények. Ha Móricz a témát a publikálásig vitte, a megírás tényét a kéziratban az oldalak átlós áthúzásával jelezte. Ha az irodalom az áthúzással kezdődik, rámutat az írás folyamataira.¹⁷ Ha így értelmezzük, a *Tükör* szöveggenetikai események tárháza. Közreadásakor a hivatkozásokban a *publikus életmű a „vonal alá”, a Tükör jegyzeteibe kerül*. Így például a *Kárpáti vihar* c. kisregény, *Az üveges hintó*, a *Szervusz Rozikám, csak Moszkvába megyek, Az erdei kis piros virágok, Aspirin* vagy a *Sáríka* című elbeszélések, riportok és így tovább.

Ha a Móricz kritikai kiadások 2040-re vagy 2050-re már a novellák, regények közzétételének 1914 utáni időszakánál tartanának, akkor persze ennek a publikus és kéziratosságra részre osztható polarizálódott univerzumnak a kaleidoszkópja is megfordulna. Ez az összetartozó szövegvilág megint feje tetejére állna. Maga a *Tükör* kéziratteste is beszédesen jele-

¹⁵ MÓRICZ, 2018. Hozzáférés: 2019. 11. 06., <http://digipphil.hu/o:mzs-tukor.tei.1#p.1990>

¹⁶ MÓRICZ, 2019. Hozzáférés: 2019. 11. 06., <http://digipphil.hu/o:mzs-lev.tei.408#p.7>

¹⁷ JEAN BELLEMIN-NOËL szöveganalitikust idézi Tóth Réka: Bevezetés. In: Uő, *A szöveggenetika elmélete és gyakorlata*, Csokonai Könyvtár 52. Debrecen, 2012. Debreceni Egyetemi Kiadó, 9.

níti meg ezt a forgatást: a *Jószerencsét* c. regény 21. fejezetének szövegvariánsa fordítva, fejfel lefelé van bekötve.¹⁸ Ez a 24 oldalnyi szépirodalom itt csak újra felhasznált papír, a csip-csup szövegek fizikai hordozója. A vizsgálendő témakörök a kutatás előrehaladtával bővülnek majd. A bonyolult szerveződéssű, alig félkész *Tükör szöveg- és valóságyszerűségének* felfejtése valóságos filológiai, olvasói és értelmezői kihívás. A PIM Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatalhoz benyújtott pályázata a munka folytatásának tervezett forrása.

A valóság és fikció, a szóbeliség és írásbeliség határhelyeztetén elhelyezkedő *Tükör*-írások kontextuális elemzése eredményeket hozhat az országjáró és jegyzetelő írószerep és a hozzá kötődő poétikai eljárások megismerésében. Mindez Móricz életrajzának része volt, ám a jegyzetek szövegszerű ismeretlensége miatt nem lehetett adekvát fogalmakat alkotni természetükről. Kulcsár Szabó Ernő a következőképpen fogalmaz: „A recepció így lassanként a rögválóság és a szociális tények feltárására szegődött, országjáró, adatgyűjtő és -lejegyző (sőt azokat Gömbösnek föl is olvasó) Móricz alakját, pontosabban a hiteles megfigyelések életrajzi szubjektumát vonultatta fel az igaz irodalmi valóságábrázolás biztosítékául.”¹⁹ Ez a jócskán félreinterpretált és kisajátított problematika a következő kérdések felvetésére indít: hogyan árnyalható a fikciós alkotások valóságábrázolásának Móriczi eljárása, milyen narratív identitással vagy identitásokkal rendelkezik a lejegyző alakja a *Tükör*szövegösszefüggésében?

Referenciák, fikciók

Egy szatmári vonatkozású *Tükör*-jegyzet és egy azonos témájú tárcanovella példáján keresztül szeretném megközelíteni a feltett kérdést. A *novella* a világháború jelen idejében játszódik, két jó ismerős találkozásáról szól. Az elbeszélés főszereplője egy deklasszálódott szatmári nemes, aki Budapesten a Ferenciek terén a Zálogház előtt álldogál, nyári ruhái kiváltására várakozva. Arra sétáló földijének vég nélkül anekdotázik, de jelenbeli élet-elbeszélése sem más, mulatságos, hihetetlen, csattanós: nemes létére ellenére hetvenéves korára pénzüzérkedésből él, névházasságot köt egy huszonöt éves úrilánnyal. A tárcanovella 1915 júliusában jelent meg a *Pesti Hírlap*ban. Főszereplője adorzáni és sárközi Geőjthe Ambrus. Címe a név bizalmas megszólítása: *Geőjthe bátyám*.²⁰

A *jegyzetforma* három részre szóródva található meg a *Tükör* II. kötetében és az 1914-es mappában. A jegyzet címe a mesélő, adatközlő nevét tartalmazza: *Óvári Szeőke Béla úr mesél*. Móricz három beszélgetést jegyez le 1913. november 17-én,²¹ 1914. április 17-én és 1914. július 15-én.²² A három jegyzet összeszerkesz-

¹⁸ Lásd a jegyzetben. MÓRICZ, 2018. Hozzáférés: 2019. 11. 06., <http://digipil.hu/o:mzs-tukor.tei.1#p.4259>

¹⁹ KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Tónus, szólam, affektus. A nyelv művészeti kérdés csapdái a Móricz-kutatásban. In: Móricz a jelenben. Szerk: Bengi László – Szilágyi Zsófia. Budapest, 2015. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 27.

²⁰ MÓRICZ ZSIGMOND: Geőjthe bátyám. In: Uő: Novellák II. Szerk. Domokos Mátyás. Budapest, 2002. Osiris Kiadó, 122–126.

²¹ MÓRICZ, 2018. Hozzáférés: 2019. 11. 06., <http://digipil.hu/o:mzs-tukor.tei.2#p.976>

²² MÓRICZ, 2018. Hozzáférés: 2019. 11. 06., <http://digipil.hu/o:mzs-tukor.tei.1914#p.1213>; <http://digipil.hu/>

tésének nyomai a novella történetmondásának szakaszosságában is kimutatható.

A Geøjthe név talányossága és furcsasága a tulajdonnév kiejtés- és írásmódjának körülmenyességéből adódik. A név fonetikus átírású alakváltozattal is rendelkezik: h nélkül (Gøjte), majd j nélkül és hosszú magánhangzóval (Göte) is előfordul. A szereplő nevének írásmódja az adatközlő nevének mintázata alapján megalkotott. A kétbetűs hangjelölés a nemesi származás jelölője, régies betűkapcsolat. A fiktív névalkotás a j betű beszúrásával nyelvjárási hangzást idéz elő, mintegy tovább archaizálja azt. A hangok elmozdításával való nyelvszemiotikai játék a fikció- és egyben a referenciaképzés egyidejű eljárása. A változatokban használt és a rontottság érzetét keltő név valóban rontott, megnevezi a német romantika költőjét, akinek neve a századfordulón még Geöthe írásváltozatban élt. A név mint nyelvi jel egyben a névhez kapcsolódó történetek szinonimája is lehet.²³ Móricz Goethe öregkori szerelmére tett távoli utalásának ironiája a kiejtéstorzító név szellemében történik, hiszen Geøjthe bátyám névházassága, frigye egy házassági apróhirdetés kapcsán kötetett.

A novella másik szereplője egy depressziós, úzott fiatalember, Iván, akinek az élet iránti közönyét alig oldja fel régi öreg barátjával való találkozása. A figura kérdez, főleg hallgat, töpreng, a felhőket bámulja a Gellérthegy fölött. Figyelme lassan fordul a Másik felé, miután érzékeli annak testi alakját, meglátja az ártatlanságot „szöke pillantásában”, megkívánja, hogy beszélgesse vele. Iván gondolatai, érzései a beszélgetés szituációját „afféle testi szövetségként” érzi megteremthetőnek.

A *Tükör-jegyzetek*ben megmutatkozó nyelvi-testiségre vonatkozó jellegzetességek leírásai között alig található példa a lejegyző alakjára vonatkozóan. Iván és Geøjthe társalgása nem Móricz Zsigmond és Szeöke Béla beszélgetésének „megfelelője”, mint vélhetnénk. A *Tükör*-beli adatgyűjtő, leíró egy harmadik személyben megformált fiktív figura: Nemo. Míg Nemo alakjáról alig tudhatunk meg valamit a jegyzetek kéziratosságában, mert személyiségjegyei visszavontak, a publikációban Iván (és az elbeszélés narrátora) Nemo minden érzelmességét, gondolatát kifecsegi a nyilvánosságnak.

Összefoglalás

Móricz Zsigmond országjárásainak cselekvés-értéke nemcsak és nem első sorban életrajzi adat. A példaként tárgyalt *textusok egymást értelmező, közös* terében és interakciójában *új jelentések* tárthatók fel, mely igazolja azt a kíváncsiságot, mely e szövegek felé fordul.

Az újonnan kiadott és már ismert szövegek összehasonlító filológiája eltéríthet a korábbi olvasási protokolltól, lehetőséget teremthet arra, hogy kicsit másként is láthassuk Móricz

o:mzs-tukor.tei.1914#p.3177

²³ Az irodalmi szereplőkről, mint összetett dinamikus jelekről lásd BENYOVSZKY KRISZTIÁN: Dumas Poe-t olvas – vagy fordítva? Egy irodalmi esettanulmány névszemiotikai tanulságai. In: *Nevek szemiotikája*. Szerk. Bauko János – Benyovszky Krisztián. Nyitra – Budapest, 2014. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, 253.

poétikájának elemeit, művészi nyelvének feszültségforrásait, *referenciális nyelvhasználatra való törekvésének* és egyben a *jelentés megkötése* ellen ható formamegoldásait, a műfajkeveredés, műfajváltás vagy a fiktív és valós történeti szereplők interakciója szempontjából.

A *Tükör*-írások referenciális telítettsége annak a problematikus értelmezői hagyománynak az újragondolására indít, mely különböző realizmusfogalmakhoz és -értelmezésekhez köthető. A 2005-ben kiadott *Az újraolvasott Móricz* című tanulmánykötetben azt olvashatjuk, „az úgynevezett realizmus fogalma napjainkra gyakorlatilag teljesen irrelevánssá vált”.²⁴ Az azóta eltelt tizennégy évben a befogadói kérdésirányok megváltoztak. A realizmus kapcsán felélénkülő kortárs vélekedések számontartják a Móricz újraolvasási folyamatokat, mint Szilasi László is: „A realizmus (...) felfogása elsősorban a megújuló Móricz-recepció teljesítményeként jött létre a mai magyar irodalmi gondolkodásban.”²⁵ A levelezés és *Tükör*-jegyzetek a közeljövőben minden bizonnyal a Móricz-recepció eseményeinek részévé válnak, amennyiben az autentikus szövegeken keresztül folytatódik egy írói tradíció megértése és értelmezésének tovább alakítása.

²⁴ BEKE JUDIT: Átok és panasz (Balassa Péter Móricz recepciójáról). In: *Az újraolvasott Móricz*. Szerk. Onder Csaba. Nyíregyháza, 2005. Nyíregyházi Főiskola Bölcsészettudományi és Művészeti Főiskolai Kar, 24.

²⁵ SZILASI LÁSZLÓ: „mintha”-változatok: A referencia-illúzió felkeltésének retorikai stratégiái a mai magyar prózában. Bárka, 2006. 6. sz. 80.

JÁNOSI ZOLTÁN
Marokba szorított kozmosz
A Móricz-novellák szerkezetéhez

1.

A *Magyar Nyelv Értelmező Szótára* szerint a modell: „valaminek meghatározott méretarányban kicsinyített mása.” Ezen a modellen az ábrázolt vagy kifejezett valóságélem lényeges vonásai, működése, szerkezete, arányai szemlélhetők. Az ember által alkotott első szövegszerű és szellemi modellek közül elsősorban az archaikus mítosz említhető, amely szülőágya lett a későbbi mítoszoknak, eredetmondáknak, meséknek, történeteknek, így az irodalomnak is. Az irodalom modellező szerepét, noha az genetikailag adott, vagyis eredendő, a XX. század irodalomelmélete fedezi fel és tudatosítja a maga igazi jelentőségében. Ezeknek a felismeréseiből tárható fel és írható le Móricz novellaírásának a nagyszerű tehetséggel modellező: sűrítő, a látott-hallott-érezkelt világot kicsi terekbe szorító és lényeges működési elveit felmutató természete is. Mert a novella – a rövidebb lírai műhöz hasonlóan – kiemelkedő irodalmi lehetősége – az eposzhoz, regényhez képest – a sűrítő-tömörítő modellálás művészi eljárásának. Erre a tulajdonságára a karcolatok, novellák, elbeszélések szerzői Erdélytől Latin-Amerikáig nagy erővel és határozottan mutattak rá.

A modelleknek mint kifejező és átfogó rendszereknek keresése és feltűnése tudományelméleti síkon is szervesen illeszkedik a kultúra fejlődéstörténetébe. Magyarországon Hankiss Elemér az irodalmi művet „komplex modellnek” tekintő könyvében¹ számos helyen igazolja a szépirodalmi szövegek világot, társadalmat, jellemeket modellező szerepét az egyetemes irodalomtörténet útjain. Stachowiak, Flaschka, Köller, Steinbuch, Wüstneck modellelméleti megfigyeléseiből kiindulva Csúri Károly pedig – az irodalmi mű és a modell összefüggéseit értelmezve – arra hívja fel a figyelmet, hogy „századunkban, különösen az elmúlt évtizedekben a modellek jelentősége szinte valamennyi ismert tudományágban megnőtt.”² A modellek széles körű és gyakori megjelenésének az oka abban jelölhető meg, írja, „hogy az emberi értelem korlátozott, és bizonyos segédeszközök igénybe vétele nélkül intellektuálisan nem tudunk megbirkózni a világ számos komplex jelenségével, folyamatával. ... A modellek a kérdéses tényállásokat elvontan és leegyszerűsítve kezelik, s ezáltal áttekinthetővé, megfoghatóvá teszik.”³ A XX. századi, de különösen az absztrakciós, a realista s a remitológizáló poétikában – a *Mitológiai Enciklopédia* egyik szerzőjének, Meletyinszkijnek a megfigyeléseit idézve – állandóan érzékelhető „az az igyekezet, hogy túllépijenek

¹ HANKISS ELEMÉR: Az irodalmi mű mint komplex modell. Budapest, 1985. Magvető Kiadó.

² CSÚRI KÁROLY: Lehetséges világok. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből. Budapest, 1987. Tankönyvkiadó, 24. [Csúri, 1987.]

³ CSÚRI, 1987. uo.

a társadalmi, a történelmi, valamint a tér- és időkereteken az 'általános emberi' tartalom felmutatása érdekében." S folytonosan tetten érhető az írói szándék valamilyen „globális modell” megalkotására, „az egyéni és társadalmi magatartás örök modelljeinek leírására, a társadalmi és természeti kozmosz bizonyos lényeges törvényeinek megfogalmazására.”⁴ József Attila, Cs. Gyimesi Éva, Hankiss Elemér, Csúri Károly és számos külföldi kutató nyomán joggal mondható tehát ki: A „teremtett világ” (Cs. Gyimesi Éva: *A teremtett világ*, 1983.) mint „komplex modell” (Hankiss Elemér: *Az irodalmi mű mint komplex modell*, 1985.) magát a mindenkori valóságot, azaz – József Attila nyomán – „nem szemléleti végső világegész helyébe” teremtett „végső szemléleti egész”-et (József Attila: *Irodalom és szocializmus*)⁵ formába öntő verbális modellként jelenik meg számos műalkotásban.

Ezt a „szemléleti” egészet sűríti Móricz kivételes erővel novelláinak terébe, s teszi halhatatlanná utókorának. Czine Mihály lényegfelismertetően látja meg (a *Barbárok* összefüggésében, de általánosabb érvennyel is): Móricz Zsigmond „hatalmas arányokat szorít parányi területre, félelmes nagy dimenziókat présel maroknyi helyre, vérfagyasztó tárgyilagossággal bemutat egy lelkiséget.”⁶ Az a sűrítő, modellező és világkifejező erő, amivel Móricz rendelkezik, kortársai közül talán csak Krúdynam, Gelléri Andor Endrének és Kosztolányinak volt még hasonló szinten a birtokában. Nem véletlen, hogy a rövidprózának ez a műfaja (beleértve a karcolatot, tárcát, elbeszélést és a kisregény felé közeledő formációkat is) kitüntetett helyet foglal el a rövidprózától a retorikai beszéden, a tanulmányon át a kis- és a nagyregényig terjedő övezetben a móriczi poétikában. Novelláinak témái szinte elemi alapfogalmakká bonthatók: éhség, étel, szomjúság, víz, sors, jobb emberi élet, háború, kegyetlenség, kapzsiság, szerelmi vágy.

„Novellái különösen koncentráltan mutatják fel ezt az írói szándékot, s alighanem igaza van Németh Lászlónak abban – mondja erre a prózapoétikai erőre utalva János István – hogy Móricz tehetsége legpregnansabban azokban a kispikái műveiben mutatkozik meg, melyekben a nyers, sűrített életanyagot emeli sorsfeltáró példázattá.”⁷ Vasy Géza pedig a novellaműfaj életműben elfoglalt arányait is számba véve azt jegyzi meg, hogy „ha Móricz Zsigmond nem írt volna egyetlen regényt sem, akkor is legnagyobbjaink között lenne a helye. Pedig a novella nehéz műfaj. A regénnyel ellentétben alig tűri meg az egyenetlenséget. József Attila a lírai műre mondta, hogy annak minden pontja archimédeszi pont, vagyis megmásíthatatlanul tökéletesnek kell lennie. Így van ez a rövidebb elbeszéléssel, a novellával is. (...)

⁴ MITOLÓGIAI ENCIKLOPÉDIA I. Főszerk. Sz. A Tokarev. A magyar kiadás szerkesztője: Hoppál Mihály. Ford. Bárány György, Birtalan Ágnes, Bojtár Anna. Budapest, 1988. Gondolat Kiadó, 115.

⁵ JÓZSEF ATTILA Összes Művei III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok. Szerk. Waldapfel József és Szabolcsi Miklós. Budapest, 1958. Akadémiai Kiadó, 92.

⁶ CZINE MIHÁLY: Móricz Zsigmond. In: A magyar irodalom története. V. kötet. Főszerk. Sőtér István. Budapest, 1965. Akadémiai Kiadó, 197.

⁷ JÁNOS ISTVÁN: „Nyugat csapatjának keleti zászlója”. In: Móricz Zsigmond: Szegény emberek. Válogatott elbeszélések Móricz Zsigmond születésének százharmincadik és a Hét krajcár századik évfordulóján. Szerk. Benke László. Budapest, 2009. Hét Krajcár Kiadó, 8. [János, 2009.]

Amikor a hatvanas évek derekán 12 kötetben gyűjtötték össze epikai alkotásait, négy könyvet foglaltak el az elbeszélései. Közel hatszáz mű, több mint 3300 oldalon.”⁸

Lássuk tehát, hogy – csupán néhány novella szerkezetének, stílusának bemutatása révén –, miképp tárható fel illusztratív módon a Móricz-novellának ez a kivételes erővel sűrítő-modelláló természete. Előljáróban – az elkövetkező megállapításokat előlegezve – az mondható el a leginkább tipikus Móricz-elbeszélések belső világáról, hogy az elbeszél (az elemi, az epikai menetrendet alakító) történet (szüzsé) fölé az író igen gyakran egy kitágított, az elbeszél folyamaton messze túlmutató szellemi-szemléleti horizontot, oppozíciós vagy analógiás tér-idős minősítési, bemérési pontokat emel. Ez a „megemelt” tér vagy *kozmi*kus vagy *szakrális* vagy *naturális* (egyetemes természeti) látószögekbe érinti meg, sugarazza át a szűkebb történéseket. A Móricz által szintén a szövegbe épített, az ábrázolt jelenhez képest másfajta időelemek pedig olykor *földtörténeti* (geológiai), olykor *antropológiai* (tágasabb embertani), olykor pedig távlatosabb *történelmi*, illetve *keresztény* alapokról telítettek, s ekként dimenzionálják a közvetlen szüzsét. A műszerkezet mindezekben túl modellszerűen sűrít a maga mindig konfliktus-alapzatú felépítésébe ember- vagy lélektani, politikai vagy szociológiai szempontból is igen lényegszerű – egyszerre nemzeti és egyetemesen emberi – társadalmi kérdéseket, és azokra megadott író válaszokat. A duális-kontrasztív, a mítosz, a mese, a ballada is felé áthullámozó epikai szerkezet és a jellemek gyakran *archaikumra* valló vagy *archaikus mitológiai* (vagyis elemi embertani) vonásokat viselnek, s ezekkel állnak összhangban a novellákban elszórt archaikus forrásvidékű jelképek (a szij, a kút, a víz, a tűz, a tűzhely, a tej, a kenyér, a bölcső stb.) is.

A novella, a társadalmi krízisek viszonylag gyors, villanófényyszerű megvilágítást adó műfaja természetszerűen kínálkozik Móricz számára elsősorban a magyar vidék, a falu sorsát közelről látó író egyik legfontosabb – egy életen át megtartott, gazdagított és kitesztelt – műfajának. Az így elbeszél szüzsék annyira polifonok és tömörek, hogy sokszor kisebb vagy akár nagyobb regények koncepcióját is rejtegetik magukban. E művek ezért tökéletesen csengenek egybe tömör és szintetikus alkatukkal a XX–XXI. század novellaíró argentin nagymesterének, Julio Cortáznak a műfajról megfogalmazott gondolataival. Ahogyan a latin-amerikai író rávilágít, a diktatúrától sújtott, a nehéz sorsú társadalmakban – a minden változásra közvetlenül és gyorsan reagálni képes költői művek mellett – az azonnali reakcióidejű és ugyanilyen gyorsan az olvasókhöz eljuttatható, a maga szerkezeti s jellemkifejező tömörségében is a teljes társadalmi spektrumra rásugározni képes novella egyenesen pótolhatatlan küldetést teljesít be.⁹ Egyszerre dokumentál, hív fel az analóg

⁸ VASY GÉZA: Móricz kisépikája. In: Móricz Zsigmond: Szegény emberek. Válogatott elbeszélések Móricz Zsigmond születésének százharmincadik és a Hét krajcár századik évfordulóján. Szerk. Benke László. Budapest, 2009. Hét Krajcár Kiadó, 215–216. [VASY, 2009.]

⁹ Vö.: CORTÁZAR, JULIO: A novella néhány jellegzetessége. In: Ariel és Kalibán: A latin-amerikai esszé klasszikusai. Ford. Scholz László. Budapest, 1984. Európa Könyvkiadó, 393–400. [Cortázar, 1984]

valós események közvetlen és további értelmezésére és ezek által cselekvésre, leplezi le a torz elveket, eszméket, jellemeket, történéseket, rejtőzködő vagy rejtett szándékú erőket, és – hol fényképszerű, hol szimbolikus, hol analógiás – sűrítettségével nyújt azonnal dekódolható és a társadalmi gondolkodást a helyzet megváltoztatásának irányába felnyitó távlatokat. „A regény fokozatosan építi fel az olvasóban keltendő hatást, a jó novella ellenben már az első szótól húsbavágó, maró, könyörtelen. [...] Akkor jelentős egy novella, ha a szellemi energiáknak azzal a robbanásával töri át önnön korlátait, amely hirtelen rávilágít valamire, amely jóval túlmutat azon a gyakran szánalmas kis anekdotán, amit a novella elbeszél [...] végtelenül tágabb valóságot fognak át, mint amilyet a puszta történet takar.”¹⁰ A novella tehát extenzív lehatároltsága ellenére is igencsak intenzív, mozgalmas, a kifejezett világ legfontosabb antropológiai, lélektani, történeti centrumait bejáró rendszerként képes működni és olvasóira is hatni. Móricz ebben a kohézióban megszületett novellái külön-külön és együtt is igazolják Cortázar tézisé: „Akkor lesz nagy novellista abból az emberből, aki [...] kiválaszt egy témát, és elbeszélést ír belőle, hogyha a választott témájában [...] fellelhető az a csodás kitárulás, amely a parányiból a hatalmasba ível, az egyéni, és jól körülhatárolt világból pedig az emberi lét legbelső lényegéig. Minden maradandó novella olyan, mint egy mag, amelyben egy óriási fa szunnyad.”¹¹

A *Barbárok*, a *Szegény emberek* vagy az *Egyszer jóllakni* szövegei igen könnyen terjedelmesebb műfajj – lehettek volna – alakíthatók, de legnagyobb erejük, Németh László kortársi meglátásának igazságát bizonyítva, éppen a sűrítettségükben és ennek komplex természetében van. Nézzünk néhány példát az elbeszélte szűkebb tartalom kozmikus, szakrális vagy naturális „megemelésére”, vagyis a modelláció univerzális sugarait megadó szövegpontokra.

2.

A kozmikus vagy történeti (vagyis a tágító tér- és időbeli) utalásrendszer példái számos novellában tűnnek fel. Az ábrázolásnak ezek a csak néhány vonással megrajzolt dimenziói is kiragadják a cselekményt a közvetlenebb partikularitásból, összemeri érvényességet sugároznak rá, és antropológiai koordinátákba ültetik azt. Az alvó katona rajzát a *Kis Samu Jóska*-ban a móriczi szellem mindjárt így mintázza meg: „A szent Föld ott lebegett alatta, szinte a föld meleg lüktetését lehetett látni...” A tágasság, a kitágított tér és időmotívum gyakran a kicsike, a rész kontrasztjában szólal meg. Hatalmas és parányi, majd ezek változtatása a többszörös oppozíciókban áramszerűen rázzák meg az olvasói tudatot. „Hajnalodik. A Hortobágy harmincezer holdas háta végigvonaglik. Halk ropogások, mintha a ló ásít s roppan a csont a pofájában” – mondják a *Komor ló* bevezető szavai, s a hirtelen a

¹⁰ CORTÁZAR, 1984. 397–400.

¹¹ CORTÁZAR, 1984. 400.

mindenségbe szökő, majd onnan visszanyilazó, aztán ismét felemelkedő szemléleti mezők folyamatosan figyelik, kontrollálják, mérik, távlatosítják az emberi helyzeteket. Ebben az elbeszélésben, Erszény András és felesége sorsában az író nem csupán 34 évet sűrít egyetlen napba, hanem egyenesen kétfajta civilizáció idődimenzióit helyezi egymás mellé. Össze-érinti a „csaknem” még középkort és a XX. század első felét, amikor a csikóellés rítusa mellé Sárkány csikós fia, Jancsi révén leteszi a kerékpárt és a detektoros rádiót, akárcsak a távoli civilizációk kultúrértékeit García Márquez regényében a történelmi múltjába rekedt Macondóba érkező cigányok. A novella végi zárómondatával valóságos földtörténeti távlatot húz az összesűrített emberi idő és történelem fölé: „A Hortobágy ezeréves, milliós éves gyönyörűséggel nevet a gyarlandó emberi fajzaton.” *Az Esőleső társaság* első bekezdései között szintén elhelyez Móricz egy kozmikusságra villanó mondatot: „A tanya ott van a leglaposabb hátán ennek a földtekének, a Nagykurság kellős közepén.” *A kondás legszennyesebb inge* pedig a ruhadarabhoz kapcsolódó gyógyító babonával és a segítő szándékú nagyságos asszonnyal szintén eltérő kultúrák időit és szemléletformáit érinti össze és ütközteti.

S e tágabb világszemlélet móriczi példázatára, idő- és térsűrítő energiáinak igazolására idézzük fel az *Egyszer jóllakni* kezdetét is! Itt is az első vágóképből jelenik meg a határtalan tér- és idődimenzió képe: „A nagy magyar Alföld tenger volt a jurakorszakban – kezdi a művet –. De ma, az éhség korszakában is olyan, mint a tenger.” Annál nagyobb a kontraszt, hogy Kis Jánosnak a tűző napon, az egykori tenger közepén napi egyetlen liter vízzel kellene beérnie.

- „– Hoztál vizet? – kérdi Kis János a feleségétől.
– Nem.
– Mér nem?
– Hát iszen hozott kend reggel.
– Egy litert. Egy litert hoztam, de már elfogyott.
– Mér itta meg mindet?
– Mér ittam meg? Hát még a vízzel is spóroljak?”

Ennek az egykori tengernek a szívében kezdetben úgy helyezi el Móricz a fiatal grófot, szinte az archaikus mitológia térképzetében, mint egy modern kultúrhéroszt, s ezzel mindjárt antropológiai távlatot ad a történetének. „Úgy látszik, hogy a gróf majorja éppen a világ közepén van, mert ha innen körülnéz az ember, körös-körül látja az ég karimáját és háromszázhatvan fok alatt az eget, bármerre is fordul. A fiatal gróf is azt hiszi, hogy a világegyetem közepén van ő maga is, mert amerre megy arabs paripáján, a munkások mindenütt úgy köszöntik, mintha egy fiatal isten menne el közöttük.” Rövidesen viszont világossá válik, mire való az archaikus mitológiai univerzum: arra, hogy még kontrasztosabbá tegye az emberi kiszolgáltatottságot, s leleplezze a hérosz mezében páváskodó kiszzerű figurát. A kultúrhérosz vagy demiurgosz ugyanis küldetése szerint azért jön az emberek közé, hogy elhozza nekik a civilizációs javakat: gyümölcsfákat, munkaeszközöket,

hogy megtanítsa őket gazdálkodni, amelyek révén elűzhető az éhség, cselekvéseinek etikai dimenziójában pedig a morál és a szeretet csírái bontakoznak. Ilyen hősök voltak a primer mitológiákban például Amiráni, Perszeusz, Thészeusz, Tor, Prométheusz, Szoszrukó, Ilmarinen, Gilgames, Beowulf. Ez a gróf viszont mindennek pontosan a fordítottjaként él. Csak külsődleges, formai vonásaiban visel kultúrhős-leszármazási vonásokat, hiszen munkásai éheznek, szegények, és mindezt nem lehet helyreütni egy egyszeri jóllakattással. Móricz pontosan világít rá, hogy a grófi világ emberi szimbóluma az, amit el kellene a magyar földről tüntetni, hiszen ez a gróf immár nemcsak a verejtéküket, hanem az asszonyukat is akarja, a kultúrhérosszal szemben nem jólétet, hanem szenvedést, éhséget, s nem erkölcsöt, hanem erkölcstelenséget képvisel. A népmesei, eposzi dínom-dánomokat idéző vacsora is pontosan illeszkedik az archaikus regiszterekbe. „Minden ember kap egy kövér birkát... Lehet belőle birkatokányt csinálni... És egy mázsa lisztet ad... És mindent, ami hozzá kell... Húsz kiló zsírt és húsz kiló túrót... Lehet túrós galuskát csinálni, és öt hektó bort...”. S hasonlóképpen a mesebeli kis gömböc archetípusára emlékeztet a lázadást sugalló Kis János-i szándék:

„– Hát mennyi kellene?

– Minden... Amije csak van a grófnak, minden... A harmincezer hold földje meg a kastélya, a tanyái, a csordái, ménesei, disznófalkái...

– Mind lenyelnéd?...

– Le! Még ötet is ráadásul!”

A mítoszi atmoszféra körvonalait erősíti a kút, a víz létcentrumba emelt szimbóluma, a mágikus számú „hetven” munkásember, majd hetven asszony képe is, akikről azt deríti ki a novellának ebben az archaikus rétegében Móricz, hogy a valódi, az igazi kultúrhéroszok: éppen ők, a „hetven férfi kapával felfegyverkezve”, akik létrehozzák a termést, azaz a teremtést. S e vonások mellé még a politikai-geográfiai távlatot is belehelyezi Móricz e modelljébe: „Távoli, boldogabb országok munkásai meg sem értenék, hogy lehet abból megélni” – jellemzi a napszámot, a gróftól kapott fizetséget, az egyetemes idődimenziókat tekintve pedig még Kis János silány, ehetetlen levesébe is becsempészi a földtörténeti mozzanatot: a két gombóc „úgy úszik a sötétbarna lötytyben, mint valami ősvilági puhatestű állat.” Az archaikus hagyományokról szólva mindenképpen meg kell említeni, hogy a sokszorosan elemzett és a balladai mag kellős közepéig visszakövetkeztetett tartalmú *Barbárok* az archaikus mítosznak, illetve rítusvilágnak valóságos tárházát vonultatja fel, miközben a *Komor lóhoz* hasonlóan eltérő, távoli emberi időket és civilizációkat kapcsol össze. Már önmagában archaikusabb időkbe repít, hogy a pusztán átballagó számaron és a meggyilkolt juhász sírjára tákolt keresztben, valamint a bíró fenyegetésén kívül semmiféle kereszténységre valló kép nincs a törzstörténetben. Tettének egyházi következményétől a gyilkos juhász nem riad meg, vallomásra a sírből kikelt derékszjív látványa kényszeríti. Egész nyájak, ménesek, gulyák elrablása is főképp a nomadizálás

korában volt szokás. De az állatok beszédének a megértése, a valóságos és többszörös beszélgetés az állatokkal, a kutyák párhuzamos harca az emberekével, a balladai alapréteg, a meggyilkolt pásztor és a férjét kereső asszony motívuma, a természeti elemek (növények, állatok, égitestek) irányzatos, a gyilkosság tragikuma felé mutató célzatos és sorozatos antropomorfizálása, az emberalakok animális vonásai, a szíj babonája, a nyelv tagolatlan archaikussága (Mija, Hé, Netehe, Iszkite), amely több helyen is mintha a vinnyogásból, az érzelmi hangadásból éppen kitagolódo emberi nyelvet illusztrálná, s hogy az állat (a megölt puli fia) találja meg gazdája sírját, s juttatja hóhérékre végül a tettest: mind-mind az archaikus folklórtapasztalatok körével érintkező novellavonások. Móricz mesterien konnotálja az archaikus keretekbe az anti-humanizálás kegyetlen, részvétlen, gyermekgyilkos erőit, ami az eszkhatalogikus mítoszokra, azokban is a káosz kiszabadult erőire emlékeztet. „Mire a hold feljött, akkorra be volt kaparva a vendéglátó gazda fiastól és a három kutyájával. Tüzet raktak a sírra ganéból, s megsütötték a szalonnájukat. Jóízűen megvacsoráztak. – No e megvan – mondta a veres juhász. –, akkor ballagjunk.” Ballada, mese, mítosz harmonikusan, egymást átsugározva és eseménytömörítő erővel simul egybe a férjét kereső asszony leírásában. Az alábbi részletben mintha egy Kallós Zoltán mikrofonja előtt éneklő száját hallanánk:

„A nap egyre feljebb hágott az égen, s nézte, ahogy a fekete asszony vászonfehérben tovább ballagott a pusztán. Az pedig csak ment, csak ment. Hazá se nézett, csak elment, addig ment, addig ment, míg a pusztá el nem nyelte. Addig ment, addig ment, míg el nem érte a Dunát. Azon is átalment, ladikos embert lelt, az áttette. És ment.

Ment, amerre hallotta, hogy juhászok szoktak legeltetni.

Ment az egész nyáron, ment, amíg csak a hó le nem esett, minden földet bejárt, minden nyáját megkeresett, minden juhással leült, s megkérdezte, nem láttak ilyen meg ilyen derék kis hallgatag embert a háromszáz juhával.”

A *Szegény emberek* szerkesztési elveiben, jellembrázolásában hasonlóan lényegi és feszítő vonásokkal nyilatkozik meg a távoli mitológiai hagyomány. Az archaikus mítosz kompozíciós elvei, illetve ennek negatív eltorzítása ütnek át a struktúrán. Közismert, hogy a gyilkos paraszt médiumán át maga a háború, ennek szelleme, pokoli pusztítása tör be a magyar faluba. Móricz e novellája a világháború teljes iszonyatát és képtelenségét nyomja oda az Európához képest csak néhány vércseppnyi térbe. A káosz erőinek Európára szabadulását, a „minden Egész eltörött” fájdalmát, a lelki és fizikai kegyetlenséget parányi földre zsugorítja. A hazatért katona ennek képviselőjében válik az eszkatológia, a pusztításmítosz mediátorává. A mítoszi univerzumban ő sem más, mint az *Egyszer jóllakni* grófja, csak jóval veszélyesebb, ellen-kultúrhérosz már: az emberből lett szörnyeteg. A harmóniára rárontó káosz eszméjét és borzalmát még nyilvánvalóbban testesíti meg. A káoszhoz rendelt démonok és szörnyek az archaikus mitológiában nem emberi, emberközei státusúak, hanem a földből, az alvilágból, a rendezetlenségből, a fénnel szemben

a sötétségből törnek elő, az oda tartozó erők szülöttei. A *Gilgames* kiseposzban a szörnyű viaskodás hevében Huwawa Gilgamesnek bevallja, hogy őt nem Utu, a Napisten, hanem a hegy fekete mélye nemzette. A *Kalevalában* a világra törő gonosz erőket így jellemzi a népi énekes:

Tuonelában volt egy vak lány,
Loviatár, vén boszorkány,
Tuoni legrosszabb lánya,
mana-tündérek silánya,
minden rosszaság eleje,
ezer romlásnak veleje
.....
Uszítja dühös dögeit,
küld különös kórságokat
Vejnö népét elveszteni,
Kalev hadját meghaladni.
(Vikár Béla fordítása)

A baka alvilági, a humanizációval tökéletesen szembenálló voltát Móricz a gyilkosságon kívül is folyamatosan hangsúlyozza. „...a gödör szélén, akár az éhfarkas, ott leleskedett pár pillanatig” – jelzi a betörés és a gyilkosság előtti helyzetet. „Sápadt lett a fekete arca s viszább torpadt”. „Egész meg van már rohadva az eszem” – hangsúlyozza később is erősebben a szörnyvonásokat. Az emberi világtól való gyötrelmes eltávolodást jelzi „A fene egyen meg benneteket” mondata a lemészárolt gyerekek fölött, s az is, ahogyan a katona később a kisleányokat sirató falusi nőkre tekint: „csak nézte a vajákoló asszonynepet, undorral, megvetéssel. Ilyen ordítást csapni... ezek igazán nem tudják, mi a háború...” A hadszíntéri emlékek is telítve vannak démoni, alvilági elemekkel: „fertelmes vérbe kellett lenni egész hétig is, míg megszáradt az emberen, pedig de büdös...”; sőt a kannibalizmus mellett a vámpír körvonalai megjelennek a katona alakja körül. „Hát mikor én három napig olaszt ettem. (...) egy frissen elesett olasznak a vérért szívta ki, mint hörcsög a csirkét.” Az otthon tovább gyilkoló baka az eltorzult lelkületében, cselekvéseiben tehát a korai mitológiák szörnyeinek a rokona. Ez a szörnyvilág „tipológiailag is az alvilággal, a betegségekkel, a halállal tart kapcsolatot.”¹²

Móricz az archaikus mítosznak ezeket a káoszt képviselő elemi paramétereit főképp a katona alakján keresztül szorítja bele a novellába. A humanizált világra támadó kaotikus, értelmetlen és értelmezhetetlen erőket a gyermekölő ember tudatán át attakszerűen, szabályos periodizációval rohamoztatja – a gyermekek csúcspontszerű kivégzésén kívül is – a békes világra. A hadszínterek német és magyar parancsszavai (hindernisz, sturm, grábní, feld,

¹² Vö. JÁNOSI ZOLTÁN: Nagy László mitológikus költői világa. Miskolc, 1996. Felsőmagyarország Kiadó, 44.

handgranát, sver, masingeever, svarmlénia, cugszfrirer, doppelráj, fénrik stb.), a Szerbiában már elkövetett gyermekölés és egyéb véres tettek konzekvens felemlegetése puskalövés-sorozatokhoz hasonlóan csapnak le a falura, a katona családjára is. Móricz a katona emlékein át a világháború több frontját is beletömöríti a gyilkossá váló ember előzetes sorsába, szörnyé lett hőseit előbb megjárhatja az olasz, az orosz, a szerbiai harcokban. A mindenhol felszökő vér emlékei az európai ember elvadult ösztöneit lüktetik át időről időre a novella szövegébe. A halál képei, *Ady Krónikás ének 1918-ból* című verséhez hasonlóan, a primitív létből feláramló szörnyűségek aurájában fogalmazódnak meg Móricz tollán is a katona emlékképeiben és vízióiban. „Hol járt, micsoda faluvégeken, hogy lopakodott ellenség után, vedtettá lefülelni, házakat megkerülni, falut felgyújtani, disznót, csirkét leverni, tehenet kihalítani; felét kivágni, többijét otthagyni...” A háború örült mítosza így, ebben a modellációban válik konkrét hatásaival, következményeivel együtt is a novellaszerkesztés meghatározójává, s az emberiség elemi felrázásává, igazi érdekeinek felismertetőjévé is.

3.

A szakrális tágasságokba emelés – az eddig idézettekkel jócskán ellentétes üzeneteket sugárzó mitológiai síkon – kiválóan egészíti ki a Móricz-elbeszélések e kozmikus, történeti-antropológiai és mitológiai horizontjait. Szakrális dimenziót ébreszt fel már az első sikeres novella, a *Hét krajcár* kezdősora is. A „Jól rendelték azt az istenek, hogy a szegény ember is tudjon kacagni” – indító mondata szinte a görög mítoszok világába repít. Ennek alapján bontakozik ki az üzenet, amely szerint, János Istvánt idézve, „– ellentétben Szophoklész drámáival – már nincs tragikus hős, csupán szánni való vesztesek maradnak a színen.”¹³ Ahol a hiányt, az el nem érhető teljességet az emberi szeretet és a szakrális aurával bíró szeretetre intés oldhatja csak fel. Ahol a koldusba öltöztetett Teiresziász előbb „éneklő hangon, nagy siralmas könyörgést mondó”, majd az adománya után „nagy hálálkodással eldöcögő” a „Hadd el, lyányom, nekem nem hibádzik” mondatát kimondó egyszemélyes kórusa válaszol a sorsnak, s a koldus álrúhás ókori istenként segíti meg a jelent. Ám a novella egész szerkezete, annak egyik rétegében, a mese megidézett műfaján keresztül az archaikus mítoszok, sőt még az előtti korok világába is visz. Az ismeretlen, a nem lévő, a hiányzó átlelkesítése, humanizálása ölt testet a játékká cicomázott novellabeli mitológiában. A krajcároknak az első szakaszoktól történő antropomorfizálása a mágikus koroktól vezet Isten felé. Archaikus mitológiai dimenziót támaszt fel a keresés, a quest motívuma is.

A sűrítő modelláció szakrális dimenzionálásának eljárásához tartozik, hogy Móricz gyakran olyan keresztény ünnep (karácsony, húsvét, pünkösd stb.) közelébe időzíti az elmondott szüzsét, amelynek immanens történeti és eszmei-gondolati sora kimondatlanul, illetve részletező kifejtések nélkül is átrezonál az egész elbeszélte történeten. Transzformálja

¹³ JÁNOS, 2009. 10.

kontrapunktozza, tovább hullámoztatja az olvasóban az elemi történet cselekmény- vagy jellemzőit, epikai vízcöppjeit. Egyszersmind – a keresztény mítosz révén átfordítja az egész szűkebb történetet az egyetemesebb értelmezhetőség felé. „Az egész faluban mindenki húsvétra készült, senki se volt az utcán, a kis Rozi mehetett, amerre a szemével látott” – ellenpontozzák az árva gyerek meddő kiutkereséseit *A világ végén már szép és jó örök feltámadásra figyelő sorai*. A *Judith és Eszter*ben a karácsony áll hasonló, a szegénység kínját a szeretettel ellensúlyozó, Jézust ismét a textusba építő funkcióban. „És arra is gondoltam, hogy két nap múlva karácsony, és csak legalább az apám hazajönne karácsonyra” – mondja a novella „koldusnál is szegényebb” hősnője. Az *Ökörítő* című szociografikus elemzésben ténylegesen is adott időpont és tragikus esemény kerül szakrális megvilágításba. Az analízis a valláshiányt jelöli meg a tűzvész egyik okának, a pogány és tiszteletlen bál-időzítés is részese előidézője Móricz szerint a tragédiának. „A nép, mint minden fél civilizált és erősen vallástalan nép, rettenetes apátiába sülyedt.” „És neki a falunak, neki a környéknek, fel kell hajtani a népet, itt legyen mindenki húsvét vasárnapján, mert olyan bált kell csinálni, amilyen még nem volt! Azért is kell vasárnapra tenni, ünnep első napjára, ami eddig rettenetes szentségtörés lett volna! Táncolni! Ünnep első napján! De mit! Ott egye a fene a papokat, ahun egy kicsirázott, szakadjon rájuk az ég, meg egy darab Isten!...”

S hasonló a mélyebb vallás hiányának, a hitetlenség negatív hatásainak megjelenítése *A nyáj és pásztor*a című elbeszélésben is. A szakralitás itt alaptémaként is különös, máig sugárzó fényekbe kerül. Magasság és mélység, tágasság és parányiség és a folyamatok kontrasztivitása jellemzi a pap alakja köré szőtt novellabeli modellt. A gyermekszületésért a szószékről – az egykező vagy gyermektelen falusiaknak beszélő – pap magára maradását, szabályszerű kitagadását vázoló novellában a szakrális réteg boltozata képviseli a falu gondolkodása fölötti értelmes és emberérdekű kozmoszt. A műben a szakralitásnak és a profánnak, a földhöz és érdekekhez ragadtságnak az állandó és éles szembeállítás testesíti meg az oppozíciós dualitást. Móricz mintha az európai ember egyik legnagyobb jövőbeli problémáját: a gyermekhiányt jelezné jó előre már, 1932-ben, hisz főhősének a legkülönbözőbb indokokkal, de alapvetően gazdasági érdekekkel magyarázott gyermekvállalás-ellenességgel kell szembenéznie. („...az én családom abból gazdagodott meg, hogy itt mindig csak egy gyerek volt. (...) De mit csinálnék én, ha nekem négy gyerekem volna, és mindenik csak negyvenöt holdat örökölne?” stb.)

Az anyagi vagy egyszerűen hedonista okok miatt nem vállalt gyermekek helyén a pénz, a gazdagodás ígérete és a kicsapongások szembeállítás halmaza jelenik meg. A biblikussággal, a kereszténységgel való szembehelyezkedés a novellában az európai ember mai helyzetét és kínzó gondjainak egyik okát is jósolja. A Móricz által a magyar faluba helyezett „európai” embertípusok a pap személyében ugyanis magát a kereszténységet izolálják, korlátozzák, illetve tagadják meg. A mai Európa számos bajának kapujában ezért Móricz e novellája éppúgy ott áll, mint az I. világháború önpusztítását és ennek beláthatatlan következményeit leíró *Szegény emberek*. A novella háttérében ugyanakkor genetikailag nemcsak a keresztény hagyaték tűnik fel, hanem egy archaikus tör-

ténet is a gyermek vagy a haszon választásáról, viszonyáról. A gyermekét az erdőben magára hagyó asszony balladáját több változatban is feljegyezték. A kegyetlen anya típusú magyar népballadában a kincsesládáját mentő asszony az erdőben inkább a fiát hagyja veszni, hogy vagyona megmaradjon, s csupán az elbitangolt borját kereső tehén bőgése ébreszti fel – már későn – a lelkiismeretét. A pap prédikációi több részletükben lényegében ugyanazt a tanulságot mondják, mint ami e régi balladából is kisüt.

4.

Az *Ökörítő* című analitikus írás (társadalomelemző esszé) azért érdemel a móríci novel-la-modelláció szempontjából is kiemelt figyelmet, mert benne a novelláírás mintegy megfordított metódusa válik láthatóvá és tapinthatóvá. A megtörtént esemény tanulmányyszerű értelmezésében nem a művész, hanem az elemző Móríciz Zsigmond gondolkodásának alapvető erővonalai tűnnek fel. Az ökörítői tűzvészről írott elemző esszéje nagyszerűen világít rá észjárásának a novellaalkotástól függetlenül létező, immanens és számára természetes sors-, élet- és világelemző sarokköveire és egymást kiegészítő fordulataira. A parányi és eldugott, a korábban a még eleven Ecsedi láp peremén létező, s annak lecsapolása után a történelem csapásainak hirtelen kitett falucska tragikus báljának eseményei köré, a maga értékelésében – novelláihoz hasonlóan – szinte oda dimenzionálja, építi, szervezi az egyetemes ember, a természet, a mindenség látószögeit. A többirányú tágasság antropológiai, politikai, naturális holdudvarából érkező paramétereket, a teljesebb lét és emberi lét mértékpontjait emeli fel a tragikus tűzvész okainak felderítésére. Ezért az írás a móríci gondolkodásmód foglalatja, éles tükröződése lesz. A benne megképződő elemző sugarak – ráfordítva őket a témául vett elbeszélői alkotásokra – az író, a művész Mórícizot is értelmezik. A globális tér-idős látószög éppen úgy érvényesül az ökörítői tragédia vizsgálatában, mint a novellákban. A helyzetelemzés nem reked meg a történés referenciális, konkrét és közvetlen értelmezésénél, hanem hatalmas ívű és messzire táguló analitikai körökben bontakozik ki, s megláttatja a néhány percig tartó dráma történelmi, morális, politikai, és antropológiai háttérét, holdudvarát is. Odavágva aztán – akárcsak novelláiban – a maga legtisztább következtetéseit a kor köztudata és hatalmasságai elé.

Móríciz mélyre nyúló történelmi alaposággal szemrevételezi a községnek évszázadokon át megélhetést adó Ecsedi láp sorsát, szinte a honfoglalástól a lecsapolás utáni időkhöz. „Egy évezreden át szinte megközelíthetetlen hely volt ez a vidék, s különösen a láptól északra, a Szamostól a Tiszáig sohasem volt jóformán az egész ezredév alatt igazi nagy népáramlás.” Olyannyira belebúvik a történelembe, hogy még *Ökörítő* nevének leírásait számba veszi. „...itt minden falu felviszi az adatait az Árpád-korig. *Ökörítő*t 1315-ben már Ukurithow-nak írják, 1345-ben Ukurithownak, 1458-ban Okerytho-nak, ha Szirmaynak hinni lehet, s bizonyára úgy is ejtették ki, mint ma. 1344-ben Lajos király új adományt ad rá a Kölcseyeknek, akik nyolc év múlva eladják a Domahidyaknak, s azóta mindig a nagy Szatmár megyei családok birtoka.” A *Szegény emberekhez* vagy az *Egyszer jóllaknihoz* hasonló

an a tűzvész keletkezését a nagyurak viselkedéséig vezeti vissza, hogyan állott a bál tragikumának, és a nép szétroncsolódott moráljának a háttérben a lép kiszárítása és a földek hatalmasságoktól való megszerzése. Hatalmas optikai mezőt rendel így az egyszeri gyászos eseményhez, amiből természetesen a naturális analógia sem marad ki. „...hamar eljött a tavasz, mikor milliószámra feküdt a hal a száradó pocsolyában, kapával gereblyélték; s mikor hiába jöttek a madarak ezerszámra, nem találtak helyet ahova fészket rakhassanak. A gém, a szárcsa, a sok vízimadár rémulten kóválygott ősi hona körül, mint a paraszt, s egyforma irigyen és keserűen látta, hogy kijátszották őket az urak az otthonukból...” A lecsapolással egyidejű „szellemi fertőzés” képét Móricz nemzeti távlatokba is állítja, nem kevesebbet mond, mint hogy „A magyar nép olyan, hogy azzal lehetne valamit kezdeni, de az a baj, hogy a fölötte álló rétegek nem olyanok, amelyekből jó áradhasson lefelé. (...) ...s az egész vonalon, a falusi bérestől fel a képviselőkhöz, mindenki úr akar lenni, és pedig munka nélkül.” „És ez mind oka – vonja le a nagyszabású bemérési háttérrel a tanulságot –, hogy Ökörítón leégett egy csűr s benne negyedszáz ember.”

5.

Összegzésképpen az mondható el a mórliczi novella-modellációk természetéről, hogy az író elbeszéléseiben a tágasság, a szemléleti galaxis alapirányait a csillagászati kozmosz, a földtörténet, a transzcendencia, az antropológiai mélységek, azaz történelmi hosszúságok s olykor geográfiai szélességek és mélylélektani univerzálák adják. Ezeknek motívumai külön-külön vagy együttesen, különböző módokon összeállva a művekben, jelzik az egyetemesség azon dimenzióit, amelyek látószögében a tollra emelt novellatéma – mint mindezek horizontjait hordozó-villogtató poétikai sűrítmény – megképződik.

Csupán a szerző novellaírói magatartása alapján is igazolható tehát Vasy Géának a mórliczi és a József Attila-i teljességényt egybevető gondolata: „Olyan összetett Móricz szemlélete, mint a harmincas évek közepén József Attiláé.”¹⁴ A József Attilához hasonló erejű Móricz művészete a humanizációra történő összpontosításában is. A magyar társadalmi és európai gondokkal, krízisekkel, bajokkal szemben „megtartó csodaként felmutatta a szolidaritást, a szerelmet, a családot, a szeretetet, a megértést.”¹⁵

Móricz így a legnagyobb európai, sőt egyetemes létértelmezőknek és magatartási, szemléleti modelleket megalkotóknak a legméltóbb módon járt a nyomában. Az 1930-ban, az irodalmi műről megfogalmazott gondolatai a legkövetkezetesebben nyilatkoznak meg elbeszéléseiben. Kiemelkedően az az elve, hogy „hasonlítson az irodalmi mű az élethez (...) Vállalja nem egy vallás, nem egy nemzet, hanem egy egész, egy nívón fetrengő, vergődő, lelki kétségekben gyötrődő emberiség nevében.”¹⁶ E keretek között is igazolódni látszik te-

¹⁴ VASY, 2009. 223.

¹⁵ Uo. 224.

¹⁶ JÁNOS, 2009. 7.

hát János István egykori gondolatának érvényessége: „Móricz nem csupán a magyar népi kultúra és társadalom elsődleges élményközegéből táplálkozik, de legalább annyi szál kapcsolja a világirodalom európai vérkeringéséhez is. (...) Problémáinak sokrétűsége, írói ábrázolástechnikájának mélysége túlemeli Móriczot számos világirodalmi nagyság teljesítményén is. (...) Móricz polifon művész: prózája az egyetemesség mitológiáját teremti meg... a népiség nála... a népet a jövőbe emelő látásmód, útkeresés és netán útmutatás is. (...) A parasztságot ...életmodellnek, társadalmi mintának tekintette, melyben meglátta és kifejezte az egyetemes magyarság értékviszonyait... Túllép tehát az egyszerű, és egynemű parasztábrázolás témakörén a mindenség, a világegész felé, amelynek főszereplője az ember.”¹⁷

Marokba szorított kozmosza ettől a felelősségtől és emberszeretettől szikrázik, és hagy felejthetetlen üzeneteket olvasóiban.

¹⁷ JÁNOS, 2009. 5–6., 8.

Móricz Zsigmond *A fákllya* című regényének poétikájáról

A „Móricz könyvet azért küldöm, mert ez mindeddig a legjobb magyar regény, sőt – nemzeti körülhatárolástól eltekintve – nagyon jó mű. Persze: sokban emlékeztet a legnagyobb regényírókra (Flaubert, Dosztojevszkij), ami annyiból baj, hogy az eredetiség rovására megy. De marad még benne annyi egyéni vonás, ami nagy értékűvé teszi a könyvet. Ami pedig a lélekrajzot, a kompozíciót illeti, az egyenesen mesteri. Hihetetlenül lázas izgalomban tömörülnek egymásra az események benne, hiszen az egész könyv, ha jól emlékszem, mindössze másfél nap történetét mondja el.

Ami magát az író t illeti: Szatmár megyei református magyar ember, akit elsősorban parasztelbeszélései tettek híressé. Furcsa, hogy éppen ez a regény a legjobb műve, amely nem paraszt-történet.” Az idézett passzus Bartók Béla leveléből származik,¹ melynek címettje a belényesi líceum rajztanára és muzsikusa, Busica János avagy Ioan Bușiția.²

Bartók Béla magánlevelét olvashatjuk úgy mint *A fákllya* című regény megjelenésekor az olvasói fogadtatásnak, értelmezésnek egy rövid, nagy vonalakkal operáló, de figyelemre méltó, műértő, de nem hivatásos értelmezői megnyilvánulását. Már a regény megküldése, a cselekedet önmagában is egy értelmezői aktus. Az irodalomszerető és irodalomértő zeneszerző olvasatában a lélektani vonulat kerül a középpontba. Ha eszerint közelítünk, irodalomtörténetileg azt állapíthatjuk meg, hogy Móricz műve XIX. századi értelemben vett lélektani regény, mivel a főhős lelkivilágát, motivációit, cselekedeteit belülről nézve fejt ki, de a XX. század elején kibontakozó freudi pszichoanalízis felfogása nem meghatározó. Matolcsy Miklós cselekedeteiben az ösztön erős mozgatórugó. A szexualitás, ill. az életben maradásnak és a halál vágyának tusája, azaz freudi megfogalmazásban Erosz és Tanatosz küzdelme visszatérő motívum a regény egészében, de mindezek relevánsan nem a bécsi terapeuta hatására vezethetők vissza, hanem sokkal inkább a Bartók levélben felvillantott francia irodalmi párhuzamra.

A regény kapcsán már a megjelenés közelében keletkezett kritikák említik a Flaubert nyomán kibontakozó, s elsősorban Zola fémjelezte naturalista ábrázolásmódot. Ebből a szempontból megfontolandó Benedek Marcell lendületes, csípősen őszinte, odamondó műbírálat.³ Ennek a kétségtelenül megfontolásra érdemes írásnak a megállapításai csak alig érezhetően, s erősen „lenyugtatózva” szivalkodtak fel a későbbi irodalomtörté-

¹ Bartók Béla levelei, szerk. DEMÉNY JÁNOS, Zeneműkiadó, Bp., 1976, 242.

² Életére ld. BAKÓ ENDRE, A Janus-arcú Busica János (Ioan Bușiția) halhatatlansága: Adalékok Bartók Béla román barátjának portréjához, Várad, 2012/10, 87–93.

³ BENEDEK MARCELL, A pap, a dzsentri meg a paraszt, 1918/V, 290–92.

neti távlatból tekintő interpretációkba.⁴ Móricz regénye kapcsán a kritikus kifogásolja a naturalista nyelvhasználat túlkapásait, melyet ekkor, 1917 körül már idejét veszettnek vél,⁵ ill. hogy az író szintén túlzásokba esik, amikor a jellemformálás és cselekménybonyolítás során erősen egyedi vonásokat és történéseket általánosnak, tipikusnak sejtet.

Ez utóbbi probléma elvezet a regénnyel kapcsolatban legtöbbet emlegetett hiátushoz, a romantikára jellemző jegyek erőteljes jelenlétére. A felfokozott és váratlan fordulatokat hozó történetbonyolítás eredményezi azt, amit Bartók „lázás izgalomként” aposztrofál. Ez viszont némi distanciát is okoz. Vargha Kálmán 1958-as tanulmányában egészen odáig megy, hogy „*A fáklya*ból oldalszámra idézhetnénk olyan szövegrészeket, amelyek a Horváth János tanulmányában (*A fáklya* megjelenése előtt öt évvel) megfogalmazott stílusromantika fogalmának megfelelnek”⁶ Ez a sarkos, de jelentős igazságtartalommal rendelkező megállapítás Czine Mihály kimondó, de eufemisztikus megfogalmazásában megszelídült, s ebben a formában évtizedekre, máig hatóan megszilárdult. „A régi ábrázolási módszerek és az új formai törekvések helyenként újabb egyenetlenségekhez és túlfeszítettséghez vezet.”⁷ Fontos megjegyezni, hogy Czine Mihály az íróf felmentő, a regényt felemelő és a hibákat szépítő módon megragadó interpretációjában korántsem egyoldalúan elfogult a művel szemben. Kendőzetlenül, szinte leltárszerűen szedi össze a problematikus poétikai, ábrázolásmódbeli és elbeszéléstechnikai botlásokat, melyek kétségtelenül gyengébb pontjai a regénynek.⁸

A XIX. századi francia prózapoétika örökségéből mindenképp meg kell még említenünk az alkotás karrierregényekre emlékeztető vonásait. Matolcsy Miklós drámájában nem nehéz belelátni az ambícióktól, önmegvalósítás vágyától fűtött ifjú és társadalmi

⁴ A fáklyával foglalkozó tekintélyes szakirodalomban voltaképp csak Vargha Kálmán reflektál érdemben erre az írásra. 1918-ban jelent meg „a Huszadik Században Benedek Marcell kitűnő kritikája ugyanerről a Móricz-regényről. Benedek Marcell cikke ahhoz, a Móricz-irodalomban elég ritka típushoz tartozik, amikor a kritikus minden Móricz-pártiság, vagy Móricz-ellenesség nélkül vizsgál meg egy Móricz-művet és erős kritikát mond. Az írói szándék és megvalósítás különbségére mutat rá Benedek cikke.” VARGHA KÁLMÁN, Móricz Zsigmond kritikai fogadtatása: Az első évtized 1909–1919, Irodalomtörténet, 1958/1, 21.

⁵ „A nyers szavak sokszor szükségtelen, sőt megokolatlan használata valamikor forradalom volt, érthető túlzás. Ma – ennek a forradalomnak eredményeképpen – mindent el szabad mondani. Tehát fölösleges a fiatal papnak, mikor a kis tanítónőre, ártatlan szerelmére gondol, ilyen szavakat adni a szájába: »bűdös kis angyalom, édes kis szagosom«. Bizonyos undorító természeti processzusok – bármily virtuóz – leírása sem annyira modern, mint inkább a naturalizmus »csak azért is!« korszakára emlékeztető dolog.” BENEDEK MARCELL, A pap, a dzsentri meg a paraszt, 290.

⁶ VARGHA KÁLMÁN, Móricz Zsigmond kritikai fogadtatása, 5.

⁷ CZINE MIHÁLY, Móricz Zsigmond útja a forradalmakig, Bp., Magvető, 1960, 502.

⁸ CZINE MIHÁLY a Spenótként emlegetett irodalomtörténeti összegzésben ezt pl. a következő fejtegetésben teszi meg – bár a gondolatvezetés végén itt is megfogalmaz egy felmentésértékű felvetést. „A fáklya művészileg nem olyan egységes, mint Az Isten háta mögött. Lazább kompozíciójú, szakadékosabb; a sokágú, kellően nem tisztázott problematika még jobban szétfeszítette a kereteit, mint más Móricz-regényekét. Látszik rajta a sokszoros nekifutás is: az egyes részeket nem mindig sikerült művészileg teljesen egybehangozni. Az első fejezetek a Sáraranyra emlékeztetnek, az erotika is ebből a korból való maradvány; a valószínűtlen mellékbonnyodalmak – az arany meséje – a romantika, illetve a naturalista romantika kellektárába is beillene. A töredezettség, a befejezetlenség, a határozott vonalak impresszionizmusba olvadása, az észé beépítése új vonás: mintha a kor modern, a hagyományos regényformát fellazító törekvéseivel mutatna rokonságot.” A magyar irodalom története V. (1905–19), főszerk. Sötér István, Bp., Akadémia, 1963, 177.

érvényesülés konfliktusát. Matolcsynak ugyanúgy megvannak a beavatói, mint a francia karriertörténetek főszereplőinek, pl. Balzac hőséinek, Rastignacnak. Ezen alakok legfontosabb feladata, hogy szembesítik a szereplőt a társadalmi valósággal. Dékány tiszteletes és felesége az erkölcstelenség társadalmilag néma beleegyezéssel jóváhagyott, oldalra nézéssel elpusmogott útjait és módjait kínálja fel a fiatal fábiánfalvi papnak, mint teszi azt Vautrin és Beuasséant vicomtné. A musai pap két hosszabb beszélgetésük alatt részletesen kiokítja, hogyan viszonyuljon a politikához, a dzsentrihez, a paraszthoz. A tiszteletesné a tanácsok mellett más úton is igyekszik előmozdítani a fiatal prédikátor érvényesülését. Kölcsönt ad, amikor pedig Matolcsy a regény vége felé Arday bizalmába kíván férkőzni, ugyanúgy az idősödő nőalak nevét használja, mint Beuasséant-né nevét Rastignac, hogy kinyissa az addig előtte zárva maradt szalonok ajtaját.

Az ifjú tiszteletes, a debreceni kollégium kitűnő diákja volt, de a francia regényalakokkal szemben – aki egyébként tanulmányait elhanyagolta – nem bizonyult jó tanítványnak. Nem arról van szó, hogy Matolcsy Miklósnál a morál, az etikus magatartás mellett tudatosan vállalt döntéssel felülkerekedik a démonikus kísértésen. Ehelyett a bűnnel szemben érzett ösztönös, erős naturalizmussal átélt utálat végül mindig távol tartja a bukástól. A regény végén bekövetkező elevációja sem tudatos életprogramjának a következménye, hanem az adott helyzetben megvalósuló erkölcsileg helyes ösztönös döntés.

A karrierregényekhez képest jelentős elmozdulás, hogy Móricz művében a beavatók fejtegetéseikben csak közölnek, konkrét tervet, elérhető távlatba helyezett csábos célt nem adnak. Sőt utálkozó elfordulást idéznek elő, s így démonikus, bűnbe vivő erőt nem jelentenek. Matolcsy számára a vágy nem a siker vagy annak látszata, nem a vegytiszta érvényesülés, hanem az elérendő cél a kiemelkedés, a felülemelkedés környezetén. Úgy kívánja, sőt inkább türelmetlenül követeli magának a tiszteletet, felsőbbrendűsége elfogadását, hogy közben nem akar betagozódni a társadalom hierarchikus viszonyrendszerébe. Ez a kettősség egyik fontos metszéspont Matolcsy Miklós és a kétségtelen mintát jelentő Dosztojevszkij regényhős, Raszkolnyikov karakterében.

Míg a mű ösváltozatában a főhős magára marad törekvéseivel, addig *A fáklyában* elszigeteli magát, mereven körülbástyazza kívülállóságát. A *Lobogó szövétnek* folyóiratbeli második közlésként jött ki a *Szent dáridó* című rész.⁹ Ebben – szemben az 1917-es regénnyel – meg sem fordul a fejében, hogy átkot szórjon a beiktatási lakomán dorbézoló, tobzódó népre. A másnapi kényelmes ébredéskor nem egyedül van, hanem a házi munkát végző „csinos, derék” kurátorné biztatására kel, s a *Sáraranyban* olvasható, erős szexualitással átfűtött, rendezetlen gondolatok gerjednek benne. Az ösváltozat harmadik fejezetében pedig, amikor az adóslevél aláírásakor összездördül a kurátorral, a megsértődött világi képviselőt nem elvadíja, ha-

⁹ Az 1910-es folyóiratkiadás 2. és 3., a *Szent dáridó* és az *Ott is van baj*, ahol nincs című fejezetek újrakiadását ld. MÓRICZ ZSIGMOND: Asszonyokkal nem lehet vitázni. Lappangó művek. Vál., szerk., jegyz. Urbán László, Budapest, 2017. Szépműves, 94–107.

nem engesztelgeti, igyekszik szövetségesevé tenni. „Mit érzékenykedik itt kurátor úr, mikor csak annyit akartam mondani, hogy ha nem így adják tudtomra ezt a dolgot, akkor én magam, magamtól igen szívesen megvendégeltem volna a falut, hiszen nem képzelik azt maguk, mennyire szeretem a népet, s mi mindenre kész vagyok érte.”¹⁰

*A fáklya*ban ugyanez a jelenet másképp zajlik le. Kellemesen, de magában ébred. A világi gondnokhoz közel ugyanazon szavakat intézi, de az írásjelekkel érzékeltett töredezett intonáció híven kifejezi a visszanyelt dühöt, a fullasztó és ki nem mondott ellenszenvet: „mit érzékenykedik... kurátor úr... Nekem csak az fáj, hogy ilyen módon adják ezt tudtomra... Igen, ha előre megmondja... akkor talán... én magam ajánlottam volna fel... a vendégséget... Ha nem az egész félévi fizetést is... mert most nem tudom... De hiszen majd megtanulom mi hogy... hogy mi az élet...”¹¹

Móricz tudatosan elszigeteli, mintegy „odúba kényszeríti” szereplőjét, miként tette ezt Raszkolnyikovval Dosztojevszkij. Miközben kiszakadnak a közösségből, a főhősök saját gondolataik rabjává válnak. Ez az izolálás lehetőséget nyújt a szereplő belső szövegének megszólaltatására, a bahtyini értelemben vett polifónia kibontakoztatására. Az orosz realista és a magyar író közötti párhuzamot épp a regényírásának közelében, 1916-ban vetette fel Schöfflin Aladár a *Szegény emberek* kapcsán.¹² A párhuzam jól kitalapítható.

Minden bizonnyal Dosztojevszkij hatását mutatja az a rejtélyes alak is, akivel a 6. fejezetben a tiszteletes a falu határában kószálva találkozott. A *Bűn és bűnhődés*ben ez a „föld alól előkerült” ember, aki először mondja ki fennhangon, hogy Raszkolnyikov a gyilkos. Móricz regényében ez a hivatlanul megjelenő, titokzatos útítárs hosszabb beszélgetésbe bocsátkozik a pappal Isten mibenlétéről. Közben – a Dosztojevszkij alakhoz hasonlóan – kéretlenül szembesíti beszélgetőpartnerét az őt foglalkoztató, gyötrő gondolatokkal. A későbbiekben nem tűnik fel ismét, az elvarratlan szál a már tárgyalt befejezetlenség és töredezettség problémájához vezet vissza. Matolcsy Miklós viszonyokat, relációkat meglepően gyorsan képes átlátni – ebben egyébként nagyon hasonlít a *Rokonok* főhősére, Kopjáss Istvánra –, a felkínált lehetőségekkel azonban részlegesen, vagy egyáltalán nem tud azonosulni. A teológiai tanulmányok által elképzelt, a regény ósváltozatának címében evokált *Lobogó szövétnek*, avagy a végleges regényben címébe emelt fáklya szimbólumába sűrített ideálról hamar kiderül, hogy megvalósíthatatlan. A III. Richárd alakja által megidézett, dacos és toporzékoló tehetetlenségből táplálkozó gazemberségre pedig alkatiilag alkalmatlan. E viselkedés kapcsán Eisemann György a regény ironikus beszédmódjaként értékelte.¹³

¹⁰ MÓRICZ ZSIGMOND, Asszonyokkal nem lehet vitázni: Lappangó művek, 106.

¹¹ MÓRICZ ZSIGMOND, *A fáklya*, Bp., Atheneum, 1939, 29–30.

¹² SCHÖPFLIN ALADÁR, *Szegény emberek* = Schöpflin Aladár, Móricz Zsigmondról, vál. és előszó Réz Pál. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979, 112.; A polifónia működésére ebben a műben ld. Mercs István, *Embertelenség az emberben: Móricz Zsigmond Szegény emberek c. novellájáról* = Társasági Tükör II, Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, szerk. János István, Nyíregyháza, 2007, 73–85.

¹³ EISEMANN GYÖRGY, *A Móricz-újraolvasás esélyei* = A kifosztott Móricz, szerk. Fenyő D. György, Bp., Kronika

A Móricz által érzékeltetni kívánt, Matolcsy által átélt életérzés végletesen cinikus, sőt szarkasztikus. A tehetsége kibontakoztatásában, jó cél érdekében történő felhasználásában megakadályozott fiatalember lelki világa rokon azzal a tehetetlenségből eredő létélménnyel, amit József Attila így fogalmazott meg: „hogya nem kell senkinek, / hát az ördög veszi meg”.

Az 1917-es regényben a címbe emelt szimbólum, a fáklya a regény elején, a papi beiktatás során hangzik el. Köszöntő beszédében Dékány tiszteletes négyszer metaforizálja ezzel ifjú kollégáját, akire relevációként hat a retorikai fordulatba zárt jelkép. Azonnal azonosul vele. Válaszában hatszor is hangoztatja. A történet további menetében viszont reflektálatlanul marad ez a költői képbe zárt önmeghatározás. A fáklya sem konkrét, sem átvitt értelemben nem fordul elő többet. Szerepét – mint erre Szilágyi Péter is rámutat – a vele metonimikus viszonyban lévő tűz fogalmköre veszi át.¹⁴ A történet végkimenetelét tekintve pedig a fáklya fájdalmas szimbólummá válik, a pusztító és megtisztító tűzvész anticipációjaként értelmezhetjük.

Az 1910-es évek elején megjelenő folyóiratközlésben *Lobogó szövétnék* cím szintén a főszereplő öndefiníciójaként értelmezendő. A cím a református lelkész, Nagyszőlősi Mihály 1676-os Kolozsváron kiadott lelképásztori könyvét idézi. A teljes cím: *Az Isten Házában meg-gyújtott, s másoknak világot, de magát meg-emésztő Lobogó Szövetnek, Vagy a Lelki-Pásztorágnak tiszta Tüköre*. Ez az egyik legelső hazai pasztorálteológiai mű. A pasztoráció gyakorlati jellegű megközelítésen keresztül ahhoz kíván közelebb vinni, hogy Isten és népe között, valamint e nép tagjai között megszülessen a közösség, ez növekedjen, s az eszkatologikus jövőben majd Isten Országának teljességében váljon végleges valósággá.¹⁵ A XVII. századi prédikátor szerint a könyvecske a lelkész számára „röviden megmutatja, hogy akárminémű állapotban fennálló, vagy megromlott szívű és elesett lélekkel tudjon mennyei mesterséggel s nagy haszonnal kegyesen dajkálódni”.¹⁶

A beiktatás előtt, kezdő lelképásztorként Matolcsy önmagában a lelkészi hivatásból eredezteti a papi tekintélyt. Azonban hamar rá kell jönnie, hogy lelkében utópiát hizlalt. A regénytöredékben ironikusan reflektál saját poimenikai küldetésére. A kurátor által való kisémmzés után a következőt fogalmazza meg magában: „– No, szép lobogó szövétnék lett énbőlöm! – gondolta keserű gúnnyal. – Hát délután megyünk vizitelni a kurátor-né asszonyhoz!...”¹⁷ A kívánatos kurátorné meglátogatásának terve érzékelteti, hogy az eredetileg merre akarta vinni a történetet Móricz. Egyben megkerülése annak a kérdésnek, hogy mi a lelkészi hivatás feladata, s mintegy elfogadása a fennálló viszonyoknak.

Nova, 2001, 247.

¹⁴ SZILÁGYI PÉTER, „Papnak indult lélek”, avagy A fáklya móriczi homiletikája, Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2012/1, 22–23.

¹⁵ DANIEL BOURGEOIS, Az egyház pasztorizációja, Agapé - Ferences Nyomda és Könyvkiadó, Szeged, 1999, 30.

¹⁶ NAGY SZŐLŐSI MIHÁLY, Lobogó szövétnék vagy a lelki pásztorágnak tiszta tüköre, közre adja Incze Gábor, Bp., 1937, 4.

¹⁷ MÓRICZ ZSIGMOND, Asszonyokkal nem lehet vitázni: Lappangó művek, 107.

Az 1917-es regényben elmarad az önreflexív ironia, a közösséghez való igazodás, a fiatal tiszteletes indulatosan reagál. Életében először káromkodásra ragadtatja magát. A kurátorné felkeresése sem kerül sor. Ehelyett Matolcsy elindul az elszigetelődés, a dosztojevskiji értelemben vett odulét irányába. Ez fontos tényező, hogy az ifjú tiszteletes mozgásteret beszűkül, s a köztesség, a között-élmény lesz a meghatározó létérzése. Miközben a nép érdekében próbál fellépni, addig betöltött hivatása által arra van predesztinálva, hogy ne tartozzon oda. Miközben erkölcsileg ösztönösen elutasítja az úri Magyarország dőzsölését, addig ellenállhatatlanul vágyik rá. Miközben a puritán életformát tartja ideálnak, addig a gazdagság elérésére törekszik. A regény során ez a köztesség annyira úrrá lett rajta, hogy végül teljesen elszigetelődik.

Szilágyi Zsófia megállapítása szerint „Matolcsy alakját akkor formálta meg Móricz, amikor sikeres íróként gondolhatott vissza a pályakezdésére, egyik félbehagyott vállalkozására. A fáklyában nem egyszerűen a papsághoz és a teológiai tanulmányaihoz való viszonyával vetett számot, de az írószerep lehetőségeivel is.”¹⁸ Az 1910-es években három regényében és az idézett regénytörödékekben is központi szerepbe kerül a papi hivatás és életvitel kendőzetlen ábrázolása. Matolcsyban a regény során megérlelődik, hogy nem föld és ég, ember és Isten közötti mediális helyzetben kíván állni, hanem Ember kíván lenni. Mindezt értékelhetjük úgy, hogy Móricz a számvetésen túl a lelkeszi hivatás lezárult esélyével is igyekszik leszámolni. Az Ember fogalma Móricznál – csakúgy mint Adynál – központi szimbólummá nemesedett. Emberként élni és Emberekért élni más módon is lehet. 1917-re a lelkeszi (el)hivatás determinálta köztességet felváltotta az írói küldetés. De a mediális helyzet, a köztesség maradt.

¹⁸ SZILÁGYI ZSÓFIA, Móricz Zsigmond, Kalligram, Pozsony, 103.

MINYA KÁROLY

Bizalmas írások

Móricz naplóinak nyelvhasználatáról

A napló rendszeresen, folyamatosan, estenként, naponta írt személyes élményeket, magánjellegű feljegyzéseket időrendben tartalmazó mű. Prózaí műfaj, az énformájú perszonális elbeszélés egyik sajátos változata. Tartalmazhatja az egyéni élet kisebb-nagyobb eseményeit, de helyet kaphatnak benne a közélet időszerű jelenségei is, bár mindig áthatja a szubjektivitás. Többnyire monologikus, stílusa közvetlen és kötetlen, mondatfűzése és szerkesztése nemegyszer laza. A naplóírás gyakorlata a reneszánsz időszakában vált népszerűvé. A XVII. századtól kezdve pedig igen sok jelentős író naplója vált közkinccsé: Byroné, Stendhalé, Tolsztojé. A magyar irodalomban nevezetes Kazinczy Ferentől a *Fogságom naplója* (1828); Kölcsey Ferenc *Országgyűlési naplója* (1832–1833); Széchenyi István, Balázs Béla, Márai Sándor *Naplója*.¹

A XX. századi magyar irodalom egyik legnagyobb naplóírója, Márai Sándor így vallott a naplóírásról: „... az elmúlt esztendőben volt időszak, amikor úgy éreztem, megfulladok, ha nem tudok ez oldalak szelepein át lélegezni.” Móricz Zsigmond jelentős mennyiségű naplókéziratot hagyományozott az utókorra, kávéházakban, vonaton, hotelszobákban írt, a naplóírás segítségével lett úrrá a válságain. Erről ekképp vallott: „Csak egy súlyos defectusom van: folyton írok... Egy percnyi pihenés nélkül. Az élet minden benyomását és életem minden lelki hullámlását beledolgozom az Írásba.”²

A naplók kiadása és olvasása során felvetődhet az a kérdés: etikus-e ez? Olvasni mások legbensőbb megnyilvánulásait. Kukkoló olvasók – képzavarral élve. Azonban tudomásul kell venni, hogy a közismert személyiségek naplója a szélesebb körű nyilvánosság érdeklődésére is számot tarthat, és aligha túlzás föltételezni azt, hogy végső soron igenis minden napló szerzője számol azzal, hogy más is olvasni fogja azt, amit ő papírra vet. Draskovich Edina ekképp teszi fel a kérdést, majd adja meg a választ: „Van-e joga az utókornek turkálni a nagy író legtitkosabb lelki zugaiban? Móricz Zsigmond esetében talán igen, ő ugyanis módszeresen elégette azokat a dokumentumokat, amelyeket nem akart a tudomásunkra hozni. Az 1924–25-ös naplója olvasásakor pedig néha úgy tűnik, az egészét magyarázatként, kimosakodásként írta, mentségként a csúnya szerelmi háromszögre és az azt övező tragédiákra. A háromszögre, amelyik Magoss Olgával együtt több is volt, mint három, és akkor még a debreceni szállodai kapcsolatát nem is számoltam bele.”³

Tehát az 1924–1925-ben publikált bizalmas írások előszelei a változásnak, szől-

¹ KULTURÁLIS ENCIKLOPÉDIA, napló. <http://enciklopedia.fazekas.hu/mufaj/Naplo.htm>. Letöltés: 2019. aug. 22.

² MÓRICZ ZSIGMOND: *Naplók. 1924–1925. Összegyűjt., szerk., valamint a jegyzeteket, az előszót és a mutatót írta: Cséve Anna. 2010. Noran Kiadó. 620. [Cséve, 2010.]*

³ DRASKOVICH EDINA: Móricz Zsigmond naplójáról. <http://szalon.arnolfini.hu/draskovich-edina-moricz-a-sokszogben>. Letöltés: 2019. aug. 24.

nak a feleségnek, Holics Jankának, és a fellobbanó szerelmek hősnőinek, később új szerelmeinek, a drámai szerepeket játszó Simonyi Máriának és Magoss Olgának.

A naplók általában a célelvően előre haladó vallomás és a töredékszerű följegyzéshalmaz végletei között helyezhetők el. Móricz *Naplók* című munkája inkább ez utóbiba sorolandó. Ugyanakkor mivel Móricz e művében nagy számban szerepelnek levelek, így érdemes e két műfaj összefüggéseit is megemlíteni. Sőt, a naplóírás móríci változata nehezen különíthető el a levélírástól, valamint más műfajú művek is szerepelnek benne: feljegyzések, versek. A napló és levél műfaja esetenként egymástól nehezen határolható el ebben a kötetben, gyakran veszik át egymás funkcióit. Ezenkívül jellemzője még, hogy a naplók igen szoros kapcsolatban állnak a művek világával.⁴

Szegedy-Maszák Mihály részletesen tárgyalja a napló és a levél viszonyát: „A napló és a levél sokáig nem számított az úgynevezett szépirodalom részének, szemben olyan kizáró műfajokkal, mint például a vígjáték vagy a románc. Különböznek a történetmondásos műfajoktól, elsősorban azért, hogy hozzájuk képest töredékszerűek, de rokonságot is tartanak velük, hiszen az olvasó valamely élet- vagy életszakasz elbeszéléseként is felfoghat egy naplót illetve levelezést. [...]” „A levelezés a naplóhoz képest inkább szövegek halmazaként fogható föl. Valamely naplóban nyilvánvalóan erősebb a folytonosság, mint egyazon szerzőnek különböző személyekhez intézett leveleiben.”⁵

Móricz Zsigmond *Naplók 1924–1925* című kötetének címét, a napló szó többes számát a kötet szerkesztője, Cséve Anna ekképp magyarázza: „A napló formaproblémája abból következik, hogy nincs az író által kiadásra szánt kézírata, nincs általa megjelölt kezdete és befejezése. A lapot lapra helyező spontán építkezésnek megfelelően a napló szó többes számban került a címlapra.”⁶

„A könyv azt a két évet tárja elénk, amikor az író *Búzakalász* című drámájának előadásán villámcsapásszerűen beleszeretett Simonyi Mária színésznőbe, s ezután több mint egy évvel felesége, Holics Janka, hosszú testi-lelki szenvedés után végül eredményes öngyilkosságot követett el. A „Naplók” egyes részeit korábban is publikálták, de meglehetősen szemérmességgel. Pedig e napló egyik újdonsága pont az, hogy hallhatjuk Móricz hétköznapi nyelvezetét, amelyben esetenként olyan szavakat használ, amilyeneket ma is csak néhány bátor kortárs író mer leírni.” „Nem tettünk engedelményt a móríci nyelvezet őszinteségét és határsértéseit esetleg túl szigorúan elbírálnak. A szerelmi nyelvezet korlátatlansága jellemzi”.⁷

A szemérmesség hiányát még tovább pontosíthatjuk: helyenként valóban trágár kifejezéseket használ az író. Egy intuitív, érzékeny, ingerlékeny és olykor bizony trágár Mó-

⁴ CSÉVE, 2010. 9.

⁵ SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: Műfajok a kánon peremén – napló és levél. <https://sites.google.com/site/olvasokoer/iroi-naplók-világa/szegedy-maszak-mihaly-mufajok-a-kanon-peremen-naplo-es-level>. Letöltés: 2019. aug. 26.

⁶ CSÉVE, 2010. 9.

⁷ CSÉVE, 2010. 22.

riczot ismerhetünk meg a napló-összeállításokból.⁸ Móricz nem tudja és nem is akarja kordában tartani az írását.

Móricz naplója nemcsak műfajilag, hanem nyelvi-stiláris szempontból is sokszínű és változatos. Parttalan, vég nélküli írás a Móricz-napló. Mindenekelőtt a tobzódó szenvedélyesség jellemzi, ezt erősíti az írások töredékessége és elliptikus szerkesztésmódja. Ebből következően – ha szabad így fogalmazni – csapongó és szertelen az írásmód. A kiírás tűnik az elsődleges célnak, a szerkesztettség, az összefogottság kevésbé. Gyakran foszlányszerű gondolatok alkotják a szöveg gerincét. Jellemzője még a beszéltnyelviség, azaz az élőszóbeli megfogalmazásmód. Ugyanakkor meghatározó az expresszív előadásmód. A napló tartalmaz erőteljesen patetikus és erotikus áthallású verset, szenvedélyes metaforahalmozást tartalmazó gondolatsort, korlátlan szókimondással teletűzdelt emlékeket, de természetesen higgadt írásokat is. Az előadásomban e sokszínűséget kívánom nagy vonalakban bemutatni.

1924. II. 12.

„Két hét múlva kidobsz?

Maga édes, édes, édes, édes, édes, édes.

Amerre járok, ahol állok, élek, alszom: folyton veled beszélek.

Folyton jár a szám, s a gondolatom, mint egy kisgyerek[nek].

– Délután 2 és 3 közt jön a szeretőd?

Ocsmány kis álat. [!]

Visszakönyörgik hozzád magukat az urak? aki egyszer nálad volt... Nem hiszed, hogy én nem fogom?

Nem ? ocsmány kis álat. [!] nem? ... Kidobsz?”⁹

A részlet a töredékességre és a szenvedélyességre bizonyosság. Hiányzik az erőteljes szövegkohézió, a sajátosan elliptikus szerkesztésmód jellemzi. A sorkihagyások a szerkezet darabosságát jelzik. Jellemzi még az ismétlés és halmozás alakzata.

1924. II. 4.

VII. levél

„Én egy rabszolga vagyok, aki mindig asszonyoktól függ.

21 évig egy nő abszolút rabságában. Hogy történt, hogy én onnan most kirohantam?

⁸ G. T.: Móricz a naplójában mondta el. *Cultura* (2012. június 15. péntek). Letöltés: 2019. aug. 27.

⁹ CSÉVE, 2010. 55.

Én soha nem lőttem félre, és én képes volnék most magáért lerombolni mindent, írói nevemet, családot, becsületet.

És ráadásul maga ebben teljesen ártatlan.

Miért írok? ez valami vad és durva dolog.

És valami ellenállhatatlan kényszer hatása alatt, ahogy magamra hagynak, már írok, mert le kell írnom, hogy maga szép, szép, szép.

Mit tudom én, mi az a szép. A maga arca hervad, és ez tépett belém. Van két foga, a maga gyönyörű hosszú fogai közt fekete vonal: és én meghalok, hogy a nyelvemmel érinthessem.

Én letiprom magát, egész éjjel ágyamban volt, és elképzelhetetlen, ahogy becéztem.”¹⁰

Ez a részlet a teljes kitárulkozásra, szenvedélyes, erotikus megnyilvánulásra példa. Mint említettem, az 1924–1925-ben a publikált bizalmas írások is többfelé elkötelezettek: szólnak a feleségnek, Holics Jankának, és a fellobbanó szerelmek hősnőinek, Simonyi Máriának és Magoss Olgának. Móricz a naplóírás segítségével vészeli át családi életének ebből fakadó válságát, amely már-már írói pályájának derékba törésével is fenyeget. Ez utóbbi részlet Simonyi Máriának írt levél egyike.

Az alakzatok sorában megjelenik az anafora, ez a napló versszerű tulajdonságait adja, lírai prózává teszi. A kezdőbetűk használata látszólag esetleges. Íme, a részlet:

24. III. 6.

„Hogyan? kedves!

maga nálam annyival erősebb?

vagy annyival szerelemtelenebb?

vagy annyival nagyobb magán az életfelelősség, mint rajtam?

vagy maga már játszik? szolgálatra jelentkezett? tauglich? ('alkalmas')”¹¹

A következő részlet szenvedélyes és naturalista metaforahalmaz, sajátos szerelmi vallomás:

„De a kutya-istenét, én itt fekszem, kidobva az útra, hogy mindenki rám bámul, hogy nyüzsög bennem a pondró, a szerelem aranylegyekskéi teleköptek, s a buja gondolatok kukachalmává lettem, és sem írni, sem cselekedni nem bírok maga miatt.”¹²

¹⁰ CSÉVE, 2010. 41.

¹¹ CSÉVE, 2010. 82.

¹² CSÉVE, 2010. 82.

Erőteljesen patetikus és erotikus áthallású vers szól Bubushoz:

Óda a Bubushoz

Ó Bubus, te édes kis gyönyörű
selymes édes rejtekben húzódo
édes kis meleg enyhe
drága szerelmes

gyönyörű gyöngyszem vérforraló,
kicsattanó ajkad forró tűzű
minden ideget megfeszítő
minden szívet ölő

lehetetlen, abszurd kis létezés
a Titok forrása, ó te csoda,
hova megtér a vágy s ahonnan
ered a Lét

Kidagadt szemek lesik az izzó
sötét foltot a horizont ölén
minden út édes, mely oda visz
s odavisz minden út

mert mindenek útja csak oda
csak oda indul és odafut:
és te kis abszurdum, ó csoda,
minden utakat befogadó

isteni kert, mely mindent megterem,
isteni rejtek, mely mindent befogad,
isteni templom, hol minden istenek
térdre borulnak:

csak én vagyok rád féltékeny, közkincs,
csak én vagyok a senki? mikor
csak én akarok lenni a Minden.

hű bubusomnak¹³

Szójáték, humor, kihagyás – ez is Móricz naplójából:

Két álom II. (öt órákor)

„De jó ez a hét mit itt töltöttem
Impotencia örködött fölöttem.
egész éjjel meg se mozdult a drága,
nappal pláne elsikkadt a nadrágba

No de majd a jövő hétre állítás:
ha megindul újra a fa szállítás!
hogya nekem az én szívem kínálja
úgy ellátom szétszakad a ...

Volt ma Lukácsnak sikere: látta bubust? Maga becsstelen nyelvű, jaj a nyelve, a nyelve nyalva.”¹⁴
A már említett örült szenvedély hangja szólal meg a következő részletben:

„Nem bírom a tollat fogni, akkora önuralom kell, hogy végig ne szántsam az egész papírt csak úgy, ahogy magát szeretném csókba fojtani, mert ez az utolsó szó: a csók!”¹⁵

Ayhan Gökhan ekképp jellemzi Móricz naplóját: „Egy roppant nagy munkabírással rendelkező író a tervek szerint hat kötetet felölelő naplója sejteti, hogy a regény és egyéb műfajok írása mellett fontos volt számára ez a fajta kielégülés, a szexuális-lelki feszültségek, az őt foglalkoztató problémák levezetése, más értelemben véve a napló Móricz gyóntatószéke, vezeklő szentélye, bizalmas barátja volt. Mint egy asszonyt, használta a naplót, bármit elmondhatott neki, és a naplók tanúsítják, hogy el is mondott, nem tartva a következményektől, a szépités, cizellálás ügyes kikerülésével az igazi Móricz Zsigmond írhatta meg az igazi Móricz-portrét – a művészt és a magánembert egy személyben –, ezzel a nagyon is meggondolt tettel fejtörést, hatalmas munkát okozva a későbbi Móricz-kutatóknak és -rajongóknak. A gondolat stiláris ellenőrzés nélkül, gyorsan lett lejegyezve, egy hosszú nap végén vagy egy nagyregény írásának kávészünetében. A szó, a nyelv, gondolhatta Móricz, bármire felhasználható, nem szabad, hogy korlátok közé szoruljon vagy akadályba ütközzön, az elhallgatás, kihagyás lenne erkölcstelen, megfosztottá (jogfosztottá) válna a szó, a nyelv, ennek súlyos következményeként az értékéből veszítene.”¹⁶

Össességében Móricz naplója nem hagyományos, nem prototipikus, hanem újszerű, őszinte, szókimondó, meghökkentő, nyelvi regisztereit tekintve pedig sokszínű és változatos.

¹⁴ CsÉVE, 2010. 94.

¹⁵ CsÉVE, 2010. 95.

¹⁶ AYHAN GÖKHAN: Móricz, az életrajzíró.

<http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2013/XXII.-evf.-2013.-juli-us-augusztus-Moricz-utan/Moricz-utan/Moricz-az-eletrajziro>. Letöltés: 2019. aug. 30.

PETHŐ JÓZSEF
Egység az ellentétben

Móricz és Krúdy szépprózájáról összehasonlító
stilisztikai megközelítésben*

Móricz és Krúdy szépprózájának összehasonlító – irodalomtudományi vagy stilisztikai – megközelítéseiben hagyományosan az ellentétek hangsúlyozódnak, amelyek leginkább a következő kulcsszavakkal összegezhetők: a paraszti világ és a dzsentri hiteles ábrázolása versus a „tegnapok ködlovagjainak” álomvilága; naturalizmus, realizmus versus impresszionizmus, stílromantika.¹ Ezt az ellentétező megközelítést szemléletes módon példázza Czine Mihály következő összehasonlítása is: „A humor és csattanó mikszáthi formájától eltávolodva Krúdy megteremt egy erősen stílromantikus hangnemet és emlékező álomvilágot. Másképpen lép túl a mikszáthi anekdotán, mint Móricz Zsigmond. Móricz inkább tompít a mikszáthi anekdotán, Krúdy túlhajta kifejezésmódjait; Móricz az anekdoták különceiből a földön élő, körüljárható emberek rajzához kap indítást, Krúdynál a hangsúly az anekdota reális elemeiről az irreálisra csúszik, alakjai különönc vonásai még erősebben kidomborodnak. Móriczot a jelen s a jövő felé fordulás, a paraszti törekvésekhez való kapcsolódás vezet a realizmushoz, Krúdyt a Mikszáthénál is mélyebb kiábrándulás a patriarkális múlt iránti nosztalgiához, az irreálisnak tűnő álomvilághoz. Az eredmény, a művészi világ így nagyon is eltérő [...] Móricz a magyar realista próza kiteljesítője, Krúdy a modern – lírába, hangulatba olvadó, léggört teremtő, az idő síkjait feloldó – magyar próza megteremtője lesz.”²

Az ellentétek dominálnak a két író életművének értékelésében is: míg Móriczot a XX. század második felének irodalmi kánonja általában a legelső sorba helyezte (ennek eredményeként és igazolásaként l. pl. a közoktatást is), addig Krúdyt többnyire tartózkodó távolságtartással kezelte. Az egyik jellegzetes példája az efféle értékelésmódnak a Krúdy és Móricz születésének 100. évfordulója alkalmából megjelent tanulmánykötet³ előszava, amely a közös kötet kontextusából adódó egymás *melé* helyezés helyett ugyan implicit, de azért egyértelmű módon Móricz *mögé* sorolja Krúdyt: „*Századunk legjelentősebb magyar regényírójának, Móricz Zsigmondnak* évfordulóját azzal szeretnénk megünnepelni, hogy reá emlékezve az általa képviselt

* A Móricz-recepció történeti áttekintésére l. pl. GÖRÖMBEI ANDRÁS: A Móricz-értelmezés új útjai. In: Az újraolvasott Móricz. Szerk. ONDER CSABA. Nyíregyháza, 2005. K. n., 9–21.; BARANYAI NORBERT: „...valóságból táplálkozik s mégis költészet”. Az önéletrajzi (újra)olvasás lehetőségei Móricz Zsigmond regényeiben. PhD-értékezés. Debrecen, 2007. Debreceni Egyetem; a Krúdy-recepcióhoz l. pl. BEZECZKY GÁBOR: Kultusz és szakirodalom. Jelenkor, 2012. 9–12. sz. 1207–1216. [Bezeczky, 2012.]

² CZINE MIHÁLY: Krúdy Gyula. In: A magyar irodalom története. V. Főszerk. Sótér István. Budapest, 1965. Akadémiai Kiadó, 375. [Czine, 1965.]

³ KABDEBŐ LÓRÁNT szerk.: Valóság és varázslat. Tanulmányok századunk magyar prózairodalmából. Krúdy Gyula és Móricz Zsigmond születésének 100. évfordulójára. Budapest, 1979. Petőfi Irodalmi Múzeum – Népművelési Propaganda Iroda Kiadó. [Kabdebő szerk., 1979.]

műfajokra, prózairodalmunkra irányítjuk reflektorunkat”⁴(a kiemelések tőlem: P. J.).⁵

Magam itt egy árnyaltabb kép felvázolására törekszem, mégpedig azzal próbálva az objektívebb és teljesebb megközelítés lehetőségét felmutatni, hogy azt a kérdést vetem próba alá: vannak-e érdemi *hasonlóságok, egyezések a két életmű között*. Tehát nem előfeltevések vagy reflektálatlan szakirodalmi előzmények alapján kiindulópontnak tekintett különbségek leltározása vagy deduktív jellegű illusztrálása, bizonyítása a célom, hanem ezzel éppen ellenkezőleg az ellentét helyett az egységet keresem.

Az alkalmazott összehasonlító szempontok egyrészt az ún. belső formára, másrészt a külső formára irányulnak. Stiliztikai megközelítésben a belső formához tartozó tényezők: a téma, a szerkezet, a jellemzés, a cselekmény stb., a külső formához tartozik a hangzás, a szó- és kifejezőkészlet, a szintaktika, a szöveg és az extralingvális jelenségek szintje, illetve a képiség.⁶ Meg kell jegyezni, hogy a külső és a belső forma elválasztása a funkcionális nyelvészeti stíuselemzésben (mint amilyen a jelen vizsgálat is) pusztán teoretikus jellegű, másképpen szólva elemzéstechnikai-módszertani eljárás, a szövegértelmezés kialakulásában ezek ugyanis szerves egységben és emergens módon érvényesülnek.

A belső forma egyezései közül a dolgozat először a témabeli hasonlóságokat: mint amilyen a szülőföld, a szomszédos Nyírség és Szatmár, a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg (2), a dzsentri (3) mutatja be, majd az étel, az étkezés motívumának középpontba helyezését és egyúttal szimbólummá emelését a Móricz- és a Krúdy-művekben (4); a külső forma, vagyis a szűkebben értett stílus összehasonlító tárgyalásában az általános stílustörténeti megközelítés után, amely az új stílus teremtését emeli ki (5), a képi ábrázolást (6) és a szabad függő beszéd szerepét (7) elemzi. A levonható tanulságokat végül rövid összegzés foglalja össze (8).

Témabeli hasonlóságok I.: a szülőföld vidéke

A belső forma egyezései közül az egyik leginkább szembevetendő a szülőföldön örökül kapott közös élményanyagnak mint számos írás témájának a megjelenése. A szülőföld pedig, ha tájban, régióban gondolkodunk, mondhatni, szinte ugyanaz, hiszen Móricz és Krúdy mint „szomszédok”⁷ ugyanott töltik életüknek a legalapvetőbb élményeket adó, később

⁴ KABDEBŐ szerk., 1979, 5.

⁵ Megyei, illetve nyíregyházi vonatkozásban is egyértelmű volt a sorrend: „Az 50-es évektől kezdve a hivatalos megbecsülés íróink közül Móriczot tette az első helyre. Utcát már a 40-es évek második felében neveztek el róla, később azonban az ő nevét vette fel a Megyei Könyvtár, a szakszervezeti művelődési ház és a benne működő mozi, valamint a városi színház is” (KATONA BÉLA: Szabolcs-Szatmár-Bereg irodalmi topográfija. Nyíregyháza, 1994. Nyíregyházi Jósza András Múzeum, 68; kiemelés – P. J.).

⁶ Vö. pl. FÓNAGY IVÁN: A költői nyelvről. Budapest, é. n. [1999]. MTA Nyelvtudományi Intézet–Corvina; SZATHMÁRI ISTVÁN: Három fejezet a magyar költői stílus történetéből. Nyelvtudományi Értekezések 140. sz. Budapest, 1995. Akadémiai Kiadó, 14–17.

⁷ Móricz bár korábban többször átutazott „Krúdy városán”, Nyíregyházán, hosszabban azonban csak 1924 decemberében időzött itt első alkalommal. Ekkor nevezi gyermekkorá fővárosának: „Furcsa, hogy most vagyok először gyermekkorom fővárosában, Nyíregyházán” (idézi: KATONA BÉLA: Szabolcs-Szatmár-Bereg irodalmi topográfija. I. Nyíregyháza. Nyíregyháza, 1994. Jósza András Múzeum, 67).

majd számos műben megidézett időszakát: az akkor ugyan még külön megyékhez tartozó vidéken, de ma már egy közigazgatási egységet is alkotó Szabolcs-Szatmár-Beregben. Ennek a vidéknek így éppen olyan bensőséges ismerője és hűséges fia Krúdy, mint Móricz. Pontosan mutatja ezt Krúdynak Móricz *Kivilágos kivirradtig* című – egyébként az alaptörténete szerint a nyírségi Szakolyhoz kötődő – kisregényéről írt ismertetésének a következő részlete: „...ahogyan megszólal a mesemondás, amint elkezdődik a lélekidzés [...] egy furcsa, vidéki karaván nyomul be a szobámba, amely karavánnak *csaknem minden tagját személyesen ismerem* [...] – Honnan jöttök? – kérdem őket szinte feleslegesen, mert ha mást mondanának, akkor is reájuk ismernék. A Nyírségből valók ők valamennyien, azért nyújtom ki nyomban a kezem a jegyző, a tisztartó, a legátus keze után. Be régen nem találkoztam velük! [...] *Mintha gyermekkori képeskönyvet lapozgatnék*, amelyben a mese már elválaszthatatlanul összekeveredett a valósággal: ezeket az embereket mind ismertem, ha nem is családi nevükön, de álombéli nevükön mindenestre”⁸ (a kiemelések tőlem: P. J.).

A szülőföld műbeli meghatározó szerepére számtalan példát lehetne hozni, de most csak olyan ismert művekre utalok, mint az önéletrajzi *Életem regénye* és sok tekintetben párja, az *N. N., A boldog ember* és a *Napraforgó*. Összegzően, a szülőföld tematikai gazdagságának és jelentésképző összetettségének jellemzésére joggal írta Czine Mihály Móriczról, hogy „Szatmár Móricz művészetében: idill, boldog gyermekkor, vívódó ifjúság, daloló és szenvedő és megváltást akaró nép, költői *anyag és nyelv*, az élettel való találkozás; mérték; – emberi erkölcsök és lelki értékek, az ősi magyarság klasszikus földje”⁹ (a kiemelések tőlem: P. J.). Ennek pendant-ja Katona Béla Krúdyra vonatkozó következő jellemzése: „Nemcsak tájélményeket és *témákat*, dzsentrí-anekdotákat és jellegzetes figurákat vitt ő magával a nyíregyházi gyermek- és ifjúkorból. Innen szívta egész művészetének legelőtöbb nedveit, innen sarjadt ki, s mindvégig innen táplálkozott csodálatosan *színes és kép-gazdag nyelve*, s innen kapta azokat a gordonkázó, elégikus hangulatokat, amelyek annyira *összetéveszthetetlenül megadják minden Krúdy-mű alapszínét*”¹⁰ (a kiemelések tőlem: P. J.). Móricz és Krúdy maga is egyaránt tisztában volt azzal, hogy mi a jelentősége a szülőföldnek életükben és életműjükben. Móricz az *Életem regényének* végén tömören ezt így összegzi: „Tízéves koromig több történt velem, mint azóta ötven év alatt. Írhatnám még világ végéig, az életem végéig. Minek. Ennél többet nem mondhatok magamról”.¹¹ Krúdy más stílusban, de hasonló értelemben pedig arról ír, hogy az „igazi lényé” az, amely a szülőföldhöz kötődik: „Talán egy másik ember élt a messi idegen városban, akiről csak hittem, hogy én vagyok? Az igazi lényem itt maradt a Nyírségben, fűzfák, nyírfák, búskomoly tájak és nádasok között; az nem mozdult el a kertek alatt kanyargó gyalogösvényről, a szilvafák ham-

⁸ KRÚDY GYULA: Irodalmi kalendárium. Budapest, 1989. Szépirodalmi Könyvkiadó, 619–620.

⁹ CZINE MIHÁLY: Móricz Zsigmond szülőföldje és népköltési útjai. Irodalomtörténeti Közlemények, 1958. 2–3. füzet. 294.

¹⁰ KATONA BÉLA: Krúdy és a Nyírség. In: Krúdy emlékkönyv (sic). Szerk. Katona Béla. Nyíregyháza, 1968. Szabolcs Megyei Lapkiadó Vállalat, 89.

¹¹ MÓRICZ ZSIGMOND: Életem regénye. Budapest, 1939. Athenaeum, 372.

vas árnyékai alól, a nádból vert kerítések alatt mendegélt, és együtt füttyörészett a széllal?”¹²

Témabeli hasonlóságok II.: a dzsentri

Mind a Móricz-, mind a Krúdy-szakirodalom több helyen is, sokoldalúan tárgyalja azt, hogy a dzsentritéma miképpen, milyen változatokban jelenik meg a két író életművében, ezért ezzel a témabeli hasonlósággal itt nem foglalkozom részletezően, csupán néhány különösen lényegesnek tűnő és egyezést mutató elemet tárgyalok. (A dzsentritémáról összegzően l. pl. Czine Móricz-monográfiáját, illetve *A magyar irodalom történetébe* írt Móricz- és Krúdy-fejezeteit;¹³ az újabb szakirodalomból pedig pl. Hamar Péter *A dzsentritéma határai Móricz regényeinek tükrében* c. tanulmányát.¹⁴)

Elsőként is érdemes kiemelni szempontunkból azt, hogy mind Móricz, mind Krúdy személyes élményként hozta magával szülőföldjéről a „hanyatló dzsentri” egész problematikáját.¹⁵ Erre a közös eredőre pontosan mutatott rá Margócsy József is: „Megmaradva nyírségi témánknál [ti. Margócsy három témaforrást különböztet meg Krúdy műveit vizsgálva, ezek a Nyírség, a Felvidék és a főváros] önként kínálkozik egy párhuzam. Ugyanezt azt elhulló, elmúló dzsentrit ábrázolta Móricz is: a *Kivilágos kivirradtig* cselekménye pontosan nyomon követhető a Szakoly környéki világban, a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* mulatozó főszereplőjének még a modellje is valóságos: egy nyírbátori egykori dohánybeváltó tisztviselő modorát figyelte több estén-éjszakán keresztül is vendéglátójával, a főtéri kocsmá egyik asztalától, hogy pontosabb, reálisabb, élethűbb lehessen ábrázolása. [...] Krúdy leírásaiban ugyancsak sok tárgyi, helyi konkrétumot sorol fel, de ezek mögött (sic) az emberi hangulat, az atmoszféra keltéséhez szükséges jellemző illatok, szokások, beidegzett mozdulatok kapcsolódnak, amelyek szintén elengedhetetlenek a környezet, a táj, az ott élő ember valóságos ábrázolásához.”¹⁶ Nemcsak az élményanyag, a téma, hanem az ábrázolt világhoz való ambivalens, az objektív vagy ironikus ítéletet nosztalgiával, megértő szimpátiával vegyítő viszony is a hasonlóságot mutatja. Joggal írja tehát Kemény Gábor a nyírségi dzsentrikúriák azilumvilágát rajzoló korai Krúdy-novellákról, hogy ezek ironikusan bíráló hangnemét az elvágódás motívumai enyhítik, „annak a jellegzetesen ambivalens írói szemléletmódnak megfelelően, mellyel [...] Móricz dzsentriábrázolásában is találkozunk”.¹⁷

Azt, hogy Krúdynak mennyire ellentmondásos viszonya volt a dzsentrihez, tanulságos és érdekes módon szemlélteti a szakirodalom eltérő értékeléseinek Be-

¹² KRÚDY GYULA: N. N. Egy szerelem-gyermek regénye. In: Pesti nőrabló. Budapest, 1978. Szépirodalmi Könyvkiadó, 583–584.

¹³ CZINE, 1965; CZINE MIHÁLY: Móricz Zsigmond. Budapest, 1968. Gondolat Könyvkiadó; CZINE MIHÁLY: Krúdy Gyula. In: A magyar irodalom története. Főszerk. Sótér István. V. Budapest, 1965. Akadémiai Kiadó, 370–388.

¹⁴ HAMAR PÉTER: A dzsentritéma határai Móricz regényeinek tükrében. Hítel, 2011. 4. sz. 108–114.

¹⁵ KEMÉNY GÁBOR: Szindbád nyomában. Budapest, 1991. MTA Nyelvtudományi Intézete, 28. [Kemény, 1991.]

¹⁶ MARGÓCSY JÓZSEF: Krúdy és szülőföldje. Honismeret, 1978. 89–90.

¹⁷ KEMÉNY, 1991, 28.

zeczký Gábortól származó szellemes szembesítése: „Király elsősorban a dzsentrihez való feltételezett viszonya alapján ítélte meg Krúdyt. Szerinte Mikszáth »mindig bírálta a nemesi múltnak ezeket a tovább élő, kósza árnyait«, míg Krúdy »a költészet fényeivel vontta be, a stílus meleg, együttérző, lírai színeivel szépítette meg a regényeiben tévedező kísérteteket.« Kelemen László másfél évtizeddel korábban úgy vélekedett, hogy Mikszáth „jóakarátú szemlélő«, Krúdy viszont „szigorú ítélkező«, aki „reménytelenül ostoroz«. Király mintha csak a tulajdonneveket cserélte volna fel.”¹⁸

A viszonyulás kérdésköre mellett még egy szempont felvetését érzem itt szükségesnek, ezt ugyan nem fejtem ki, de kitüntetett fontossága miatt említetlenül sem kívánom hagyni. Móricz dzsentritematikájú művei kapcsán Szilágyi Zsófia egy a korábbinál lényegét tekintve teljesen eltérő, véleményem szerint is igen termékenynek ígérkező olvasásmód lehetőségére hívja fel a figyelmet. Ezt, úgy gondolom, nemcsak a Móricz-, hanem a Krúdy-művekre is alkalmazni lehet/kell, illetve továbbgondolni érdemes, például általában a létértelmezésre vonatkozóan: „Móricz, amikor dzsentrikről írt, *nem társadalmi rétegről gondolkodott valójában*, és ezzel mintha egészen közel került volna ahhoz az álláspont-hoz, amelyhez a 21. századra a történettudomány is eljutott, vagyis oda, hogy nem a származásban, a földbirtok meglétében kell megtalálni a csoportképző jegyet, hanem valahol az *identitás, mentalitás kategóriái* körül keresgélni”¹⁹ (a kiemelések tőlem: P. J.).

Az étel, az étkezés motívumának középpontba és egyúttal szimbólummá emelése

Ahogy Benyovszky Krisztián írja, „talán nem túlzás [...] azt állítani, hogy Krúdy mellett Móricz a gyomor (s különösképp a magyar gyomor) örömeinek legemlékezetesebb irodalmi megörökítője.”²⁰ Ehhez azonban rögtön hozzá kell tennünk azt is, hogy a „gyomor örömei” nem öncélúan, nem csak és nem is elsődlegesen „gasztronómiai jelentéssel” vannak jelen a két író műveiben. Ha most csak olyan széles körben ismert művekre gondolunk, mint Móricz *Tragédia* című novellája, a *Kivilágos kivirradtig* című kisregénye, illetve Krúdy gyomornovellái, *Boldogult úrfikoromban* című regénye, már akkor is könnyen igazolhatóan tűnik az a belátás, hogy az étel, az evés motívuma önmagán túlmutató, azaz metaforikus-szimbolikus értelmű eleme mindkét életműnek. Erre Krúdy *Az élet álom* című munkáját elemezve Komlós Aladár már 1932-ben pontosan és világosan rámutatott: „A magyar géniusz a »magnum áldomás«-ok zsíros talajából nő ki, mint, teszem, az orosz a népi vallásosságból. Régibb irodalmunk nem sokat tud erről; az új, úgynevezett nyugatos írók eszméltek rá először a magyar élet ez egyik legfontosabb és legeredetibb vonására. De mily

¹⁸ BEZECZKY, 2012, 1214.

¹⁹ SZILÁGYI ZSÓFIA: Móricz Zsigmond. Pozsony, 2013. Kalligram, 543. [Szilágyi, 2013]

²⁰ BENYOVSZKY KRISZTIÁN: Évődés. Az étel és az evés szemiotikája Móricz Zsigmond műveiben. (Kísérlet). Tiszatáj, 2004. 7. sz. 37–47. [BENYOVSZKY, 2004.]

különböző náluk az evés értelme! [...] Móricz érti meg először az »úri muri«-t, mint egy Ázsiából átmentett ősmagyar szertartás továbbélő emlékét. Szabó Dezső hősei, akik annyit esznek, amennyit modern regényekben egyébként csak szeretkezni szokás, oly nagyképűen s annyi »kozmosz« tudattal táplálkoznak, mintha minden étkezésük előtt expresszionista kiáltványokat tanulmányoztak volna. Krúdy figurái pedig olyan lelkesedéssel élvezik az asztal örömeit, amely mögött ironia és fájdalom érzik. [...] Nehogy azt higgye valaki, hogy Krúdy csakugyan nem akar mást mondani a hőseiről, csak azt, hogy szeretik-e s hogyan szeretik a savanyú káposztát. A szakácskönyvi problémák itt takarnak valamit”.²¹

Móricz műveiben sem pusztán „szakácskönyvi problémákkal” találkozunk. A *Kivilágos kivirradtig* című kisregényben az evésnek – Benyovszky Krisztián értelmezése szerint – „helyettesítő, elodázó és felszabadító funkciója van”²², Szilágyi Zsófia szerint pedig az étkezés itt „egyszerre pogány szertartás és a testi ösztönök (a férfiak és nők közti, a társadalmi korlátok miatt beteljesíthetetlen testi egyesülések) helyettesítője”.²³

Az *erotika és gasztronómia* is szorosan, mondhatni, szervesen összekapcsolódik mind Krúdy, mind Móricz műveiben. Ezzel is igazolandó, hogy nem általam erőltetett párhuzamról, hasonlóságról van szó, hadd hivatkozzam kissé bővebben itt is a szakirodalomra. Kemény Gábor például részletes elemzésekkel bizonyította, hogy Krúdy műveinek két alapvető tárgyköre, a szerelem és az evés-ivás között „rendszereszerűnek tekinthető korreláció van”.²⁴ Néhány jellemző példát idézek csak, Kemény nyomán,²⁵ ahol is a nyelvi képek különböző típusaiban jelenik meg az említett korreláció: „*szőke volt, mint a vaníliafagyalt*, amelyet Valériával, Krisztiával és más osztrák főhercegnőkkel a várbeli cukrásznál fogyasztottam”; „*Csordogált a bor asszonyhangon*, és Pistolinak kidagadtak a szemei”; „*A harmadik kanálba jutott sárgarépa és karfiol, vidáman, mint kövér asszony mosolya*”; „*Az életbölcseesség jöttével, a higgadság, meggondoltság karosszékében, az esti tűznél épp oly szívesen gondolunk vissza egy régi hölgyismerősünkre, aki kedvességével örökre lekötölezett, mint egy felejthetetlen, jó ételre . . . vagy egy tüneményes ebédre.*” Ugyanez a jelenség, ugyanilyen típusú szemantikai szerkezetekben (!) figyelhető meg Móricz műveiben is.²⁶ Péchy doktor a *Kivilágos kivirradtig*ban megkívánó étvágygal mustrálgatja a mellette ülő özvegyasszonyt: „mily rendkívül fehér és jó keze van... *az egész nő olyan, mint egy igen kívánatos falat... hm, s nem veheti ki a tányérjára...*”. Az anticipáció (előreutalás) alakzata szintén egy idetartozó képpel sejteti meg a vágyakozó völegényjelölt Pogány Imre későbbi kikoszorázását: „utánanézett a lánynak. Valami fanyarság volt a szája ízében, *úgy nézte, mint*

²¹ KOMLÓS ALADÁR: Az élet álom. Krúdy Gyula válogatott novellái. In: Kritikus számadás. Budapest, 1977. Szépirodalmi Könyvkiadó, 266.

²² BENYOVSZKY, 2004, 39.

²³ SZILÁGYI, 2013, 351.

²⁴ KEMÉNY GÁBOR: A szív álmaitól a gyomor álmaiig (Erotika és gasztronómia Krúdy képeiben). Magyar Nyelvőr, 1977. 4. sz. 443. [KEMÉNY, 1977.]

²⁵ KEMÉNY, 1977.

²⁶ Részletesebben l. BENYOVSZKY, 2004. A példák is innen származnak.

valami ízes gyümölcsöt, amelyik minden pillanatban eltűnik előle”...). És még egy hasonló jellegű példa a *Kerek Ferkóból*: „Merry a váratlan s természetes ötletre elnevette magát. Szép fehér fogacskái kicsillogtak, s egész teste megmozdult. Lágy, kigyós, kéjes mozdulatokkal lendült meg a teste, s *Ferkó mohón itta be a lányt*, s egyszerre érezte, hogy nagyon, nagyon tetszik neki. Meg van elégedve vele. *Minden inye jóízűen telik meg a lánykával*”

„Stílusforradalom”: új stílus teremtése

A külső forma, a szűkebben értett stílus szempontjából közelítve először egy általános jellegű egyezést hadd említsek: mind Krúdy, mind Móricz stílusforradalmat hajtott végre, azaz gyökeresen új, egyéni stílust hozott létre. Ennek jelentőségét és kivételességét hangsúlyozva írta Szegedy-Maszák Mihály azt, hogy „Krúdyt s Móriczot leszámítva a XX. század első két évtizedének prózáirói inkább tekinthetők kezdeményezőknak, mint megvalósítóknak”.²⁷

Képi ábrázolás

Azt, hogy Krúdy életművében meghatározó jelentősége van a nyelvi képeknek, a szakirodalom már részletesen feltárta,²⁸ ez a kérdéskör így szintén nem igényel itt részletező kifejtést. Viszont Móricz életművével kapcsolatban (összefügg ez a realizmus ábrázolásmódjának a korábbi értelmezéseivel) a képiség jelentésstiliztikája alig-alig került szóba – annak ellenére, hogy Móricz prózájában is fontos szerepe van a nyelvi képeknek. Bizonyításul csak néhány példára hadd utaljak itt, az ezen a téren megmutatkozó hasonlóságra felhívva a figyelmet. A *Pillangó* című kisregényben például – mint ezt Kemény Gábor részletes elemzésében²⁹ kimutatja – a nyelvi kép szövegszervező tényezővé válik. Először metonimikus alapú összehasonlításaként jelenik meg a pillangó motívuma, majd fokozatosan szimbolikus tartalommal telik meg. Jelentőségének az is oka, hogy keretet képez: a motívum a regény kezdetén és a végén jelenik meg, azaz „keretbe foglalja a cselekményt, s a megisméltetés folytán jelképes tartalommal telik meg. A pillangó megfogása azonosul a szeretett férfi »megfogása«-val, a társra találás lehetőségének megragadásával”.³⁰

A *Kivilágos kivilradtig* kezdetén is stílusképző szerepet kap a sűrítettebb képiség felé való elmozdulás, a hasonlattól a teljes metafora, majd az egytagú metafora felé. (A regényben később a *bolha* allegorikus, ’élősködő’ jelentése kerül előtérbe.)

²⁷ SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: Irodalom és művészetek a XVIII. sz. elejétől napjainkig. In: A magyarságtudomány kézikönyve. Szerk. Kósa László. Budapest, 1991. Akadémiai Kiadó, 654.

²⁸ L. pl. KEMÉNY GÁBOR: Krúdy képkalkotása. Budapest, 1974. Akadémiai Kiadó; KEMÉNY GÁBOR: Képekbe menekülő élet. Krúdy Gyula képkalkotásáról és a nyelvi kép stiliztikájáról. Budapest, 1993. Balassi Kiadó.

²⁹ KEMÉNY GÁBOR: Bevezetés a nyelvi kép stiliztikájába. Budapest, 2002. Tinta Könyvkiadó, 155–158. [Kemény, 2002.]

³⁰ KEMÉNY, 2002, 158.

„A nagy, dupla tetejű földszintes ház úgy feküdt a rengeteg udvar sarkában, mint egy nagy bolhászzkodó komondor.

Fényes tél volt, a tágas mezőket, a szalmakazlakat s a kútgémet is hó borította, de a nap csillogva fénylett a kora délutánon, mint valami tiszta fény, amelynek semmi melege nincs, egyetlen hópihe meg nem olvadt, csak szikrázott puhán, mint a pehely.

A ház tornácán mintha bolhák mozognának, egy-egy ember jö-megy, ki s be a vadszőlő kopasz vesszői közt. Egy főbolha, nagy hasú, kemény, barna öregúr, nagy pipával áll a lépcső tetején, s lassan pislogva nézdeli az udvart. Az utcáról pedig két kis fekete hangya közeledik, a jegyző s a legátus, lassan a bokáig érő hóban, vidáman diskurálva; ugyan miről tudnak a hangyák és bolhák beszélgetni?

A két hangya befordul a kapun, s lassan, apró lábaikon másznak beljebb, apró fehér állatkák futnak elő, pici harapósok, a nyakukban kolonc van, ami a lábacskaikat veri, s a foguekat élesen vicsgorogtatja, ami a két kis feketét szemmel láthatóan izgatja, s komikus mozdulatokkal igyekeznek udvarolni az állatkáknak, akik hozzájuk képest elég veszedelmesek.

Hanem megmozdul odafent a lépcsőn a főbolha a pipa mellett, s erre a kutyák elcsendesednek, s nagy karikával futnak az udvar hátulja felé, megzavarva a fekete varjakat, akik leszállottak a lóalmákra... – Szervusztok, kedvesem – kiált a főbolha a pipa mellett, a verandán, s vastag mancát eléjük rázza.”³¹

Csak röviden utalok itt még egy korábbi elemzésemre³² az *Égi madár* című novella képiségéről, amelyben három szempontból közelítve mutatom be az „égi madár”-metafora szerepét, jelentőségét: (1) mint szövegutasítás a címben, (2) mint toposz, (3) mint anticipáció, illetve az „égi madár”-metaforát úgy is vizsgálom itt, mint a Móricz-életmű egyik lényeges motívumát.

Narrációs sajátosságok (szabad függő beszéd)

A szabad függő beszéd szigorúan nyelvtani (szerkezeti-grammatikai) szempontból tekintve azért „szabad”, mert a megnyilatkozás függetlenül a bevezető igétől, illetve a közlés előtt elhelyezkedő főmondattól, mindenekelőtt abban, hogy elmarad az idézést bevezető szokásos kötőszó, a *hogy*; és azért „függő”, mert az igei és a birtokos személyragok, a névmások, a határozószók, az írói közlés síkjához igazodnak továbbra is, mint ahogyan a függő beszédben.³³

A szabad függő beszéd narratológiai-stilisztikai szempontból is átmeneti, kétarcú közlésforma: átmenet „a narrátor szólama és a neki alárendelt szereplő belső magánbeszéde között. [...] Megkülönböztető vonása épp a *szólamváltásban* és a *szólamkeveredésben* ragadható meg – abban, hogy kiváló lehetőséget teremt az elbeszélő és a hős

³¹ MÓRICZ ZSIGMOND: Kivilágos kivrirtadig. In: *Öt regény*. Budapest, 1979. Szépirodalmi Könyvkiadó, 155.

³² PETHŐ JÓZSEF: Alakzat és jelentés. Budapest, 2011. Tinta Könyvkiadó, 153–163.

³³ Vö. HERCZEG GYULA: Móricz Zsigmond mondatszerkezetei. Irodalomtörténet, 1982. 1. sz. 151–165.

tudata, illetve hangja közötti határok *elbizonytalanítására*³⁴ (a kiemelés tőlem: P. J.).

Jellemző, lényegi stílus- és szövegértelmező tényezőként a szabad függő beszéd szintén közös vonása a két író életművének. Benyovszky Krisztián szerint például egyenesen „Móricz elbeszélő *stílusának egyik legmeghatározóbb vonása (mondhatni védjegye)* a szabad függő beszéd különféle változatainak újszerű alkalmazása.”³⁵ Krúdy vonatkozásában e tekintetben főképp Murvai Olgára hivatkozhatunk,³⁶ aki a szabad függő beszéd stílustörténeti és szövegépítési funkcióit vizsgálva Babits Mihály, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső és Krúdy Gyula műveit vetette össze. Alapos statisztikák és tüzetes elemzések alapján Murvai meggyőzően mutatja be, hogy Krúdy műveiben milyen nagy a szabad függő beszéd aránya és szerepe,³⁷ sőt arra a következtetésre jut, hogy „*aligha találunk még magyar író, akinek regényszerkesztő módszerében a SZFB [=szabad függő beszéd] hangsúlyozottabb helyet kapna*”³⁸ (a kiemelés tőlem: P. J.). Krúdy Gyula *Napraforgó* című regényét stilisztikai szempontból analizálva Jenei Teréz is a Murvai Olgához hasonló eredményre jutott, konklúziója szerint a szabad függő beszéd a regényben gyakran a szubjektivizálás, a lebegtetett narráció eszköze, összességében pedig a kompozíciót, a narrációt és a stílust jelentősen meghatározó tényező.³⁹ Nézzünk most egy-egy jellemző példát a szabad függő beszéd megjelenésére. Az első részlet Móricz *Úri muri* című regényéből való:

„[SZFB]⁴⁰ De hát ő?... Hát ő mire vitte?... Vajon ő is nem egy A. Kovács?... Csak egy klaszszissal feljebb... [Új bek.] Sőt ő még azt sem érte el, amit A. Kovács. Mert az tovább jutott az apjánál. Mert annak az apja szegény napszámosember volt, aki haláláig csak János volt, akit keresztnevéen szólít az úr, s akkor fut, s reggeltől estig vágja kapával a földet, s nem eszik egyebet, csak lebbenslevelet s krumplit. Bort csak akkor lát, ha egy pohár borral megkínálják. De a fia, másodjegyző, megházasodott, elvett egy tanítólányt, s egész rendes ágya van, s nem kell neki fát sem vágni a tűzhöz: egy magasabb életbe jutott bele... De ő ott van, legjobb esetben ott, ahol az apja volt. Vállára veheti a puskát, s mehet nyulat löni, ha jólesik, s *itt* ihat és tobzódhat a magaszóru birtokosokkal, pénzbe nem kerülő mulatságokon, s mégis adósságot adósságra gyűjtve... A. Kovácsot a felesége tiszteli, s örül, ha kiszolgálhatja, ellenben *őt* két nő rúgta fel ma is... [Új bek.] [SZFB] Nagyon

³⁴ BENYOVSZKY KRISZTIÁN: Olvassunk és tanítsunk Móriczot – másképpen. Irodalmi Szemle, 2011. 9. sz. 86. [BENYOVSZKY, 2011.]

³⁵ BENYOVSZKY, 2011, 86.

³⁶ MURVAI OLGA: Szöveg és jelentés. A szabad függő beszéd szövegnyelvészeti vizsgálata. Bukarest, 1980. Kriterion Könyvkiadó. [MURVAI, 1980.]

³⁷ Pl. az Érzélgős utazás című Szindbád-novella szövege számítása szerint a közlésmódok tekintetében a következő megoszlást mutatja: egyenes beszéd 4 sor – 1,7%, függő beszéd + írói kommentár 32 sor – 22,2%, szabad függő beszéd 112 sor – 75,6%! Murvai, 1980, 156.

³⁸ MURVAI, 1980, 138.

³⁹ JENEI TERÉZ: A szabad függő beszéd, mint stílusalakító tényező Krúdy Gyula Napraforgó című regényében. In: Stílus és jelentés. Tanulmányok Krúdy stílusáról. Szerk. Jenei Teréz, Pethő József. Budapest, 2004. Tinta Könyvkiadó, 37–43.

⁴⁰ Az idézetekben a szabad függő beszéd kezdetét és végét a [SZFB] jelöli.

nevetett a gondolatra, de a nevetésében keserű íz volt s olyan öngúny, amit csak az élete konzekvenciáit leszámoló ember engedhet meg magának.”⁴¹ (a kiemelések tőlem: P.J.)

A fenti példában szaliens a szabad függő beszéd egyik különösen fontos megkülönböztető grammatikai jegyének,⁴² az ő személyes névmásnak a gyakori megjelenése, ami azzal is összefügg, hogy az idézett rész lényege éppen a személyes sors számbavétele, mégpedig úgy, hogy életét, helyzetét Szakhmáry egy volt iskolatársa (A. Kovács) sorsával veti össze. Emellett a szabad függő beszéd olyan jellemző jegyeit látjuk, mint a múlt időből a jelenbe váltás (l. jelen idejű igealakok: *van, veheti, mehet* stb.), a közelre mutató névmási deixis (*itt*), a kérdő modalitás vagy az élőbeszédszerűséget idéző, három ponttal jelölt szünetek. A szabad függő beszéd a regény egyik különösen fontos pontján (30. fejezet) jelenik meg itt: ugyanis annak a belső számvetésnek adekvát, hatásos nyelvi konstruálása, amely nemsokára (32. fejezet) Szakhmáry öngyilkosságához vezet. (Ennek az öngyilkosságnak anticipációjaként is értelmezhető az idézet, már csak a narrátorhoz kötődő – tehát a szabad függő beszédet megszakító – utolsó mondata, amelyben a „szabályos” *élete konzekvenciáit levonó* nyelvi szerkezet *levonó* igeneve helyett a *leszámoló* áll; vö. *leszámol az élettel* állandósult szókapcsolat.)

Ahogy arra Murvai Olga is rámutatott a Szindbád-novellák „sajátosan krúdys énkettőző eljárása eleve magában hordja a SZFB-nek mint alkalmas közlésmódnak az igényét. Az elbeszélő nem választható el az elbeszélés anyagától, és ez csak SzFB-ben fejeződhet ki”.⁴³ Ezért választottam példát most magam is egy Szindbád-novellából:

„A szeles, jéghideg levegőben Szindbád pokrócok és bundák között arra az időkre gondolt, midőn kis diák korában erre legelőször utazott, és a főerdész tüzes lovait maga hajtotta, és az útra jól beborozott a késmárki vendégfogadóban. Mintha most is látná maga előtt a bakon a főerdész piros fülét és arcát, valamint zúzmarás bajszának a hegyét. Hirtelen a pörkölt dió szaga, valamint a friss kalács illata ütötte meg az orrát... [SZFB] Persze, persze, akkor, huszonöt esztendő előtt karácsony volt, amikor ezen a tájon utazott, és a szüleihez igyekezett az ünnepi napokra. [Új bek.] A főerdész úrnak olyan piros volt a bekecse, mint a forrázott rák színe, akkoriban ez volt a legszebb bekecs a Kárpátok alatt... És íme, a pohos toronynak dereka, amint a völgyből amott kibontakozik, éppen olyan piros színű, mint a régi bekecs volt. Piros a torony hasa, mint a jezsuita generálisnak a köntöse, akinek képét ugyan hol is látta valaha, valamikor?... Ah, megvan. A kis városkában, az algimnáziumhoz tartozó régi kolostorban, a hosszú, félhomályos folyosón, ahol annyi tömérdek régi papnak az arcképe (derékig, olajban) függ egymás mellett. A fekete köntösű szerzetesek között szinte kivirít a jezsuita generális piros kabátja. Vagy talán valami régi pápa képe

⁴¹ MÓRICZ ZSIGMOND: Úri muri. In: Öt regény. Budapest, 1979. Szépirodalmi Könyvkiadó, 575–576.

⁴² Vö. KOCSÁNY PIROSKA: A szabad függő beszédetől a belső monológig. In: Hol tart ma a stilisztika? Stíluselméleti tanulmányok. Szerk. Szathmári István. Budapest, 1996. Tankönyvkiadó, 329–349.

⁴³ MURVAI, 1980, 139.

volt az? Incéé vagy Benedeké?... [SZFB] A lovak várost szimatolván, a kocsis az utazás végcélját tudván, gyorsan viszik a szánt a piros derekú torony felé, amíg Szindbád régen látott képeken gondolkodik. [SZFB] Huszonöt esztendő! Mintha tegnap lett volna... [SZFB]⁴⁴

A szabad függő beszéd idézetbeli szerepének lehetséges megközelítési módjai közül most csak egyet emelek ki: az időkezeléssel való összefüggést. Kemény Gábor szavaival szólva Krúdy sajátos időszemlélete mindent „múlt és jelen között lebegtet”.⁴⁵ Ennek a „lebegtetésnek” ez egyik lényeges stílusbeli megvalósítója itt a szabad függő beszéd is, amely eleve, par excellence „lebegtetés”, hiszen valamiféle bizonytalanság, kettősség fűződik hozzá a megszólaló személyének vonatkozásában. Valójában azonban az idézett részletben a kettősségnél bonyolultabbak az idő- és személyviszonyok, hiszen több múlt is megjelenik az elbeszélés idejéhez képest: az elbeszélte történet ideje mellett a Szindbád emlékezésében felidézett régmúlt is.

E rész összegzéseként elmondható, hogy a szabad függő beszéd, azaz a nézőpontok váltásának összetett mintázata szintén alapvető stílustényező Krúdy és Móricz esetében is, mind az egyéni stílus, mind a magyar próza stílustörténeti sémái szempontjából. Erre hívja fel a figyelmet Tolcsvai Nagy Gábor is, amikor az írja, hogy „Krúdy, Móricz, majd erőteljesen Szentkuthy [...] nézőpontbeli váltásokkal is a későmodern magyar próza új formáit alakította”.⁴⁶

Jómagam úgy gondolom, hogy az összevetésekben tisztán csak akkor láthatjuk két nagy írónk életművét, ha egyaránt látókörünkbe engedjük a különbségeket és az egyezéseket. A fentiekben ehhez a szemléletmódhoz kívántam hozzájárulni néhány, a különösen fontosnak vélt stilisztikai szemponttal.

A fent tárgyaltak rövid tanulságaként megállapítható, hogy a belső formához tartozó tényezők közül fontos egyezések mutatkoznak a szülőföld szomszédos vidékeihez (a mai Szabolcs-Szatmár-Bereghez) kötődő témákban, a dzsentri ábrázolásában, jellemzőmódjában, az étel, az étkezés motívumának metaforikus átértelmezésében; a külső forma tekintetében pedig általános összekötő vonás a stílussteremtő jelentőség (a „stílusforradalom” véghezvitele), specifikusan pedig a képi ábrázolás kitüntetett szerepe és a szabad függő beszéd meghatározó jelentősége.

Az egységben látás „legitimitásának” megteremtéséhez a fent sorolt tények, érvek mellett hadd hivatkozzam végül még egy olyan valakinek a véleményére, aki nemcsak vitathatatlan szaktekintély irodalmi ügyekben, hanem Krúdy és Móricz legjobb ismerői közé tartozott: Kosztolányi Dezsőre. Kosztolányi javaslatára 1932-ben a Magyar Pen Club elnöksége a korban igen jelentős, Rothermere lord által adományozott irodalmi díjat megosztva Móricz Zsigmondnak és Krúdy Gyulának ítélte oda. A *Pesti*

⁴⁴ KRÚDY GYULA: Szindbád, a hajós. Első utazása. In: Szindbád. Budapest, 1975. Szépirodalmi Könyvkiadó, 25.

⁴⁵ KEMÉNY GÁBOR: Krúdy kettős tükörben: pastiche és paródia. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2018. 4. sz. 39.

⁴⁶ TOLCSVAI NAGY GÁBOR: A nézőpont, amint átalakítja önmagát. Kalligram, 2000. 4. sz. 139.

Napló február 6-ai számában közölt beszédében Kosztolányi így kapcsolta össze és jellemezte ekkor kettejük művészetét: „Évtizedes munkásságukkal mind a ketten mintegy belombozzák irodalmi életünket. Móricz Zsigmondnak tavaly jelent meg *Forr a bor* című regénye s megannyi remekbe készült elbeszélése. Az ő emberábrázoló művészete egyedül való színfoltja ennek a földnek. Úgy rémlik, hogy egy magyar falut látunk, viharos, nyári verőfényben, éles körvonalakkal, komor fekete árnyékokkal. Krúdy Gyula szintén tavaly tette közzé *Az élet álom* című elbeszéléskötetét. Ő a fél-múlt és a régmúlt lírai álmodója, a gyermekkorba, sőt a csecsemőkorba visszanyúló, elemezhetetlenül furcsa és finom emlékekkel, melyeket csak egy született költő fejezhet ki közvetlenül. *A két író tehát kiegészíti egymást s együtt jelképezi égaljunkt.*”⁴⁷

⁴⁷ S. N.: Móricz Zsigmond és Krúdy Gyula kapták az idei Rothermere-díjat. *Pesti Napló*, 1932. febr. 6., 6.

SZILÁGYI ZSÓFIA

A vakáció zsibbadt maznasága

Móricz Zsigmond: *Kamaszok*

Miért fogtam bele, már nem először, abba a kísérletbe, hogy Móricz félbe hagyott, regénytöredékként ránk maradt szövegével, a *Kamaszokkal* próbáljak valamit kezdeni? Hiszen van éppen elég befejezett, de méltatlanul keveset emlegetett Móricz-mű, mondhatná bárki teljes joggal: érzem én is, hogy egy ekkora életmű esetében nem indokolható meg könnyen, miért tartok elemzésre és olvasásra érdemesnek egy olyan regényt, amelyből mindössze négy folytatás jelent meg a *Nyugat*-ban 1925-ben. A közlés a *Nyugat* 1925/18-as számában indult, majd további három részlet megjelenté után az 1925/22-es számban a következő közlemény jelent meg:

„Kedves Barátaim, betegségem egyelőre, remélhetőleg csak rövid időre, megakadályoz abban, hogy regényem második részét megkezdjem.

Természetes, hogy addig seholy sorom sem jelenik meg, míg a regényt nem folytathatom. Ezzel tartozom a Nyugatnak s a húsz évnek, melyet együtt átverekedtünk, jóban, rosszban. 1925. XI. 28. Móricz Zsigmond”

Jó példa ez a rövid közlemény a nem ritka, beváltatlan írói ígéretre, hiszen Móricznak természetesen jónéhány sora megjelent még 1942-ig, holott ezt a regényt sosem fejezte be: magyarázatot ad viszont arra, miért érezzük a félbemaradt regényt mégis valamiképpen lezártnak. Bár a *Nyugat*-ban a közlés sajátos, a cliffhanger-technikát idéző mondattal ért véget („Ingerülten, balkezével intett neki, hogy [Folyt. köv.]”), a kötetbeli közlésben már kiegészített mondat („...vége az életének.”) a tervezett egész első részének zárata volt.

Az első rész tehát elkészült ugyan, a *Kamaszok* mégis töredékben maradt, éppen ezért elég gyenge érv az életműből kiemelése mellett az, hogy Móricz ezt a befejezetlen regényt is közreadta kötetben, más kisregényekkel együtt, 1928-ban az Athenaeumnál, és az sem túl erős, hogy a töredékben maradás nem jelent feltétlenül alacsonyabb esztétikai értéket. A *moly.hu* egyetlen véleménynyilvánítója például egy 2013-as, a *Kerek Ferkót* és a *Kamaszokat* tartalmazó kiadás kapcsán kijelentette, sokkal jobbnak tartja a befejezetlen regényt, mint a befejezettet. Meglepő jelenségnek tűnhet, de egyre inkább megszokjuk, hogy a *moly.hu*-ról, erről az olvasói véleményalkotó portálról, ahol azért az álnevek mögött sokszor „hivatásos olvasók” rejtőznek, beszivárognak érvek kritikákba, tanulmányokba is. Egyébként már csak azért sem érzem különösnek effajta véleményt idehozni, mert Móricz folytatásokban, újságokban közölt regényei esetében is érkeztek az íróhoz olvasói vélemények, amelyeknek tanulságait aztán ha eljutott a második fázisba, vagyis átdolgozta a szövegét a kötetbeli megjelenés számára, igyekezett fel is használni. A *Kamaszok* átdolgozása elmaradt, így nem tudunk azután nyomozni, hogy

a „korabeli moly.hu” milyen tanácsokat adhatott az írónak, marad nekünk a mai...¹

Ezúttal nem a tervezett regénytrilógia középső darabjaként, a *Légy jó mindhalálíg* és a *Forr a bor* „között” kívánom olvasni a *Kamaszokat*,² nem is Móricz akkori élethelyzetével (az asszonyok közti gyöttrődésével) szeretnék foglalkozni, bármennyire csábító lehetőség ez, hiszen innen el lehetne jutni akár a regény félbehagyásának körülményeihez, akár oda, hogy a házasságában szenvedő, a szép Sághyné és a súroló asszony után is vágyakozó tanárban Móricz alakmását lássam meg. Annak ellenére is kihagynám most ezt az értelmezési lehetőséget, hogy teljesen egyetértek Cséve Annával abban, hogy: „Móricz elismerte, le is írta: „én minden mondatban meglopom magamat«. A *Sárrarany* Turi Danija, a *Kamaszok* Kesserü professzora felismerhető minta. Ebből a szempontból Móricz regényei önértelmező kísérletek körkörös ismétlődéseként is felfoghatók.”³ Hogy a *Kamaszok* esetében az ismétlődés fontos kategória, aligha tagadható. Egyfelől annak a trilógiának a másik két darabjával kapcsolható össze, ahova beilleszthető lett volna, hiszen mindhárom a kiábrándulás, az illúzióvesztés, a felnőtt-ségben való csalódás képletét bontja ki. Az írói önértelmezés szerint is éppen ez állt volna a befejezett *Kamaszok* középpontjában – de voltaképpen a csalódás, az illúzióvesztés köré szerveződött már a *Légy jó mindhalálíg*, majd a harmincas években a *Forr a bor* is:

„Írok most egy regényt, amelyben a tizenöt éves gyermekek lelkében végbemenő ropant szerencsétlenségeket írom meg. Azt a pillanatot, amikor a férfitvá vagy nővé váló gyermek *kiábrándul* az apjából, az anyjából, a felnőttekből, mert rajtakapja őket a családon: azon, hogy vizet prédikálnak s bort isznak, hogy erkölcsre, modorra s önuralomra tanítják a gyerekeiket, s ők maguk erkölcstelenek, vadaknak s beszámíthatatlannak tünnek fel a gyermeki lélek abszolút ítélete előtt.”⁴

A kiábrándulás tehát legalább annyira összekapcsolja a három regényt (pontosabban négyet, mivel a *Forr a bor* a *Bál* és a *Forr a bor* első változatának összeolvasztásából jött létre), mint az, hogy ezek a művek Móricz személyes életének három epizódjával és helyszínével (Debrecennel, Sárospatakkal és Kisújszállással) hozhatóak összefüggésbe. De a *Kamaszok* mintha, másfelől, azoknak a műveknek is valamiféle első kidolgozása lenne,

¹ A MoortusEst nevű felhasználó, aki nem érti, miért került egy kötetbe a Kerek Ferkó a Kamaszokkal (bevallom, ezt én sem), a következőt állapítja meg: „A másik írás befejezetlensége mellett is sokkal jobb. Sokkal összetettebb karakterek is (mondom ezt úgy, hogy mindössze négy fejezetünk van a megismerésükre. Ami miatt igazán érdekes lenne, az erotikus tartalom, illetve ennek pszichológiája.” <https://moly.hu/konyvek/moricz-zsigmond-kerek-ferko-kamaszok> Azért is néztem meg, mit írnak a regényről a moly.hu-n, mert meglehetősen kevés írás született róla „hivatásos olvasóktól”: igaz, ezen a fórumon sem sok.

² Megpróbáltam ezt már korábban, alapvetően Móricz diákéveinek sárospataki szakaszával összefüggésben olvasva a *Kamaszokat*: SZILÁGYI ZSÓFIA: Móricz Zsigmond, Pozsony, 2013, Kalligram Kiadó, 65–70.

³ CSÉVE ANNA: Móricz Zsigmond. Élet-kép sorozat. Budapest, 2005. Elektra Kiadóház, 58.

⁴ HEGYI KATALIN: Utószó. In: Móricz Zsigmond: *Légy jó mindhalálíg, Kamaszok, Forr a bor*. Budapest. 2007. Gabo Kiadó, 745–746. [Hegyi, 2007.]

amelyek a harmincas években a magyar középosztályt egyre inkább fenyegető szegénység, lecsúszás idején sokasodtak meg: a relatív ínséget középpontba állító regényekre gondolok. Ez a relatív ínség Tverdota György kifejezése, és olyan Móricz-művek esetében tartja érvényesnek, amelyek nem a mélyszegénységet, az éhezést, a teljes leromlást mutatják meg. Ilyen regénynek tartja Tverdota a *Tündérkertet*, a *Rokonokat*, *Az asszony beleszólt* – a *Kamaszokhoz* ebben a tekintetben a *Rokonok* áll a legközelebb, erről írja Tverdota a következőt:

„Szeretné elúzni a szükségét, de az a közeg, amelybe felemelkedik, amelynek játékszabályait el kell fogadnia, az eszközök, amelyeket a kezébe nyomnak, nem alkalmasak a relatív ínség felszámolására, csupán arra adnak módot, hogy az igények és szükségletek közötti feszültség magasabb szinten termelődjön újra. A jólét, az életszínvonal emelkedésének jeleit a főügyész nap mint nap élvezi, de egyúttal egyre szorongóbb öntudattal ébred rá arra, hogy a funkciójából eredő, az őt körbefogó kapcsolatrendszer által finoman, de kényszerítő erővel ráruházott igények és az ennek következtében halmozódó megemelkedett költségek közötti szakadék nemhogy betemetődött volna, hanem csak szélesebbre nyílt.”⁵

Azt az élethelyzetet mutatják meg ezek a Móricz-regények, amelyet a vágyak, az adott foglalkozáshoz, társadalmi pozícióhoz passzoló életnívó és a tényleges lehetőségek közti szakadék tesz szinte elviselhetetlenné. Bár Tverdota a *Kamaszokat* nem emlegeti, ennek a regénytöredéknek a tanárfigurája is a relatív ínségtől szenved, hiszen effajta kijelentéseket tesz:

„– Igen. Nekem egész másképp kellene élni. Annak idején fel kellett volna venni azt a kölcsönt s beruházkodni. Akkor most én volnék a kollégium gazdája s most volna minden, élhetnénk, de hová hívjak én itt meg egy embert vacsorára? Meghívhatom én az esperest? Hová ültetem? Kéz kezet mos. Még csak egy uzsonnával sem mehetek elébük. Már egész meg van rontva az életem. Itt a helyszínen mentem tönkre. Az én apám úr volt, emeletes háza volt, a kollégium kiskirálya volt, az egész ország ismerte a Kesserű professzor hírét s nevét; örököltem a katedráját s belőlem mi lett?”⁶

Ezúttal mégsem a kiábrándulásra, nem is a relatív ínségre vagy az asszonyok közti gyötördésre szeretném ráirányítani a figyelmet – hanem a vakációra. Azt szeretném komolyan venni, hogy a regénytöredék két főhőse egy vakációzó tanár-apa és egy szintén nyári szünetet töltő diák-fiú. (És a többi, iskolában játszó Móricz-regény mind iskolaidőben zajlik, tehát a *Kamaszok* ebből a szempontból egyértelműen egyedi jelenség az életműben.) Vajon olvasható-e ez a töredékként is egészen látszó szöveg *vakációs regényként*? Hogyan mutat

⁵ TVERDOTA GYÖRGY: „Aldott ínség: magyar élet” (Az ínség móriczi gazdaságtana. Jelenkor, 2013. április. 364.

⁶ MÓRICZ ZSIGMOND: *Kamaszok* = M. Zs., Házasságtörés. Kisregények 1., Budapest, 1985. Szépirodalmi Könyvkiadó, 286–287. [Móricz, 1985.]

kozik meg a tanár és a diák az iskolán kívül, képesek-e valójában az iskolát, ha csak néhány nyári hétre is maguk mögött hagyni, vagy a nyarukat is az iskola, annak rendje, feladatai, ritmusa határozza meg, esetleg ennek a rendnek a felfüggesztődése okoz nekik szorongást? Van-e egyáltalán jelentősége annak, hogy éppen vakáció idején pillantunk bele, ha csak rövid időre is, a Kesserü-család és néhány kamasz életébe? Bár ne felejsük el, fogalmunk sincs, merre kanyarodott volna a *Kamaszok*: nekem olyan érzésem van, mintha az eredeti tervet, vagyis azt, hogy Móricz a diákeveinek sárospataki szakaszát kívánta megírni, egyszerűen maga alá temette volna az aktuális élethelyzet, a házasságba zárttság gyötrelme, és az új asszony iránt fellángoló szerelem. De akárhogy is lett volna, akár a diákok, akár a házassági válság vált volna a folytatásban hangsúlyosabbá, egy regénytöredék számos olyan lehetőséget kínál fel az értelmezőnek, amelyet egy befejezett, készre formált regény nem: esélyt ad arra, hogy együtt gondolkodjunk a szerzővel szinte társszerzőjévé válva, keresgélhetjük, vajon segít-e nekünk abban, hogy kitaláljuk, hogyan folytatta volna a szöveget, ha továbbírja.

Az a segítség, amelyet kaptam, nem tett lelkessé: ha annak a Móricz-műnek az interpretációs javaslatát venném komolyan, amely ugyancsak a *Kamaszok* címet kapta, rögtön le kellene mondanom a „vakációs regényként” olvasásról. Hiszen az 1933-as azonos című drámában sok mindent megőrzött Móricz a félbehagyott regényből, de a vakáció teljesen eltűnt, a darab ugyanis, amelynek a főhőse Nyilas Misi, októberben játszódik. Ha tehát ezt a drámát önértelmezésként fogjuk fel, ha úgy tekintjük, mint Móricz saját interpretációját a félbehagyott regényéről, akkor a vakáció lényegtelen, elhagyható regényelemmé változik. Ebben a drámában (amelyet Móricz, nem először és nem is utoljára, egy teljesen szervesen, ám a korabeli színházi gyakorlat által szinte kikényszerített happy enddel rontott el)⁷ a felnőtté válás vágya és az attól való félelem jelenik meg egyszerre. Misi belelát az élet „éjszakai oldalába”, amely nemcsak a testiséget, de a képmutatást is jelentheti, és ez rémisztővé válik számára: Istenem, Istenem, valóság ez, vagy rossz álmom... Ezek a nők? És ezek a férfiak?... Erre való az éjszaka, hogy az emberek elfelejtsék, amit nappal tisztességesnek és becsületosnak tekintenek...⁸

Móricz tehát nem gondolta, hogy a *Kamaszok* drámaaváltozatának is nyáron kellene játszódnia,⁹ annak ellenére sem, hogy saját bevallása szerint nyáron szeretett legjobban írni. De nem érdemes idekeverni Móricz személyes viszonyát a nyárhoz,¹⁰ bár nem lenne tanulság nélküli ez sem – a nyárhoz egészen más viszonya van annak, aki paraszti közelebről jön,

⁷ Bármennyire is igyekezett megfelelni a korabeli színházi elvárásoknak, csalódnia kellett: „Annak dacára, hogy a színmű iránt a Nemzeti Színház és a Vígszínház is érdeklődést mutatott – sőt a Vígszínház még ezer forint előleget is felajánlott a darabért –, az író életében nem mutatták be.” HEGYI, 2007. 747.

⁸ MÓRICZ SIGMOND: *Kamaszok*. In: M. Zs.: *Drámák III*. Budapest, 1980. Szépirodalmi Könyvkiadó, 170.

⁹ Az is lehet, hogy nem az események idejét, hanem a helyszínét, a kisvárost tartotta meghatározóbbnak Móricz: „Nem tudom, hány napja azzal a gondolattal foglalkozom, hogy írok egy kisvárosi darabot, a *Kamaszok* ötlete jár a fejemben. Mivel azonban annak idején nem írtam meg végig, szabadon alakíthatom a cselekményt. A kisvárost akarom megírni benne. A kisvárosi elfoglaltságot és merev formákat, amelyek közt a kishű meghal.” Lásd: HEGYI, 2007. 746.

¹⁰ Ilyen kijelentéseket tett például a *Színházi Élet* 1928/30-as számának *Százezer szál szegfű van Móricz Zsigmond kertjében* című interjújában: „Csak nyáron tudok írni – meséli. – Minden nagy munkámat nyáron írtam.”

és ezt az évszakot a legkeményebb paraszti munkák idejeként éli meg, annak, aki polgári kultúrában élve a nyaralást köti a nyárhoz, meg annak, aki tanárként a két iskolaévet elválasztó hónapokat látja ebben az időszakban. Bármit is csinált ugyanis Móricz a drámában, a *Kamaszok* első, még regényként megírt változata lehetőséget ad arra, hogy elinduljunk a magyar irodalom más szövegei irányába, vakációzó tanárok, illetve diákok felé. A regénytöredéket ezekkel a felnőtt vagy ifjúsági művekkel együtt olvasva újabb értelmezési lehetősége bontakozik ki annak a félbehagyott regénynek, amely, ennyit nyugodtan megelőlegezhetek, a legkevésbé sem a mámoros szabadság időszakaként mutatja meg a vakációt.

A *Kamaszok* kétfelől láttatja a nyári szünetet, sőt, voltaképpen három szereplő nézőpontjából. A tanár-apa attól szenved, hogy még erősebben bezárva érzi magát a saját lakásába és házasságába, mint iskolaidőben, a tanárfeleség azért érzi elviselhetetlenebbnek az életét, mint általában, mert mindenki otthon van (még ha a gyerekek egy részét el is tudják küldeni rokonokhoz), mégsem segít neki senki, a kamaszfiúnak meg az a baja, hogy erősen és látványosan unatkozik: amit szeretne, testi kapcsolatot a lányokkal, az még elérhetetlen a számára (persze, nemcsak nyáron), és iskola sincs, hogy elterelje a gyöttrő vágyakozásról a figyelmét. Lajoska már nem kisgyerek, akit az önfeledt játék lekötne, cigarettázik és izgatják a lányok, de az érettségtől és az érettségítől messze van: az ötödik és hatodik gimnáziumi osztály közt unatkozik éppen. Nyaralásról szó sem esik ebben a családban, de nemcsak Kesserüék nem mennek nyaralni, a szegénység mindenkit megakadályoz ebben. A gyerekeket sem azért küldik el otthonról, hogy élményeket szerezzenek és kikapcsolódjanak, hanem azért, hogy ne legyenek láb alatt, és legalább nyáron ne kerüljenek pénzbe. De kiderül azért a töredékből világosan, tudják a szereplők, hogy léteznek nyaralóhelyek, valahol távol – Kesserü tanár úr meg is kérdezi a szép Sághynét, aki iránt rettenetesen vágyakozik, elmenne-e vele Párizsba. De az effajta nagyravágyó tervek megvalósítása helyett marad az ábrándozás, a bor kínálta mámor, és az önbecsapás: mindenki a másokban próbálja meglátni a szabadulás esélyét. Kesserü tanár úr számára kollégájának gyönyörű felesége a nagyvilági, kicsinyes kínlódásoktól mentes, boldog élet szimbóluma lesz, olyan asszony, aki nyaral és sportol: de mi, olvasók, mást is tudunk, mint szegény, a vágytól elvakult tanár úr. Móricz megmutatja, hogy valójában ez az asszony is kisvárosi tanárfeleség, csak azokat tudja átverni látszólagos nagyvilágiságával, akiket megszédít a testi szépsége (nem véletlenül jut eszünkbe Sághynéről *Az Isten háta mögött* Veresnéje):

„Nagyot nyelt s mégis mást szólt, mint amit akart.

– Szokott sportolni?

Az asszony felnevetett. Ő is mást várt.

– Nem szoktam. Nincs rá időm.

– Nincs ideje? Mit csinál?

Az asszony nevetett.

– Alszom.

A férfi azt gondolta: »Hazudik.«

Nevettek; folyton egymás szemébe néztek, mind a kettőnek kék volt a szeme, s úgy csil-

logott össze, mint két pajkos manó, azaz, hogy egy manó s egy nimfa... Egy öreg faun, valljuk meg s egy fiatal, vértől duzzadó, életre s mulatásra vágyó, üde, fiatal asszony.

– Mit nevez maga sportnak? – mondta az asszony s üres kis életére gondolt, egy kisvárosi tanárnő életére. Hol van attól a sport. Ha csak a nagytakarítást nem nevezik sportnak, amit különben nem szeretett s nem is szokott maga végezni.”¹¹

Kesserű tanár úr sorsa azért tragikus, és ebben erősen hasonlít számos korabeli, iskolában játszódó regényből megismerhető kollégájára, mert ez a hős, és vele számos társa nem egyszerűen a tanév évről évre, évszokról évszakra és napról napra ismétlődő rendjéből, az iskolából vagy a kisvárosból nem képes elmenekülni: saját, az öregezés előrehaladtával egyre szomorúbb életük foglyaivá válnak ezek a regényalakok. Ebből a szempontból, persze, szinte mindegy is Móricznak, hogy a házasságban szenvedő hősei tanárok-e vagy sem, hiszen ugyanez a baja a *Rab oroszlán* vagy az *Az ágytakaró* hivatalnokként dolgozó főhősének is: attól gyöttrődnek, hogy az életük már lezárult, a házasságuk úgy működik, mint egy üzem, eltűnt a vágy, nincs már esély sem a kitörésre, sem a változásra. Egy tanár esetében azonban a válság még gyöttrőbb, és épp a hétfője és a vakáció mélyíti el, hiszen ilyenkor a munka megáll, a tanár pedig az iskola körforgásából kiszakadva hirtelen szembesül a saját életével. Kosztolányi *Arany-sárkányában*, amely csaknem egyszerre íródott a *Kamaszokkal*, Novák tanár úr a vakációtól is, a hétfőtől is szorong, hiszen ilyenkor érzi leginkább az „élet hiábavalóságát”:

„Vasárnap volt.

Novák, mint a legtöbb ideges ember, félt az ünnepnapoktól, melyeken megáll a kattogó munka s a hirtelen támadt csöndben még inkább érzik az élet hiábavalóságát.

A kerítés előtt elvonultak azok a boldogtalanok, kik egy előre elhatározott napon felöltözködnek kevésbé vásott ruhájukba és kötelességül tudják, hogy mulassanak: mesterlegények, kiknek gallérjukból hosszan nyúlik ki gugás nyakuk s parasztlányok, kik mellükön aranypénzeket viselnek. Nem bírta őket nézni. Bement a hátsó kertbe, hol csak az eget látta meg a lombokat, melyek itt Sárszegen is szépek, hol semmi se szép.

Csakhogy a zsibbadt vasárnap után következett a hétfő, mely hasonlított hozzá. A vakáció végtelen két hónapján minden nap egyforma.”¹²

Novák tanár úrnak, persze, az a baja a vakációban is, mint az év többi szakaszában – a korabeli tanárregények hősei leginkább a magánytól szenvednek, Márai *Bébi vagy az első szerelem* című regényében csakúgy, mint Komlós Aladár *Néro és a hetedik* a című

¹¹ MÓRICZ, 1985. 331.

¹² KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: *Arany-sárkány*. Kosztolányi Dezső Összes Művei Kritikai Kiadás. Pozsony, 2014. Kalligram Könyvkiadó, 635. [KOSZTOLÁNYI, 2014.]

művében vagy Babitsnál a *Timár Virgil fiában*. Móricz hőse egészen egyedi alak a különféle regényekből összeállítható tanári karban, neki ugyanis a család a legfőbb baja, az gyöttri, hogy van felesége, vannak gyerekei. Ráadásul éppen az teszi tönkre, ami egyedül örömet adna neki a sivár hétköznapokban, vagyis a szexuális kapcsolat, hiszen a rövid örömből könnyen nehezen megoldható helyzet, újabb gyerek lesz, akit el kell tartani, és aki miatt még kevesebb esély marad a kitörésre, a szabadulásra: „Borzasztó ez a szegény teremtés, csak a kisujjal kell hozzányúlni, már kiesik belőle egy gyerek. Nyolc gyerek eddig, s még fiatal... s pedig nem bírja...”¹³ A magányos Novák tanár úr ugyanúgy szenved a vakáció alatt, mint a nagycsaládos Kesserü Kálmán, ráadásul Kosztolányi „megajándékozta” azzal a mondattal is a hőst, amelyiktől minden tanár ideges szokott lenni, akár regényhős, akár nem – Liszner ügyvéd úr mondja Novák Antalnak a következőt: „– A tanár úr is nemsokára vakációzik. Ah, a hosszú, boldog szünidő. Két hónap. Sokszor irigylem érte önöket.”¹⁴

A mai tanárok az effajta mondatoktól leginkább azért lesznek idegesek, mert a vakációjuk nem hosszú, nem dologtalan, és többnyire korlátozottan boldog – a Móricz, Kosztolányi, Márai vagy Babits által megírt tanárok azért szenvednek az iskolai szünetben, mert a munka hiánya az önmagukkal való szembesülésre kényszeríti rá őket. (Ez még azokkal a hősökkel is megtörténik, akik el tudnak utazni – sőt, Márai hőséneke éppen akkor billen ki az élete a megszokott kerékvágásból, amikor hosszú évek után először rászánja magát arra, hogy nyaraljon.) A *Kamaszok* tanár-főhőse annyira nem tud mit kezdeni a semmittevéssel és a vakációval, hogy a fiának is azt a tanácsot adja, meneküljön bele a munkába, próbálja meg minél gyorsabban „eltüntetni” a vakációt, vagyis tanuljon nyáron is, minél hamarabb legyen túl ezen a lebegő, átmeneti időszakon, a kamaszkoron, és jusson el az érettségig:

„– Nincs más mentés, fiam – mondta –, dolgozni, folyton csak dolgozni! Ez az egy, ami megment bennünket... Belemenni valami nagy munkába... Például... ha elhatároznád, hogy a vakációban elkészülsz a hatodik osztályra... S szeptemberben levizsgálhatnál... Jó tanuló vagy, jó fejed van, megvagyok győződve, hogy el bírnál készülni...”¹⁵

Különös módon a vakációzó diákok sem tiltakoznak a terv ellen (Lajoska hamar ráveszi a barátját is, hogy készüljenek fel együtt a szeptemberi vizsgára) – ők sem tudnak mit kezdeni magukkal nyáron, és nekik is rémisztő az a „semmi”, ami körülveszi őket:

„Fiatal fiúk, középgimnazisták nyaralóhelye az a vastag rúd, mely a kert rácskapuját egy kőoszlophoz köti. Egy hajdan kiásott, aztán elmúlt árok sekély vályúja fut a kert kőfala mellett, s ezen egy kis híd van, de már alatta a föld teljesen betöl-

¹³ MÓRICZ, 1985. 278.

¹⁴ KOSZTOLÁNYI, 2014. 559.

¹⁵ MÓRICZ, 1985. 289.

tötte az árkot, úgyhogy a gerendák és deszkák a földön fekszenek, s amint bekorhadt a vastag tölgydeszka, csak épp annyira szakadt be, hogy meg lehet botlani benne, ha nem vigyáz az ember. Itt lógnak unalmukban a gyerekek, itt ácsorognak, kuncsorognak, s egymást nyúzzák dologtalanul, a vakáció zsibbadt maznaságában.”¹⁶

Persze, elég álságos Kesserü tanár úr javaslata, hiszen valójában azon az úton szeretné minél gyorsabban végiglökdödni a gyerekét, amelyet ő maga már bejárt, és ahol épp a cél, a beérkezetség, a megállapodottság tesz boldogtalaná. A huszadik századi magyar irodalom tele van olyan tanárokkal, akik attól szenvednek, hogy lemondtak az álmaikról, nem lettek írók, tudósok: Móricz újságcikkekben saját egykori diákélményeként írta meg a „kényszertanárokkal” való találkozásait, azokat a pedagógusokat, akik sok kis Arany Jánosként tengették napjaikat a gyerekek között.¹⁷ Kesserü tanár úr azonban az egykori írói-tudósi vágyait is azért próbálná újraéleszteni, hogy pénze lehessen, hiszen az új nőhöz, a szép Sághynéhez sok pénz kellene: „Ha írna egy könyvet a történelmi hamisításokról, ez régi témája, hogy a históriairás tele van gaz vagy véletlen ferdítésekkel, olyan állításokkal s anekdotákkal, sőt nagy történelmi beállításokkal, amiknek semmi alapja nincs: ha ezeket az eseteket feldolgozná, ebből sokat el lehetne adni. De annyi időt, míg elkészül egy könyv... utána kellene járni, Pestre utazni, a Nemzeti Múzeumban kutatni... sőt Bécsbe kellene menni az udvari levéltárba: ajjé... ez sose készül el... ennek kell két-három év... azalatt Sághyné régen elfelejti őt...”¹⁸

A regénytörredékben aztán a szerepek szinte felcserélődnek: Kesserü tanár úr válik kamaszá, ő ábrándozik, ő lesz szerelmes, ő szeretne kifutni a világból, és szegény Lajoska szégyelli magát a szülei helyett, ő fogadja el azt, hogy ebből a világból nincs menekvés. (A tanár úr felesége egy veszekedés közben a férje fejéhez is vágja, hogy „fiatalúrként” kíván viselkedni, holott nyolcgyerkes apaként ezt már nem tehetné meg: „hát minek csinálta a sok gyereket, ha nem akarja eltartani! maga alávaló! maga itt fiatalurat akar játszani, aki szórakozik s fütyörész, és elnézi, hogy a felesége cseléd nélkül kínlódik, úriasszony létére, Úristen!”¹⁹) Eközben Lajoska attól is szenved, hogy maga előtt nem fedez fel lehetőségeket, de attól is, hogy az apja kamaszos viselkedését látnia kell, sőt, még azt is hallja, amint a többi diák arról pletykál: Kesserü tanár úr beleszeretett a szép Sághynéba. Móricz nagyon szomorú gyerekeket írt meg, nemcsak

¹⁶ MÓRICZ, 1985. 293.

¹⁷ Például itt: „Ahogy a régi tanároknál, a valóságos tanári foglalkozás inkább csak kísérője volt egy falun meg nem található szellemi életnek, görög tanárunk a legjobb görögista hírében állt az egész országban. Ő csinálta a legnagyobb görög-magyar szótárt. Latin tanárunk országos híru volt a klasszika-filológiában s a német tanár elsőrendű foglalkozásának a gyöngé és elhanyagolt filozófiai irodalom művelését tekintette. Ezek az urak kénytelenségből voltak tanárok. [...] Arany János volt mindenki. Tanár volt, hogy állása, foglalkozása legyen, s a szabad idejét költészettel tölthesse ki.” MÓRICZ ZSIGMOND: Harmónia: az élet korhadása. In: M. Zs.: Riportok 1936–1942. Budapest, 1958. Szépirodalmi Könyvkiadó, 234–235.

¹⁸ MÓRICZ, 1985. 310.

¹⁹ MÓRICZ, 1985. 321.

ebben a szövegében – a *Kamaszok* vakációzó gyerekei nagyon messze vannak a huszadik század második felében született ifjúsági regények nyári szünetüket töltő diákjaitól.

Ezekben a Kádár-korszakbeli regényekben általában 15–16 évesnél kisebb fiúkat látunk, olyanokat, akiket a lányok utáni vágyakozás még nem zavart meg. Így van ez Csukás Istvánnál, aki nagyon szeretett nyáron játszódo ifjúsági regényeket írni (így oldotta meg, hogy a Kádár-korszak gyerekvilágáról ne hamisan, hazug módon nyilvánuljon meg, írjon is az iskoláról, meg nem is), de már Fekete Istvánnál is, a *Tüskevár* elején. Ezekben a regényekben a felhőtlen boldogságot hozza el a nyár – a gyerekeknek. A tanárok pedig nyárra szinte megszűnnek létezni, olyanok lesznek, mint egy sorozat két epizódja között a szappanopera-szereplők, vagyis a rögzítetlen létezés állapotába csúsznak át. (Teljesen eltűnnek a gyerekek életéből a tanárok nyárra – de egy ifjúsági regényben ez nem is lehet másképp, ki tudja, például, hogy mit csinálnak a *Harry Potter* sorozat tanárfigurái nyáron?) Egy „rendes” ifjúsági regényben nincs is nagyobb boldogság a vakációnál:

„Mint minden igazán vidám gyerektörténet, ez is egy csengőszóval kezdődik. Mégpedig, sejthetitek, az utolsó csengőszóval, amelynél édesebb muzsikát a világ legnagyobb zeneszerzője sem tudna kitalálni.”²⁰

„Az ablakon a nyár nézett be, és a nyár szólt be a verebek gondtalan csiripelése hangján. A gömbölyű kis felhők puha lengéssel úsztak ismeretlen tájak felé, valahol egy vonat pöfögött, és ígéretes kőszénzag úszott be az ablakon, utazásszagot vegyítve a törtek és az aránypárok közé. A kőszénzag egy közeli sütőde kéményében született, és semmi köze sem volt a pöfögő mozdonyhoz, de illúzió és képzelet is van a világon, amiből némelyik hetedikes többet kapott a kelleténél.”²¹

Móricz, természetesen, egyetlen iskolában játszódo regényét sem annak a korosztálynak szánta, amelyet szerepeltetett benne – így a *Kamaszok* sem a tizenöt-tizenhat éveseknek íródott, már csak abban sem hasonlít a vakációs regényekre, hogy itt a tanár és a diák gyötrődést hozó vakációja ugyanakkora hangsúlyt kap. Talán éppen regénytöredék mivolta mentette meg a *Kamaszokat* attól, hogy a *Légy jó mindhalálig* sorsára jusson, és kötelező olvasmánnyá válják – így megmaradhatott kevesek által forgatott, de elgondolkodtató, a felfedezés élményét nyújtó felnőtt olvasmánynak, amelynek olvastán mindannyian eltöprenghetünk azon, vajon a saját nyári szüneteinkre Móricz regénytöredékében ismerünk-e rá, vagy a boldog, kalandos vakációkat megmutató ifjúsági regényekben.

²⁰ CSUKÁS ISTVÁN: Nyár a szigeten. Budapest. 2004, Könyvmolyképző Kiadó, 5.

²¹ FEKETE ISTVÁN: Tüskevár, Budapest. 1972, Móra Könyvkiadó, 7.

VÉGH BALÁZS BÉLA „Isten gondot visel”

Móricz Zsigmond zsoltárjai

A Zsoltárok könyvéről

A *Zsoltárok könyve* a Második Templomban és a zsinagógai istentiszteleten használt énekek gyűjteménye, s ez megerősíti a fogság utáni időszakban való kialakulását, a vallástörténeszek feltételezése szerint a zsoltárgyűjtemény a királyság idejétől egészen a fogság utáni korig terjedő évszázadok költői termését foglalja egybe. Az egyes zsoltárokat összeköti a szemlélet, az érzelmvilág és a vallási hagyomány azonossága. Így találunk közöttük panasz- és hálaadó zsoltárokat. A panaszzsoltárok egyik része egyéni, másik része közösségi panaszokat fogalmaz meg. Az egyén panaszában az individuum fordul Istenhez, feltárva előtte szorult helyzetét, hogy segítséget, bajból való szabadulást kérjen tőle. A kollektív zsoltárok indítéka valamilyen nemzeti szerencsétlenség, amelyben Izrael könyörög Istenhez és a nép szabadítását kéri a veszedelmekből. A kollektív panaszzsoltárok eredete a kultusz, a háborús események, természeti csapások miatt összehívott nép jelenlétében tartott, böjttel egybekötött istentiszteleti cselekményre vezethető vissza. A hálaadó zsoltárok kivétel nélkül Isten üdvözítő tetteinek hirdetései, himnikus jellegűek, emelkedett, dicsőítő hangnemükkel nem fér össze a panaszzsoltárokból gyakran előforduló átkozódás vagy szidalmazás.

Szentmártoni Szabó Géza a zsoltárok továbbélési formáiról, a zsoltárparafrázisokról értekezve állapítja meg: Luther Márton, majd Kálvin János a zsoltárokat vélte legalkalmasabbaknak arra, hogy istentiszteleteken gyülekezeti énekként szolgálják az ige hirdetését. Így születtek a zsoltárparafrázisok, vagyis az olyan fordítások, amelyek a zsoltárok eredeti szövegét költői eszközökkel továbbépítették, vagy teológiai gondolatokkal átértelmezték. Forrásuk a *Vulgata*, a *Septuaginta* vagy az eredeti héber szövegek újabb latin nyelvű fordításai. A humanista szerzők klasszikus versmértékű strófákban költötték újjá a zsoltárokat, a huszadik században már a modernebb nyugat-európai manírt is felhasználják.¹

Pomogáts Béla hasonló elismeréssel ír egyik tanulmányában a *Zsoltárok könyvéről*, Dávid zsoltárjait nem csupán szakrális szövegeknek tekinti, hanem valóságos lírai költeményeknek, amelyek az emberi lénynek a Mindenhatóval kezdeményezett „beszélgetését” rögzítik. Jelen van bennük a keresztény ember jellemének teljessége: az elhagyatottság, az istenkeresés, a panasz, a lélek titkainak megvallása, az Istennel kialakított kegyelmi viszony, egyszóval mindaz az érzés, élmény, kívánság, mely a magányos vagy éppen a népe sorsa miatt aggódó ember belső világát megmutatja. „A zsoltáros könyv ennyiben nem csak vallásos és közösségi, hanem tulajdonképpen személyes lírai alkotás.” Az öszövetésé-

¹ SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA: Zsoltárparafrázisok a magyar reformációban. Napút, 2017. 9. sz. 10–16.

gi *Zsoltárok könyve* művészi-erkölcsi erényeinek komplexitásával, szakralitását megőrizve, újabb szimbolikus értelmet kapva válhatott a magyar irodalom tudatalakító forrásává.²

Móricz zsoltárparafázisai

Szerzőjük hitbéli meggyőződésén túl formai-gyakorlati aspektusai is vannak a móríci zsoltárparafázisoknak: zsoltárátírása lírai kaland, poétai erőpróba, tudva azt, hogy szerzőnk leginkább prózában fogalmazta meg véleményét a világról. Tudatában van annak, hogy az *Öszösvetség*-beli *Zsoltárok könyvének* megőrizve szakralitását és gyakran szimbolikus jelentést kapva igen nagy szerepe van a korai és a késői keresztény kultúrában, a nemzeti nyelv alakításában. A korábbi zsoltárfordítások és -átírások hagyományát követve poétikailag Móricz is eltávolodik a bibliai formától, Károli Gáspár igevers-gyakorlatától, és lírai versre tér át. Viszont megőrzi az Istennel folytatott párbeszéd (sokszor perlekedés) és az önvizsgálat hagyományos gesztusait. Ennek egyik bizonyítékeként megtartja a zsoltárok retorikáját, a reformáció zsoltárszerzőinek pátoszát, hitét és vallásos meggyőződését. Móricz számára a zsoltárírás nem csupán versírás, hanem az ismert elődökhöz (Th. Beza, Cl. Marot, Szenci Molnár Albert) hasonlóan imádságos lelkülettel alkot. Mértékletességet tartva a poétikai-retorikai eszközök használatában; a lírai trópusokat hozzárendeli a szakrális tartalomhoz.

Móricz a *Zsoltárok könyve* százötven darabjából mindössze tizenhármat alakít át igeversből lírai verssé: I. (Ének az igazakról és gonoszokról); XXIII. (Az Isten gondot visel); XXX. (Dávid hálaéneke nagy veszedelem után); LXIX. (Nagy nyomorúságban sínylő ember esedezése); XC. (Az élet múlandó); XCIII. (Örömeinek); CXX. (Békeszerető ember panasza); CXXIII. (Nyomorúságban veszteglők); CXXIV. (Fogságból szabadultak); CXXIX. (Nyomorgásból szabadult Izráel); CXXX. (Bűnös ember esdeklése); CXXXI. (Az alázatos lélek tüköre); CXXXIII. (Az egyetértés ajánlása); CXXXVII. (Emlékezés a babiloni fogságra). Zsoltárátírásait egybeszerkesztve 1912-ben könyv alakban jelenti meg szerzőjük *Zsoltárok könyve* címmel. Bennük megőrződnek az eredeti zsoltárok műfajvariánsai: panasz-, hálaadó és bűnbánati zsoltárok, himnuszok. Móricz zsoltárátírásának létjogosultságát biztosítja az a tény is, hogy a zsoltárszövegeknek nincs egyetlen kanonizált formájuk sem, változatokban élnek; rugalmas, különféle szövegösszefüggésekhez igazodni tudó szövegstruktúrák, így biztosítanak értelmezésgazdagító lehetőségeket. A Móricz-féle *Zsoltárok könyvén* belül is számos példa van a szövegközi kapcsolatokra, mind a tartalom, mind a szavak szintjén. Zsoltárparafázisai több kontextusba is beleágyazódnak: szövegen belüliekbe és kívüliekbe. Ezt Baranyai Norbert részletesen kifejti a móríci zsoltárokról írott tanulmányában: a megőrzött cím alapján a bibliai zsoltárok összességét tekinti a szövegek genezisének, amolyan „fölrendelt, közös paratextusnak”. A móríci zsoltárok között nincs tematikus vagy műfaji kapcsolat;

² POMOGÁTS BÉLA: Magyar zsoltárhagyomány. Erdélyi Toll, 2015. 3. sz. 3–17.

nem követik egymást a sorszámok, a 130. és a 137. *zsoltárokat* inspiráló, jelentős hástörténeti kontextussal rendelkező és kevésbé ismert *zsoltárok* váltakoznak Móricznál.

Móricz átíratának egyik legsikerültebb darabja a 137. *zsoltár*. Szerzője több motívumot is megőriz Károli Gáspár szövegéből: az emlékezését, az időkezelését, az epikus jegyeket, az archaikus bibliai nyelvet, valamint az alcímet is („Emlékezés a babiloni fogságra.”). Az első nyolc sorban a *zsoltáros* felidézi a babiloni fogság tragikus momentumait: a hazáját / szülőföldjét sirató, rabságba kényszerített zsidó nép fájdalmait, a rabtartók cinikus kívánságát, akik „énekszóra, víg danára” nógatták rabjaikat. Végül a kérést egyértelműen megtagadó, a kényszerítésnek ellenálló foglyok válaszát idézi: „Hogy? Idegen földön az Úr énekeit? / Hogy lehetne azokat elzengeni itt!” A templomokban és gyülekezetekben énekelt szent ének nem illenek ahhoz a profán helyzethez, amelybe fogvatartóik kényszerítették a zsidókat. Válaszuk egyszerre közvetít kérdést, döbbenetet, felháborodást és elutasítást megfelelő szövegretorikai eszközök (kérdés, felkiáltás, ismétlés) révén. Ezt a szövegrészt más szempontból is fordulópontnak kell tekintenünk; ettől kezdve az események elbeszélő múlt idejének linearitása megszakad, és jelenidejűvé válik, formailag is érzékeltetve a fogvatartottak erkölcsi és mentalitásbeli változását: a tragikus múlton kesergő népből lázadó lesz. A múlt idő használata, a lineárisan futó eseménysor a már átélt élményeket közvetíti, ezt követi a feldolgozásuk és a rájuk adott válaszuk a jelenben. A beálló retorikai fordulattal és időkezeléssel a balladákra emlékeztető jelenidejű szaggatottság alakítja a szöveget, időnként jövő idejű eseményekre történő utalásokkal: „Ínyemhez a nyelvem üszke leragadjon, / Hogyha nem lesz Jeruzsálem már vigaszom.” vagy „Áldott legyen, ki megfizet gaztettedért, / Mit te nekünk, ad tenéked érette bért, // Áldott legyen, ki megragad s vágja szíved, / Ki sziklához paskolja kisdededet.”

A lírai képek és hangulatok helyett Móricz a témához jobban illő tragikumot és drámai monológot részesíti előnyben, nem feledkezve meg az érzelmek balladai fokozásáról sem. Ez az önátkozás és a megátkozás gesztusában éri el tetőfokát: „Ínyemhez a nyelvem üszke leragadjon, / Hogyha nem lesz Jeruzsálem már vigaszom.” – „Babilonnak lánya, óh te elveszendő, / Babilonnak lánya, légy te hulla, meddő.” Az átokközvetítés hatékonyságát, a megátkozás expresszivitását növelik a *Bibliából* átvett, vagy arra emlékeztető nyelvi elemek: szavak („elveszendő”, „Erdom”), szó szerkezetek („nyelvem üszke”, „Babilonnak lánya”, „bőszült szavuk”). A Móricz által használt parallelizmosok (ismétlések, párhuzamok) a *Zsoltárok könyvének* kedvelt szövegretorikai eszközei, az eredeti szövegből átvett motívumok: „Uram, Uram”; „Babilonnak lánya, óh te elveszendő, / Babilonnak lánya, légy te hulla, meddő”; „Áldott legyen, ki megfizet gaztettedért, Áldott legyen, ki megragad s vágja szíved”). Móriczra is érvényes Baranyai Norbert megállapítása, aki szerint az aktualizáló szándékú újramondás lehetősége a mindenkori *zsoltáros* megszólalásának alapvető feltétele. Ez a *zsoltárírói* szándék azonban felveti a megőrzés és az eredetiség kérdését. Móricz a *zsoltárjaiban* sok esetben átveszi Károli Gáspár nyelvi fordulatait, és felidézük befogadásunkban az ismétlésekre épülő gondolatalakzatokat, továbbá a XVI. század lírayelvének poétikai-retorikai megoldásait. Erre megfelelő példa lehet a 133. *zsoltár*: „Íme mily

jó, mily gyönyörűséges, / Atyafinak együtt élni ékes, / Mint a drága olaj, / Fel nem fogja a haj, / Lefut a szakállon, / Szakálladon Áron, / Köntösödnek prémjén; / Mint Hermon harmatja, / Sion csucsát hatja, / Ragyogóvá tévén: / Csak oda küld az Úr, áldást / És életet, örök életet, váltást.” Móricz eredetiségvágya kétirányú mozgást indít el az olvasásban, Baranyai Norbert „megőrző újramondásnak” nevezi a szövegeknek ezt a kettős-ségét. A *Zsoltárok könyvét* újra kiadó Gellért Oszkár szerint is Móricz „rímekbe szedett átírásai” egyszerre utalnak a reformáció korára és korának költészetére. A zsoltárátiratok egy-egy retorikai-poétikai megoldása a kortárs nyugatos szerzők kifinomult rímelési és képpalkotási technikájára enged következtetni: ilyen a 90. *zsoltár* második versszakában előforduló asszonánc, illetve jelzős hasonlat és metafora. „Elragadod, ellebbented, mint hajnali álmod, / Reggel nyíló, este hulló lekaszált virágot.” Ezek az elmúlást eufemizáló, a halált megszipító poétikai eszközök teszik igazán élvezhetővé Móricz zsoltárjait, és okoznak meglepetéseket a befogadásban, továbbá ezekkel igyekszik egyedivé és személyessé tenni az egykori vallásos tapasztalatot.

Számunkra tanulságos lehet a 90. *zsoltár* bibliai és móriczi változatának összevetése, a bennük előforduló azonosságok és eltérések kimutatása. Károli Gáspár tizenhét igeversben fordítja le héberből magyar nyelvre a *Zsoltárok könyvét*. Tudjuk, hogy a héber költészet nem időmértékes vagy hangsúlyos verselés, és nem a rímek eszközzel dolgozik, jellegzetessége a paralelizmus, a gondolatrítmus. Két (esetleg három vagy négy) rövid mondat fejez ki egy gondolatot. Nem a verssorok végződése, hanem a gondolatok rímelnek egymással. Karinthy Frigyes a gondolatrítmust olyan „gyönyörű formának” tekinti, mely egy dolgot más szavakkal kétszer fejez ki, és ugyanazt a beszédet elmondja még egyszer, de változtatva a mondat összetevő részeit.” Károli Gáspár elfogadja a *Biblia* számára kanonizált verselési módot: egyetlen gondolatot két vagy több rövid párhuzamos mondattal fejez ki, ezzel szinte körülvárja, átvilágítja, minden oldalról bemutatja a szóban forgó témát vagy ideát. A *Bibliának* ezt a retorikai eszközt ismerhetjük fel a 90. *zsoltár* 14. és 15. versében: „14. Jó reggel elégíts meg minket a te kegyelmeddel, hogy örvendezzünk és vigadjunk minden mi időnkben. 15. Vidámit meg minket a mi nyomorúságunk napjaihoz képest, amelyekben gonoszt láttunk”.

Móricz Zsigmond a tizenhét igevers helyett öt versszakba sűríti a tartalmat, mind-egyikben négy-négy sort használ, ezek tizennégy szótagosak. Benne a régi magyar, XVII. századi zsoltárparafrázisokban (Sztárai Mihály által is) használt felező tizennégyes sorra ismerhetünk. A sorvégeken páros rímeket találunk, kitűnik, hogy a versíró nem túlzottan igényes a rímelésben, főleg ragrímeket használ (szolgán / dolgán, gyógyítsd / fordítsd). Átköltésében egy versszakban jelenik meg az idézett 14. és 15. igevers: „Fordulj vissza, térj meg Uram, könyörülj a szolgán, / Jókor reggel kegyelmeddel enyhíts kínos dolgán, / Vidámit meg, gonosz időnk mosd el Uram, gyógyítsd, / Állandóvá, állandóvá kezünk dolgát fordítsd.” Mit veszít és mit nyer a bibliai téma az átírással? Először is eltűnik a Karinthy által „gyönyörűnek” tekintett gondolatrítmus, helyét átveszi a hangsúlyos versformába zárt egyszeri gondolat, megértetve velünk, hogy a kettő, a bibliai tartalom síkján jelentke-

zó gondolatrítmus és a kifejezési sík elemeiből építkező versrítmus nem keverendő össze.

Önmagát a gondviselő Istenre bízó Móricz megérteti velünk, hogy a hitnek vannak intim övezetei pszichikumunk legmélyén, melyek csakis a magánszféra tartozékai. Vannak eszközök, melyekkel az Istenhez fűződő személyes viszonyunkat kifejezhetjük: fohászok, vágyak, bűnbánat, könnyörgés, valamint megváltáshitek. Meggyőződése: az Istennel folytatott dialógust vállalni és vallani, hitbéli meggyőződésünket pedig mozgósítani kell a nemzeti közösség érdekében is. Móricz személyes tanulságtételét közösségi és magánéleti válságokkal terhelt korszakban (1911–1912) tette meg; válasza ez arra a nietschei kijelentésre, miszerint meghalt az Isten („Der Gott ist tot”). A modern kor zsoldárírójának meggyőződése, hogy van létjogosultsága a hit általi megismerésnek. A századelőről visszatekintve Móricz ismét a XVI–XVII. század biblikus hagyományát tette meg az istenhit mércéjévé, ahogyan az az előző évszázadokban is újító forrásnak és megtartó erőnek bizonyult, ugyanakkor az önvizsgálat és a megtisztulás eszközének is. Modellértékű lehetett ez a kortársak számára: lehetséges irány egy új protestáns kulturális önszemlélet felé.

MERCS ISTVÁN

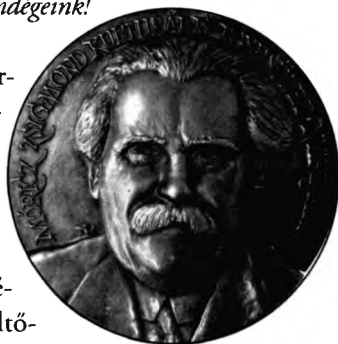
„Emberségről példát, vitézségről formát”

Tisztelt Kőszeghy Péter tanár úr! Kedves Tagtársak! Tisztelt Vendégeink!
„Vitézek, mi lehet szebb dolog...”

Mi más juthatna az eszünkbe, mint Balassi Bálint legismertebb költeménye, ha Kőszeghy Pétert, a magyar Balassi-kutatás egyik legavatottabb szakértőjét, a reneszánsz életérzésének ismerőjét köszöntjük.

Kőszeghy Péter reneszánsz kutató, aki maga is reneszánsz ember. Igazi „uomo universale”, aki nem elégszik meg azzal, hogy egy területen a dolgok mélyére ásott. Nem elégedett meg azzal, hogy kedvenc költőjéről, a magyar nyelvű reneszánsz költőfejedelméről megkerülhetetlen szaktanulmányok sorát és két, más természetű – *Magyar Alkibiadész* címmel egy életrajzi ill. *Magyar Amphión* címmel egy a költői életművet interpretáló – monográfiát írjon. Nem elégedett meg azzal, hogy a jelzett korszak nemzetközileg elismert szaktekintélye, komoly soknemzetiségű konferenciák előadója, külföldi egyetemek vendégtanára legyen, aki külhoni tanulmányutak sokaságán gazdagította tudását, hirdette a magyar kultúrát. Képesítés nélküli programozó matematikusként részt vett egy klinikai epidemiológiai csoport kutatásaiban (1970–71), vezetett nyelvi lektorátust Vietnámban, a Hanoi Egyetemen (1982–84), óraadóként dolgozott az ország számos egyetemén, állt a Petőfi Irodalmi Múzeum élén, 1991-től nyugdíjazásáig a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének munkatársa volt.

Kőszeghy Péter a reneszánsz mellett más korszak tudósi vizsgálatában is elmélyült. Ugyanúgy jártas a klasszikus magyar irodalom területén, mint a kortárs irodalomban. Tudományszervező tevékenysége 1979-ben indult, az I. Hungarológiai Kongresszus szervezőtitkáráként. Szerkesztője az *Irodalomtudományi Közleményeknek*, főszerkesztője a *MAMÜL*-ként emlegetett 13 kötetes *Magyar Művelődéstörténeti Lexikonnak*. Ez utóbbi tevékenységért 2012-ben elnyerte a MTA Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz Osztálya és a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság által adományozott Klaniczay-díjat. 2013-ban megkapta a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje polgári tagozatának kitüntetését. 1991-től 2007-ig Kőszeghy Péter a Balassi Kiadó ügyvezető igazgatója volt, 2007-től tudományos igazgatója. A digitális filológiában is fontos szerepet játszik. Tudósi mun-

* A laudáció elhangzott 2019. október 15-én Nyíregyházán a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárban a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület által adományozott Móricz Zsigmond-emlékérem átadóünnepségén.

kássága mellett 2017-ben megjelent a *Regénytöredék barátnémhoz* című első nagylélegzetű szépirodalmi műve. De egy reneszánsz ember perspektívája még ennél is tágabb. Nem tankönyvízü olvasmányélmények tükröződnek abban, amikor egy számítógépes vagy informatikai problémáról értekezünk, vagy a ház körüli vagy házfelújítási munkáról beszélgetünk vele. S nem tankönyvízü az sem, amikor művei leírásaiban vagy egy baráti beszélgetés során egy-egy étel elkészítésének praktikáiról, a hozzáillő ital ízvilágáról szól. Lelkes megszállottja és művelője a gasztronómiának. De ez nem meglepő. Már eddig is láttuk, hogy Kőszeghy Péter az ízek megszállottja. Az élet minden területén.

Mindezek önmagukban is elég okot jelentenek, hogy 2019-ben neki adjuk a Móricz-emlékérmét. De számunkra, a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület számára a díj odaadományozásánál a szakmai kiválóság mellett további hangsúlyos érv, hogy aktív szereplője Egyesületünk életének. 2011-re datálódik ez a máig aktív és konstruktív együttműködés. A *Kuruc(kodó) irodalom* című konferencia gondolatára sikerült megnyerni Jankovics Józsefet, akinek köszönhetően számos további előadót sikerült felkérnünk. A szervezés során úgy éreztem magam, mintha az egyetemi vizsgajegyzékem elevenedett volna meg. Olyan kutatókat, kollégákat sikerül sorban felkérni, akiknek tanulmányai, könyvei rendszeresen szerepeltek a számonkérések anyagában. A már említett Jankovics József ill. Kőszeghy Péter mellett ekkor kerültünk munka- és – büszkén és bátran mondhatom – baráti kapcsolatba pl. Bartók Istvánnal, Szentmártoni Szabó Gézával, Szörényi Lászlóval. Az elmúlt években Kőszeghy Péter 5 konferenciánkon és tanulmányaival 3 kiadványunkban szerepelt.

„Emberségről példát, vitézségről formát mindeneknek ők adnak” – hangzik Balassi Bálint citált költeményének a vitézi élet ethoszáról szóló útmutatása. Napjainkban a szavak kicsit mást jelentenek, a fogalmak alatt pedig kicsit mást értünk, mint a XVI. században, de ezt az ethoszt ugyanúgy képviselni kell. Nemcsak akkor, ha bármi okból reflektorfénybe kerülünk, hanem a hétköznapok során kell képviselni és megvalósítani. Napok, hónapok, évek és évtizedek következetes és fárasztó munkájával és kitartással kell megvalósítani. Ez az, amit Kőszeghy Péter nem került meg, nem játszott ki, nem sumákkolt el. Ez az, amit ő tudatosan vállalt.

Amit Balassi korában az „emberség” fogalmával jelöltek, ma férfiaságnak mondjuk. Csakúgy, mint Vörösmarty Mihály *Gondolatok a könyvtárban* című versének végén nem nemi jellegű kifejezés ez, hanem a kemény, embert próbáló munkát jelenti. Ezt látjuk megvalósulni Kőszeghy Péter tekintélyt parancsoló életútjában. Rengeteg megkeresett feladatot, elvégzett munkát. S feladatok mindig adódnak, munka mindig van.

Az emberségnek más a mai jelentése. Számára a reneszánsz fogalmában megjelenő humanizmus, a felvilágosodás korában hirdetett emberbarát egy megvalósítandó ideál. A fiatal kollégák ugyanolyan bizalommal számíthatnak jószándékú útmutatásaira, mint az évtizedes barátok. Személyesebb problémák esetén diszkrét eleganciával és tömör megfogalmazásban ad eligazítást, szakmai kérdésekben megsüvegeledő erudícióval és kérlelhetetlen elkötelezettséggel foglal állást. S közben ember marad.

Kőszeghy Péter emberi voltát tudósi munkájában is tudatosan szem előtt tartja. Emberekről emberként emberekhez beszél. Élvezetes, izgalmas szerző és előadó, akár a szakmabeliek szűk rétegéhez, akár a laikus érdeklődőkhöz szól. Tudósként nem bújik nehezen értelmezhető, gyakran nem is szükséges nyelvi konstrukciók mögé. Ő nem él ezzel, nekünk, olvasóknak és hallgatóknak pedig nem hiányzik.

Példái is emberközeli. Egyetemistaként 2001-ben részt vettem az Akadémia Reneszánsz és Barokk Kutatócsapatának (röviden: REBAKUCS) éves konferenciáján Nagykőrösön. Az egyik nap az előadások után Egyesületünk alapító elnökével, János Istvánnal együtt beültünk egy helyi kisvendéglőbe. A másik asztalnál egy 3-4 fős társaság üldögélt. Vehemensen beszélgettek, élvezettel kortyolgattak, kelleetlenül eszegettek. Valamelyik humanistáról polemizáltak, aki nagy klasszikus műveltséggel rendelkezett, de mégis sokra értékelte a kor irodalomfelfogása szerint nem túl nívós szerzőnek tartott Tinódi Sebestyént. A beszélő, aki mindezt fejtegette, furcsállotta. Az asztalnál ülők egyike, egy nagymintájú kockás inget viselő férfi ragadta magához a szót. Nincs itt semmi szokatlan – mondta. – Olyan ez, mint az a filharmonikus, aki az esti nagykoncert után hazamegy, s Metallicát hallgat. Kőszeghy Péter – mint kiderült, ő volt a kockásinges férfi – szemléletének alapjait ragadhatjuk meg ebben a közérthető és világos exemplumban. A kulturális rétegek nemcsak egymás mellett élnek, párhuzamosan léteznek, hanem folyamatosan egymásba gabalyodnak. Nincs jelentősége, hogy magas vagy mély, iskolázott vagy ösztönös autodidakta. Kölcsönhatás van. És kultúra van. Az ember a kultúrában él, s a kultúrában az ember él. Minden bizonnyal ennek megvalósulását figyelhetjük majd mai székfoglalójában.

Miközben Kőszeghy Péter a fogalom komplex, XVI. és XXI. századi értelmében is mintát ad az emberségről, s formát a vitézségről. Természetesen a vitézség ma mást jelent, mint Balassi korában. Ma vitézség az, ha valaki olyan elvek mentén próbál élni és embernek maradni, amelyeket ő képvisel.

Mert ennél mi lehet szebb dolog...

KÖSZEGHY PÉTER

Virágok és virágénekek¹

A virág szó igen korán kezdte magyar költészetbeli karrierjét. Már a legelső magyarul lejegyzett versben, az *Ómagyar Mária Siralomban* ott találjuk: „virágnak virága”. Mint erre már többen felfigyeltek, a latin megfelelő *flos florum* pontos fordítása – ’virágok virága’ lenne: „a virágok legszebbike”.² Az *OMS*-ban azonban „virágnak virága” olvasható, azaz – Mészöly Gedeontól³ származó értelmezés szerint – Szűz Mária és Jézus Krisztus egyaránt ’virág’, ez mind a középkori latin himnuszok frazeológiájával, mind a magyar kódex irodalomból vett példákkal igazolható. A forrás maga a *Biblia*.

Mezey László hívja fel rá a figyelmet, hogy egy töredékesen fennmaradt István-szekvencia szerzője „magát Hungáriát akarta a Boldogasszony által virágok virágának látni”:

rege regnum Hungarorum!
fac sublime, fac decorum
et fac esse florem florum
*virginis ecclesiae . . .*⁴

¹ A virágénekek kérdéseiről mélyebben érdeklődőknek – e rövid és sok szempontból hiányos áttekintés mellett – ajánlom az alábbi írásokat: GERÉZDI RABÁN, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*, Bp., Akadémiai, 1968: *A virágénekek c. fejezet*; HORVÁTH JÁNOS, *Hír három virágénekekről*, Magyar Nyelv, XLV(1949)/1, 1–10.; JÁNOS ISTVÁN, *Virágénekek és a középkori kultúra*, in *Egyén és világegyetem. János István válogatott tanulmányai*, (szerk. Merics István), Nyíregyháza, Mórícz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2012 (Modus Hodiernus, 5).

² Jegyezzük meg: a *flos florum* szerkezet a klasszikus latinban előfordul ugyan, de meglehetősen ritka. A szuperlatívusznak ez a formája a héber Ószövetség hatására terjedt el, ld. *Canticum Cantorum* azaz *Énekek Éneke*, és vált rendkívül népszerűvé a középkori keresztény irodalomban (*sanctum sanctorum, vanitas vanitatum* stb.) Vö. PETER DRONKE, *Medieval Latin and the Rise of European Love-Lyric*, I, *Problems and Interpretations*, New York, Oxford University Press, 1968, 188.

³ MÉSZÖLY GEDEON, *Van-e az Ómagyar Mária-siralomnak más latin forrása, mint a Löweni Kódex Plactus-szövege?* Nyelvtudományi Közlemények, 50(1936), 281–283. Mészöly konklúziója:

„Végre is a virágszülő Máriát nemcsak gyökernek, vesszőnek, hanem magát is virágnak nevezik:

»Az Isten fiának embórré lételehöz szükség vala a város, ki Názáretnek hívatatnéjék, mert ő verág-nak magyaráztatik; hogy ekképen mind a hely s mind az idő igénylő alkalmasságba lenne. Erre mondja szent Bernárd: Verág szíleték verágtól verágba verágnak idején» (DebrK., 228). (Virág születek virágtól=Jézus Mariától. Virágban=Názáretben. Virágnak idején, mivel az angyali látogatás tavaszra esett.)

ÓVirág, ki Isten fiát szüled válságunkra!

(KISDI, *Cantus Cath.*, 20.)

A szűz szüle szent fiát,

Örvendezzünk. Róza nemze liliomot, Jet, vígadjunk!

(KISDI, *Cantus Cath.*, 25.)

Az Ómagyar Mária-siralomban tehát a „virágnak virága” azt jelenti, hogy: a szép és tiszta virágtól, Máriától született szép és tiszta virág, Jézus. Megvan ugyan a »flos florum« fordítása is Jézust sirató régi énekeinkben, de nem az Ómagyar Mária siralomban.”

Vö. még: MARTINKÓ ANDRÁS, *Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükrében*, Bp., Akadémiai, 1988, 117–119 (Irodalomtörténeti Füzetek).

⁴ MEZEY LÁSZLÓ, *Deáksg és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata*, Bp., Akadémiai, Budapest, 1979, 217. Nyersfordításomban:

Királyságok királysága, Magyarország!

törj magasra, légy szépséges,

légy te virágok virága,

szüze az egyháznak...

A virág tehát ebben a vallásos metaforikus értelmezésben egyértelműen a *legfőbb jó*, többnyire maga Jézus. A legfőbb jót azonban sok mindenre értették. A *flora* – s gyakran a *flos florum* kifejezés – bekerül a latin nyelvű középkori misztikus vallásos költészetbe, de bekerül a satirikus versekbe, a világi, szerelmi költészetbe, sőt a meretrix-irodalomba is: a hetérákat már Juvenalis így nevezi, az ógörögben a (rhodon) szó 'rózsát' és 'női szeméremtestet' is jelentett.

Kétségtelen, hogy a magyar nyelvű kódexek is igen kedvelik a virágot. A *Nagyszombati-kódex* apáca olvasói így szólíttatnak meg: „Oh, tündöklő, szép piros rózsák, oh, gyenyereségős, illatozó fejrőliliomok és szeplő nekilvaló violák, azaz szentségős és szeplő nekilvaló lelkők, lássátok, mert nem az estveli virágok, akiket én mondok nektek [...]” Vagy: „Ó, tü, mind isteni, nemös virágok, lássátok és hallgassatok meg engemet, és tü mind, kegyességős szeretők, velem egyetemben keserögjete[...]” Az *Érdy-kódex Cecilia-legendájában* a szüzek „szép virágok”, az *Érsekújvári-kódex* Katerinája „nemös virág”.⁵ A példákat bőven szaporíthatnánk.

A virágének fogalmának kialakulásában mindez közrejátszhatott, a virágszimbolika vélhetőleg elsődlegesen a középkori latin, esetenként német nyelvű vallásos-misztikus himnusz-költészetből, továbbá a liturgikus és vágáns énekekből költözött a magyar nyelvű vallásos költészetbe („Szép violácska, kedves rózsácska, szerelmes Jézusom” stb.), majd, idővel, a szerelmes énekekbe. Az istenszeretet és a nőszeretet terminológiai, esetenként ideológiai (szerelemteológia) összefonódása egész Európában általános jelenség volt.⁶ Ugyanakkor a *jeux floraux* (*Blumenspiele*, virágjáték) trubadúr virágszimbolikájából (Gragger Róbert)⁷ avagy a római *Flora*-ünnepből való közvetlen származtatás bizonyosan téves. Közvetve azonban a virág(*flora*)szimbolika kialakulásában lehetett valami szerepe mind a trubadúroknak, mind az ókori latin hagyománynak.⁸ Az „ősi magyar”, finnugor gyökereket feltételező eredeztetés (Képes Géza) igazolhatatlan.⁹

Tény, hogy a virágot, más növényeket, esetenként állatokat, természeti jelenségeket stb. metaforikusan megverselő költészet nem magyar, nem is európai sajátosság, hanem világszerte, az ókortól napjainkig, minden népnél fellelhető. A virág női nemi szervet felidéző volta (amely nemzetközi folklórtoposz, többek közt a magyar tájszótár is ismeri) szintén közrejátszhatott a jelenség kialakulásában. Peter Dronke, a jeles angol középkor-kutató éppen a XII–XIII. századi latin nyelvű költészet kapcsán használja, teljes joggal, a *Flora-poems* terminust, valószínűleg mit sem tudva a magyar virágének elnevezésről.¹⁰ De az is tény, hogy az ilyen énekeket csak a magyar nyelv nevezi virágéneknek.

⁵ A *Nyelvemléktár* nyomán idézi GERÉZDI, *i. m.*, 677., 678., 679. jegyzet

⁶ Vö. KÓSZEGHY PÉTER, *Balassi Bálint költészete: hagyomány és újítás*, Hagyomány és ismeretközlés. Salgótarján, 1986. november 14–15. (Discussiones Neogradenses 5. konferenciakötet. Salgótarján, 1988) 3–12.

⁷ GRAGGER RÓBERT, *Magyar népballadák*, Magyar Irodalmi Társaság, Budapest, 1927, 18–19.

⁸ OVIDIUS, *Fasti*, IV, 945, V, 184; Plinius, *Naturalis Historia*, XXXVI, 23 stb.

⁹ KÉPES GÉZA, *Az idő körvonalai*, Budapest, Magvető, 1976, 58.

¹⁰ DRONKE, *i. m.*, 363: „Flora – there are many 'Flora' poems in the twelfth and thirteenth centuries.”

Szövegszerű adatunk van rá, hogy a XV. század végén az udvari ideológia magyar nyelvű udvarló versbe is beszüremkedett. Az 1462-re datált *Nagyenyedi Kódexben*¹¹ (korábban *Thuróczy, Teleki-, Akadémiai Kódex* néven fordult elő a szakirodalomban) található, a latin textus közötti vendégszöveggént, a legrégebb(?) magyar nyelvű csízio,¹² amelynek két sora:

Szolgálatra magam adám,
Mo¹³ neked, kemén Ilodám.¹⁴

Ha csak az idézett két sort tekintjük – hangsúlyozom: a kontextusból kiragadva –, az udvari költészet legsablonosabb, leggyakoribb formuláját ismerhetjük fel: a szerető a szolgálatát ajánlja a kemény, azaz kegyetlen, visszautasító kedvesnek, akinek neve, Ilonda,¹⁵ ráadásul birtokos személyranggal/jellel van ellátva. Balassi szavaival a szeretett nő: „kemén, szép”, „kemény, mint a vas, az én Juliám” – írja másutt; szolgálatát is nemegyszer ajánlja: „szolgállok, míg élek”. A legérdekesebb, hogy e legkorábbi sorok már az udvari, arisztokratikus szerelmi terminológiát használják.

A csízioétét után időben a legkorábbi magyar nyelvű szerelmes vers az ún. *Soproni virágének* (1490 körül), amelyet Gugelweit János városi jegyző vetett papírra. 10+11 (esetleg szövegromlás, és 10+10) szótagos szerelmi búcsúzó:

Virág, tudjad, tőled el kell mennem,
És teéretted kell gyászba öltözmem.

Gugelweit János 1489-ben nősült, s 1495-ben már meghalt, így az éneket némi valószínűséggel keltezhetjük 1488–1489 tájára. Fontos megfigyelése Pirnát Antalnak, hogy e kétsoros versike a magyar nyelvterület perifériáján maradt fenn: Sopron esetében nyilvánvaló a németnyelvűség, s nyilvánvaló az is, hogy Gugelweit János, azaz Johann Gugelweit német anyanyelvű volt. Felvethető – de nem bizonyítható –, hogy e töredék a lejegyzésnél jóval korábbi, a „peremterület-elv” alkalmazása ezt sugallhatja.

„A két sor búcsúzást megjelenítő szerelmes vers, talán *alba* ('hajnal', a szerelmesek hajnali elválásának témáját feldolgozó műfaj) töredéke lehet” – írja Bognár Péter,¹⁶ lényegében irodalomtörténeti konszenzust közvetítve.

¹¹ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, K 32 (egykor: Lat. Cod. 4° 12).

¹² A 67a–67b lapokon. A csízioról: HEINRICH GUSZTÁV, A „Cisio-Janus” történetéhez, EPhK, 3 (1879), 537–554; BORSA GEDEON, *A magyar csízio kialakulásának története. Az Országos Széchényi Könyvtár Evkönyve*, 1974–1975, [Bp.], [OSZK], [1978], 265–347.

¹³ Mo=ma.

¹⁴ Ilodám=Ilondám=Ilonám, vö. a *Peer-kódex Ilonda* alakjával, a *Nagyenyedi Kódexben* a nazálisjel lemaradhatott.

¹⁵ Ilona, azaz Heléna, a legszebb nő: vö. Szép Heléna, Tündérszép Ilona stb.

¹⁶ BOGNÁR PÉTER, *Soproni virágének*, http://nyelvmeklek.oszk.hu/adatlap/soproni_viragenek (2019.)

Szerintem sem nem töredék, sem nem *alba*. A XIV–XV. századi erős német hatás alatt álló cseh irodalomban az ilyen típusú szövegekre számos példa van,¹⁷ s ezeket a cseh szakirodalomban gnómának, „aranymondásnak” nevezik. E szövegek, legalábbis abban a korban, amelyből fennmaradtak, nem nagyobb egységek részei, hanem önálló, szentenciózus sorok, afféle bölcsességek, mint az „*Omnia vincit Amor*”. Talán nem véletlen, hogy „*Vincit Amor omnia*” formában Gugelweit János ezt is lejegyezte, ugyanabba az iratba, mint az idézett verset.

Néhány cseh példa:

Én szerelmes virágom,
Orcád megsápadni látom!¹⁸

vagy:

Az vagyok, ki ritkán jár el hozzád,
Lennék az, kit évszám szívesen látsz.¹⁹

vagy:

Szívem, mondd, miért epekedsz?
A legszebb szolgálja lehetsz.²⁰

És hát ebbe a csoportba tartozik a „népdalként” begyűjtött két sor is:

Virágom, véled elmegyek,
Virágom, tőled el sem maradok.²¹

1505-ből való az ún. *Körmöcbányai táncszó*, amelyet a korai virágénekek közé sorolni, s amelyet szakirodalmi hagyomány alapján nevezünk így, holott talán pontosabb lenne *Körmöcbányai asszonycsúfolónak* hívni. Bár az is igaz, hogy a korban, legalábbis a fennmaradt szövegek alapján, nemigen van nyoma a műfaji differenciálásnak.

¹⁷ *Levélbe öltözik a fa. XIV–XVI. századi cseh szerelmes versek* (szerk. FÖLDES ZSUZSANNA, a verseket ford. F. KOVÁTS PIROSKA), Pozsony, Kalligram, 2008. E kötet alapján több mint félszáz (62); pontos számot azért nem írnék, mert a besorolás esetenként vitatható.

¹⁸ FÖLDES, i.m., 106: *Má milá zmlilečko, zbledělo tvoje líčko*. A magyar fordítás némileg megtévesztő, Zmlilečka=mi-lenka, azaz szó szerint nem 'virág', hanem 'kedves, szerető'.

¹⁹ FÖLDES, i.m., 26: *Ját' sem ten, ješto nochodím často sem...*

²⁰ U.o.: *Srdce milé, proč tak tůžís?...*

²¹ KODÁLY ZOLTÁN – VARGYAS LAJOS, *A magyar népzene*, Bp., Editio Musica, 1952, 55.

„Supra/Zsúpra aggnő, szökj fel, kabla,
Hazajött írjed, tombj, Kató
Az te szíp palástodban,
Gombos sarudban,
Hajja, hajja, virágom!”

Eredetije Körmöcbánya 1505. évi számadáskönyvének címlapján olvasható, lejegyzője Kreusl János (Johann Kreusl) jegyző. *A peremterületről mondottak erre az emlékre is igazak.* A versike első szavának jelentésén sokáig vita folyt. A „zsúpra” értelmezést vallják a nyelvtörténészek (Pais Dezső, TESZ), az irodalomtörténészek döntő többsége (mi a kisebbséghez tartozunk) a már Szilády Áron javasolta megoldásban hisz, e szerint a latin *supra* szó van a magyar versben, és ’föl!’-nek értendő. Az egyik lehetséges értelmezés szerint (mint erre már Pais Dezső figyelmeztetett), a versben két asszony van: a zsúpra való vénség és a „tombolásra” biztatott „kabla” Kata, az utóbbi a korabeli örömlányok összes jellegzetes kellékével (neve, megszólítása, öltözete) rendelkezik; ezen értelmezés kétségtelen előnye, hogy nem kell azonosítani a vénasszonyt és a virágot. A csúfolóhoz hangnemben, jellegben legközelebb az az épületes énekecske áll, amelyet Melius Péter *Herbariumának* 1578-as kiadásába firkált bele egy ismeretlen, a kézírás alapján vélhetőleg a XVII. század közepén (*Vénebb leány*).²²

A verset másutt már értelmeztem,²³ itt csak megjegyezném, hogy a supra/avagy zsúpra értelmezés alapvetően változtatja meg a jelentést.²⁴

A XVI. század folyamán az *Eurialus és Lucretia* (1577) szerelmeslevél betétei, Balassi költészete, az 1588-ban feljegyzett, ám valószínűleg korábbi, török minta nyomán írt vagy törökből fordított ének (*Fekete szemű, szemüdükű...*), majd a század végétől megsza- porodó szerelmes versek (a *Fanchali Jób-kódex* versei stb.) a műfaj fokozatos írásbeliségbe kerülését bizonyítják.

A virágénekekről való híradások között az első Sylvester Jánosé, aki 1541-ben kiadott *Újszövetsége*²⁵ jegyzetében *Az olyan igékről való tanúság, melyek nem tulajdon jegyzésben vitéznek* cím alatt így írt:

Az ilyen beszédvel tele az *Szentírás*, melyhez hozzá kell szokni annak, azki ezt olvassa. Könynyű kediglen hozzászokni a mű nípünknek, mert nem idegen ennek ez ilyen beszédnek neme. II ilyen beszédvel naponkíd való szólásában. II énekekben, kiváltképpen az *virágénekekben*, melyekben csudálhatja minden níp az magyar nípnek elmíjinek éles voltát az lelésben, mely nem egyéb, mint

²² Régi Magyar Költők Tára (továbbiakban RMKT), XVII/3, Bp. Akadémiai, 1961, (sajtó alá rend. STOLL BÉLA), 98.

²³ Vö. KÖSZEGHY PÉTER, *A „virágnyelv” korai verseinkben*, in *A magyar vers. Az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai.* (szerk. BÉLÁDI MIKLÓS), Bp., 1985, 182–183.

²⁴ Vö.: SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA, a „Zsúpra aggnő!” olvasata, in *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon LX. a főszerkesztő Köszeghy Péter 60. születésnapjára*, szerk. Bartók István, Csörsz Rumen István, Jankovics József, Szentmártoni Szabó Géza, Budapest, 2011, 295–298.

²⁵ SYLVESTER JÁNOS, *Új Testamentum magyar nyelven...* Sárvár-Újsziget, 1541.

magyar poézis. Mikoron ilyen felséges dologban ilyen alávaló pldával ílek, az *ganéjban arant keresek*: nem azon vagyok, hogy az hítságot dicsírjem. Nem dicsírem, azmiről az ilyen ínekek vagynak, dicsírem a beszídnek nemesen való szerzísit [...]. Ez ige is: kenyír, mikoron tulajdon jegyzísben nem vitétik, tulajdon az zsidó nyelvnek, tulajdon az magyar nyelvnek. Egy kenyíren vagyok vele, azaz egy íleten. Kenyeret adtanak neki, azaz tisztet, honnan ílete legyen. Elvették kenyérit, azaz tisztit, melyből ílete volt. [...] Az szólásnak módját is az nyelvben jól meg kell érteni és akkíppen szólni, mint minden nyelvnek szokása vagon.

Azért idéztem aránylag hosszan ezt az oly jól ismert részt, mert egyrészt a virágének-terminusnak ez az első ismert előfordulása, másrészt világosan megfogalmazza a virágének korabeli értelmezését: metaforikus költői nyelvezetet használó vers, „magyar poézis”, amelynek azonban témája „ganéj”, azaz erkölcstelen. Ganéj, mint minden szerelmi/szexuális mondandó a korban, ideértve a szerelmes leveleket stb. Erkölcsi szempontból *nincs különbség* az udvari jellegű, Balassi művelte avagy a populáris versek között. Az udvarit az alantassal, a magas irodalmat a közköltéssel egybemosó, úgymond erkölcsös szemlélet egyik legjobb példája, hogy Zrínyi Miklós könyvtárában Balassi versei „fajtalan énekek-ként” tartatnak nyilván.

Jellemző, hogy a virágének terminust leggyakrabban azok használják, akik elítélik az ilyenfajta költészetet. Meglehetősen ritka (s többnyire ilyen esetekben sem bizonyítható, hogy a szerzótől származik a megjelölés), amikor nem oppozícióban használtatik. A XVI. században más nyelvű verseket is virágéneknek mondanak, Magyar István szerint a gallus „virágéneket fú” (nyilván nem magyarul), Balassi egyik nótajelzése pedig: „Egy horvát virágének nótájára”; mindez meggyőző érv mellett, hogy valóban kizárólag a (korban erkölcstelennek tartott) szerelmi téma a virágéneknek közé sorolás egyetlen kritériuma. Mint már mondtam volt, a magasköltészet is virágének, amennyiben tárgya a szerelem, hiszen a *Balassa-kódex* másolója így nevezi Balassi verseit. E bejegyzéseket általában magától Balassitól – és nem a másoló(k)tól – származónak szokás tartani. Véleményem szerint azonban épp a virágének minősítés nem valószínű, hogy Balassitól eredne. Általában a korról semmiképpen sem, Balassiról azonban feltételezhetünk bizonyos műfaji tudatosságot, azt, hogy önnön verseit nem azonosítja a gyakran inkább közköltészeti jellegű virágénekekkel. Erre a megfontolásra az késztetett, hogy feltűnőnek tartom: a hiteles Balassi-szövegekben (a *Balassa-kódex* verseinek címében, a *Szép magyar komédia* ajánlásában és prologusában) a versek elnevezése sohasem virágének. Továbbá maga Balassi – igaz, merőben más kontextusban, a *Tíz okok* fordításában, egy jezsuita vitairatban – elítéli a virágénekeket. Az sem lehet véletlen, hogy Rimay – nyilván a negatív konnotáció miatt – Balassi verseihez írt előszavában kerüli a virágének megnevezést, az „az szerelem argumentumában való” énekekről ír.

Egy nyelv volt a szeretetre. Thurzó Zsuzsanna, mondhatjuk, Balassi Bálint nyelvén írt leveleket apjának, Thurzó Györgynek, nyilván szeretetről s nem szerelemről²⁶ vallókat. Néhány részlet: „engem megújító édes levél írásával” (1604. július 8.), „[...] Ha az Isten fírfivá teremtett volna, bizony eddig, hogy kegyelmedhez havasokon, vizeken én kegyelmedért általmentem volna [...]” (1605. augusztus 11.); „[...] reggel, ha felkelek, Isteneimet szolgálatom után, kegyelmed jut eszembe, ha ülök vagy járok, valahová nézek, csak kegyelmeddel beszélget az elmém, ha ágyamban nyugszom, az kegyelmed szerencsénének mint hamis szolgálóknak félelme forog elmémben” (1606. március 4.).²⁷

De bőségesen idézhetünk Balassihoz hasonló megfogalmazásokat a mélyen vallásos Kürti Istvántól²⁸ is, attól a szerzőtől, akinek szellemi kapcsolatban kellett lennie Rimay-val, hiszen *Rimay János imádságoskönyvébe* Kürtitől fordított ima is bekerült.²⁹ Az *Epistola dedicatoria* pedig Czobor Erzsébetet, Thurzó György nádor feleségét szólítja meg. Tehát csupa olyan személy neve: Rimay, Thurzó, Czobor, akiknél Balassi verseinek ismerete bizonyítható, mondhatjuk, az e körben ismerős Kürtinél semmi meglepő nincs a nyelvi párhuzamokban. A közös nyelvből merítés, a hagyomány azonban bonyolultan keveredik az úgynevezett hatással. Kürti esetében például – a számos képnyelvi párhuzam (zsolttáros nyelv) és a kapcsolati háló ellenére – nem vagyok meggyőződve, hogy Balassi-reminiscenciákról van szó. (Ne feledjük, hogy munkája 1611-ben jelent meg, és latinból fordította!)

Kiderül, mennyire hasonlók a nőszereket képei az istenszereteket képeihez. Kürti az Istenre, Balassi hol a kedvesre, hol az Istenre alkalmazza.

oldalszám	Kürti	Balassi
78	pokolbeli ördög	pokolbeli féreg
97	foghatatlan szépség	foghatatlan Isten
174	lehessek új templomoddá és kedves lakóhelyeddé	tulajdon templomod hogy lehessen lelkem, [...] lakozzál te bennem
243	gyönyörűségnek mézzel folyó patakja	mézzel folyó szerelmes beszédét
247	mert te vagy az én hatalmas fejedelmem	én tulajdon szívem fejedelme

²⁶ „Szerelem”, „szeretet” – ne feledjük, hogy ez a megkülönböztetés magyar nyelvi sajátosság. Balassi szóhasználata bizonyítja, hogy a jelentés szétválása már a 16. században elkezdődik, Szenci Molnár szótára ezt az állapotot rögzíti (SZENCI MOLNÁR ALBERT, *Dictionarium Latinoungaricum*, Nürnberg, 1604. Hasonmás kiadás: Bp., MTA Irodalomtudományi Intézete, 1990. Bibliotheca Hungarica Antiqua, XXV), ám az éles jelentéskülönbség csak a 20. században alakul ki!

²⁷ RMKT XVI/10, Új folyam. CZOBOR MIHÁLY (?), *Theagenes és Chariclia*, (sajtó alá rend. KÖSZEGHY PÉTER), Bp., Akadémiai–Balassi, 1996, 358.

²⁸ KÜRTI ISTVÁN, *Az élő Istenhez való áétatos imádságokat magában foglaló könyvecske*, Kassa, 1611.

²⁹ VÖ. SZELESTEI N. LÁSZLÓ, *Rimay János imádságoskönyve*, in *Régi magyar imakönyvek és imádságok*, (szerk. BOGÁR JUDIT), PPKE, Piliscsaba, 2012, 229 (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok, 3).

Mielőtt a gondolatmenetet folytatnám, röviden megpróbálom illusztrálni, mennyire virágének-ellenes volt a XV–XVII. század.

Már a középkori kódexirodalom több passzusa, továbbá Temesvári Pelbárt³⁰ is megrója az érzeki dalokban gyönyörködő embert, a későbbiekben, a XVI–XVII. században, a protestáns és katolikus papok egyaránt felháborodva dörögnek a virágénekek ellen.

A fogalmat övező kárhoztatást egyértelműen a szigorú erkölcsi alapállás diktálja, többnyire összeszova a virágéneket más elítélendő dolgokkal. Ritkábban ugyan, de van adat a differenciáltabb megközelítésre is.

Ilyen pl. 1561-ben Melius Juhász Péteré, aki így magyarázza Szent Pál apostol levelét:³¹ „Itt megtiltja Pál a parázna, hívságos, csúf és trágár beszédet, virágéneket, lator dúdolást. Úgy, mint imezek: *Péter férjem* etc., *Az zöldvári ének* etc., *Az agnőnek*, *az agebnek*, *annak mind egy ára* etc.” Ezek a szövegek olyan ismertek lehettek, hogy a korabeli olvasó számra elég volt az incipitek felsorolása. De mi nem vagyunk korabeliek, az incipetek nekünk a szövegekről semmit sem mondanak. Arra azonban érdemes figyelni, hogy a szokásos tendenciával szemben Melius mintha mondandójához rendelné a példákat: legalábbis valószínű, hogy a minősítés sorrendje azonos az idézett példákkal, „a parázna, hívságos, csúf és trágár beszéd” a *Péter férjem*, a virágének a *zöldvári ének*³² a lator dúdolás *Az agnőnek*, *az agebnek*, *annak mind egy ára*. A műfaj értékéről – sylvesteri értelemben, mint költészetet vizsgálva – Méliusz Juhász Péter nem nyilvánít véleményt. Kétségtelen, hogy erkölcstelennek tartja, de a „lator” jelzőt nála nem a virágének kapja.

A *Péter férjem*ről, amely tehát „parázna, hívságos, csúf és trágár” beszéd, jegyezzük meg, hogy 1565-ben Péter pápa (ahogy a korban Méliust nevezték), részleges bibliafordításában³³ arra panaszkodik: „Ímé, azért én most azoknak, akik nem méltók (hogy e földön is éljenek) dúdoló, és csúfoló énekké löttem, és ugyan közbeszéddé és mesévé löttem önekik.”³⁴ Lehet, hogy az öt csúfolókat kárhoztatja?

Bornemisza Péter véleménye:

De jaj, miuta hazugságot súa ama ravasz kígyó és sárkány az mi első szüleink füleibe, és annak helt adának, az után immár csak mind hazugságnak hallgatására és hívságos mulatságra vágyódnak mindennek fülei, tisztátalan és fajtalan beszédnek hallgatására, hazug és álnok tanácsra, hamis és eretnyek tanításra, rágalmazók, gyalázók, fondorlók sugarlásira, trágár és penészes csúfságra, bába beszédre, álnokul költött fabulákra Király fia Kis Miklósról, poéták óriásiról, Apolloniusról és egyéb hívságról, virág- és szerelemének hallgatására, lant, síp, dob, trombita, szóbeli haja-hujára és

³⁰ *Temesvári Pelbárt válogatott írásai*, Bp. 1982. 51. (Pomerium; „házasság”/„... két ördög trombitákkal a fülébe fújt (az elkárhoztottnak), erre szemén, orrán fülén és testének többi nyílásán tüzes lángok lövelltek ki. Ezeket viseld el –mondották – azokért a dalokért, melyekben a földön gyönyörködöttél. Nyakára kígyókat tekertek, arcára varangyos békákat raktak, s mondták: Ezeket a parázna ölelésekért!” (Váradai Béla fordítása)

³¹ MELIUS JUHÁSZ PÉTER, *A szent Pál Apastal levelének...* Debrecen, 1561.

³² Zöldvár=erdő.

³³ Uő, *Az két Sámuel könyveinek...*, Debrecen, 1565.

³⁴ GERÉZDI, *A magyar világi líra kezdetei*, Bp. 1962. 281.

temény ezer csácsogásokra.³⁵

(A sors iróniája, hogy a XVII. században egy virágéneket másoltak Bornemisza Péter prédikációs kötetébe.³⁶)

Az *Ördögi kísérteteknek* ez a része Melanchton *Commentarius de Animája* alapján tárgyalja az „öt érzékenységet”, többek között az *auditust*. Felsoroltnak az erkölcstelenségek, köztük a virágének is, lényegében kódexeink (*Nagyszombati-kódex, Nádor-kódex*) bűnlajstrom-hagyományát folytatva. Bűnnek bűn, ám esztétikai értékéről nem nyilatkozik. Elítéltetik az *Apollonius históriája* (1588) is, melyet (számunkra) ismeretlen szerzője „szép krónikaként” nevez meg. Első sorában a *Bibliára* hivatkozik, s bár kétségtelenül világi, szerelmi témájú, semmilyen erkölcstelenséget nem tartalmaz.

Katolikus részről a paráznság meggyónandó vétkei között a virágénekmondás-hallgatás is szerepel, sokszor együtt a szerelmes levél írásával (a korban hangos!), olvasásával.³⁷

Telegdi Miklós munkája gyónótűkör részében a hatodik és kilencedik parancsolat kapcsán többek közt ez kérdezi: „Énekeltél-é avagy hallgattál-é virágénekeket, melyekbe testi szeretetről és buja dolgokról volt emlékezet?”³⁸

Vásárhelyi Gergely majd szó szerint ugyanezt írja *Cathechizmusában*: „Énekeltél-é, avagy hallottál-é afféle virágénekeket, melyek testi szeretetről és buja dolgokról vadnak?”³⁹ Ugyanő a későbbi kiadásban: „Álmaid között való fertelmességekben gyönyörködöttél-é [...]? Álorcákban jártál-é, asszonyember ruhát vöttél-é reád, avagy férfiú ruhát? Szeretetről való könyveket olvastál-é, tartasz-é nálad?”⁴⁰

Homonnai Bálint naplójában feljegyzi (1605), hogy a hajdúk, amikor az egész had az *Erős várunk nekünk az Isten* kezdetű zsoldárt énekelte, azt mondták: „mind ellehetünk, úgy mond, efféle virágének nélkül, kétség nélkül ez nem olvasta a Szent Zsoldárt, mert ő hajdú, szegény.”⁴¹ Homonnainak bizonyára igaza van, de szempontunkból az az érdekes, hogy a közbeszédben a fölösleges, értéktelen – *ebben az esetben tartalmától függetlenül* – virágének.

Nyéki Vörös Mátyás fogalmazza meg talán legvilágosabban és legszebben ezt a mélyen vallásos, duális világképet, amelyben az égi mereven szemben áll a földivel, ám mindkettő szépsége sokszor azonos terminológiával jellemeztetik. Az olvasóhoz intézett *Ajánlásában* egyrészt ott az égi dicsérete: „Tudom, az istenfélő hívek, mint édes íz szerető méhek, inkább kedvelik ezt, akiben lelkek tisztán tartására, az Isten parancsolatainak félelmével meghatározott gyönyörűségees mezőn, kibimbózott virágot találnak, és az ártatlan élet viselésben, pályafutásra fölindéttatnak.” Ezzel élesen ellentétben az

³⁵ SYLVESTER JÁNOS, *Ördögi kísértetekről*, Sempte, 1578, 757v–758v.

³⁶ Az OSZK példányában, a Postillák IV. kötetében, 500/b. Vö. HARSÁNYI ISTVÁN, *Ismeretlen virágének a XVII. századból*, ItK, 35(1925)/3–4, 92.

³⁷ A szerelmeslevél írása-olvasása még egyes 20. század eleji katolikus gyónótűkörökben is a bűnök közé sorolattik.

³⁸ TELEGDI MIKLÓS, *Agendarius*, Nagyszombat, 1583, 89.

³⁹ VÁSÁRHELYI GERGELY, *Cathechizmus*, Bécs, 1604, 67.

⁴⁰ Uő, *Keresztényi...* Bécs, 1615, 221.

⁴¹ RMKT XVII/1, 528.

evilági: „Hogy nem mint ha valami főszédelgető s nyughatatlan kívánságnak gőzölgő illatjával terhes, megémedett kertben vinném őket, meggondolván, hogy az mi édes első szüléink is, az gyönyörűségnek helyén, minékünk siralmas megrontásunkra estek volna Isten haragjában.” Ő is, akárcsak Bornemisza, az eredendő bűnre vezet vissza a világi rosszat. Majd következik egy példázat:

Világbíró Nagy Sándorról írják, hogy midőn Hellespontuson által költ volna, és az híres Trója városának pusztult falait és szakadozott romlásit nézegetné, és az régi fő erős férfiakkal jeles viselt dolgait elméjében forgatván győzedelmit nagy kedvvel beszélgetné, egy az környül álló sereg közül így szóla neki: Ha akarod (úgymond) felséges király, Párisnak multságiban viselt zengő hegedűjét mingyarást előhozom, és felségednek ajándékozom. Kinek mondá Sándor, nincs szükségem reá, mert az vitéz Achillésnek hegedűjével, aki nálam vagyon, megelegettem.

Ha azért ez nagy hatalmas pogány fejedelem Páristól, mint afféle galád szerelemtől tunyult férfitól maradt buja multságra való eszközt, akivel ő testi gyönyörűségére csiklandó szerelmes énekeket pengetett, megvetett és nem szeretett, és egyedül csak az vitéz Achillésnek hegedűjében gyönyörködött, aki nagy dicsírettel, hatalmas dolgokat bátor szívvel cselekedett: mennyivel inkább illik keresztyén embernek (akiknek életek vitézkedés e földön) minden multságit, szépségit, hízelkedő gyönyörűségit, kazdag uraságit és minden tisztesség kívánásit ez elhervadó világnak (ki nem egyéb Páris buja hegedűjénél) megvetni és elkerülni, mindenestől csak az igaz, erős, hatalmas Achillésnek, az Úr Jézus Krisztusnak győzedelmes dolgaiban sok munkával és meg unhatatlan fáradsággal nyert diadalmaiban gyönyörködvén.

Nem az szerelmes Párisz hegedűje azért ez, és az testi édesgető nyalánk gyönyörűségre készítő vidám játék vagy gonosz hízelkedésből rút szemtelenségre nevelkedett fakadék és tisztesség, böcsölet s minden egyéb kazdagság és uraság vadászásaira hitegető akadék, hanem az isteni félelemnek kerestetire való jó intés [...].⁴²

Párisz buja hegedűje, szemben az Achillész hősi tetteit elzengő zeneszerszámmal. Azaz a szerelmes vers tiltott, ám a históriás ének, ha nem szerelmi tárgyú, nem vétek.

Minden nemi tevékenység bűn, amennyiben nem házastársak üzik, s nem gyermeknemzés céljából. S azt se feledjük, a ma túlzottnak látszó erkölcsi szigorúság nagyon hétköznapi, nagyon gyakorlati háttérbe ágyazódott: a korban nincs fogamzásgátló, az abortusz többnyire az anya halálával járt, a házasságkötést anyagi-hatalmi szempontok, döntően a szülői akarat határozta meg. Éppen ezért oly figyelemre méltók – a romantika feltalálása előtti – legendás, romantikus nagy szerelmek, csak példaként említeném Bakith Péter esetét Forgách Zsuzsannával⁴³ stb.

Gyöngyösi László szintén a hetedik parancsolatra utal, amikor a legfőbb bűnök közé

⁴² NYÉKI VÖRÖS MÁTYÁS, *Dialogus...*, Prága, 1623.

⁴³ Vö. DEÁK FARKAS, Forgách Zsuzsanna 1582–1632, (szerk. SZILÁGYI SÁNDOR), Bp., MEHNER VILMOS, 1885 (Magyar Történeti Életrajzok).

sorolja a „fajtalan énekléseket”.⁴⁴ Pécseli Király Imre, a hetedik parancsolat kapcsán: „[...] Ezokáért azt akarja, hogy minden buja gondolatokat, paráznságra gerjedező gonosz igyekezeteket, szemtelen beszélgetést és tekintést, hitván éneklést és minden egyéb fajtalan dolgokat eltávoztassunk.”⁴⁵

Kopcsányi Papp Márton: „Bántottad-é Istenedet gonosz tekintetekkel, fajtalan beszéddel, buja illetésekkel, táncolással, álorcázással, ölelésekkel, ocsmány énekekkel?”⁴⁶

Tarnóczy István konkrétan nem a szerelmi énekek ellen prédikál ugyan, de nyilvánvalóan ezt a morált követi: „Elsőben szemeidnek szabadságát zabolázd meg [...]. A cifrán felékesített asszony nem egyéb bujaságnál, soha reá ne szegezzed tekintésedet, mert el kell veszned. Komédiákra, táncokra és szemtelen játékokra ne fordítsad szemeidet [...].”⁴⁷ Ezt meg akár Balassi is írhatta volna: „Akkor testedtül minden gyönyörűséget el kell távoztatnod: mert semmi hamarébb meg nem elevenedik, mint a szeretet, mely ha egyszer erőt vehet, oly álhatatosan fog gyötreni, hogy csak lassú orvossággal, üdő múltással és szeretetdül [sic!] való elválással szabadulhatsz meg, akkor, mikor elfáradván, magatúl elaluszik. Sokakat orvoslott meg a szemérmetség: mikor őket mindenek ujjal mutatták, és mikor községnek csúfjai löttének, akkor kezdettek megutálni rossz cselekedeteket [...].”⁴⁸ A szerelem végtelen erejét festő kezdet, majd az ilyenén viselkedést – a szerző szerint – szükségszerűen követő szégyen („szemérmetség”), mint a szerelem rabjainak gyógyszere...

Szentpéteri István sem feleli sorolni kárhoztatni valókat: „[...] és ezekhez hasonlatosak, a minémű a tánc, a tisztátalan csók, szerelem ének, comoedia [...].”⁴⁹ Másik művében azokat hibáztatja, akik a „szerelemről írt szemérmetlen és fajtalan nóták és énekek” éneklői.⁵⁰

Az efféle verseket Pázmány Péter is mélyen elítélte: „Óh, mely nagy eszetlenség az atyáktól vagy férjektől, ha virágénekeket, szerelmeskedésről írt könyveket adnak feleségük, leányuk kezébe. [...] És hogy nyilvánban szóljak, akik szerzik, akik éneklük a virágénekeket, országos kerítők, közönséges kutakat mérgecsítők.”⁵¹

Pápai Páriz Ferenc sem kíméli a szerelmes verseket, ám igen szépen fogalmaz: „[...] Szívvel teljes utálatos gerjedéssel, szemeik paráznául villognak, szájok ama tisztátalan szerelemről paráznáktól szereztetett szemtelen cikornyás és pajkos nótájú verseket kintornáznak, magolkat az ocsmány bordélyból költ pajkosok szájához illen-

⁴⁴ GYÖNGYÖSI LÁSZLÓ, *A keresztényen vallásnak fundamentomi... angliai nyelvből fordította*, Utrecht, 1657, 223, B2r.

⁴⁵ PÉCSELI KIRÁLY IMRE, *Cathecismus*, Pápa, 1624.

⁴⁶ KOPCSÁNYI PAPP MÁRTON, *Keresztényen imádságos könyvecske*, Pottendorf, 1668; RMK I, 1069b, 169. (a VI. parancsolat kapcsán).

⁴⁷ TARNÓCZY ISTVÁN, *Menyben vezető kalauz*, Nagyszombat, 1675, 109.

⁴⁸ *I. m.*, 141–142.

⁴⁹ SZENTPÉTERI ISTVÁN, *Hangos trombita...*, Debrecen, 1698, RMK I, 1521 (részség elleni református prédikáció).

⁵⁰ Uő, *Tánc pestise*, Debrecen, 1697, C3v.

⁵¹ PÁZMÁNY PÉTER, *Mint kell a keresztényen leányt nevelni*, in *Pázmány Péter Művei*, (vál., szöveggond. és jegyz. TARNÓC MÁRTON), Bp., Szépirodalmi, 1983, 1029 (Magyar Remekírók).

dő s tserére [sic!] való trágárságokban gyönyörködtetik, hunyorgatnak, ölelgetnek, csokolódnak, tapogatnak, és néhánykor a cselekedetre is erumpálnak, kifakadnak.”⁵²

Megkerülhetetlen a virágének jelzőjeként felbukkanó *lator* (a szakirodalomban), *latrikánus* (a korban) szavak értelemezése. Márcsak azért is, mert bármennyire elterjedt mind az irodalomtörténeti, mind a néprajzi terminológiában a „lator virágének” terminus, meg lehet, hiányosak az ismereteim, *én a korból egyetlen ilyen jelzős szerkezetet sem ismerek*. A virágének mindig metaforákban,⁵³ ha tetszik, illetlen metaforákban éli világát, de nem direkt, nem trágár.

Gerézdi Rabán, aki a „lator virágének” kategóriát az irodalomtörténetben közzszóvá tette, az ilyen versre példaként *Balassa János éneke sólymocskájáru*⁵⁴ című verset hozta fel példaként. Miközben ő maga is így látja: „Fertelmes disznóság: de ha naiv vagy gyanútlan vagyok, rajongó szerelmes versnek is olvashatom.”⁵⁵ Azaz: csak a metaforákat megfejtve „fertelmes disznóság”, egyébként egy csúnya szó sincs benne... Gerézdi követői mintha ezt a példát nem vették volna figyelembe, mintha a disznó (trágár) verset verítették a „lator virágének” fogalmába.

A latrikánus már bonyolultabb: általában a ’latorszerű’ értelmet szoktak neki tulajdonítani. Balassi itt is segítségünkre jön, egyik versét (*Az cortigianáról, Hannuska Budowskionkáról szerzett latrikánus vers*) ő maga minősíti így. A vers egy kurtizánnal⁵⁶ való játékos évődés. Erkölcstelenszerű... De semmiképpen sem trágár. Szentmártoni Szabó Géza még pontosabbá teszi az értelmezést, mint írja: „A *latro* igéből gyakorító képzővel alakulhat ki a *latrico*, amelynek ’ugatgat’, illetve ’csahol’ jelentése, emberre alkalmazva, részben a ’haragoskodik’ és a ’mérgeledik’, részben pedig a ’szitkozódik’, avagy – az ezeknél enyhébb – ’csipkelődik’ értelemre módosul.”⁵⁷ (Bár szerintem a lator/latrikánus áthallás a korban sem kizárt.)

Geleji Katona Istvánnál fordul elő még a „latrikámos”.⁵⁸ Érdemes a szokásosnál kissé bővebben idézni a kontextust (kiemelések tőlem):

[...] az bor ittasok, [...] trágár beszédre, *fajtalan s pajkos* énekekre, s egyéb hívságra eresztik nyelveket.

Ezeket Szent Pál, hogy amaz *tisztátalan szerelemről írt pajkos énekektől*, melyekkel gyakrabban az bortól megzajosodott, vásott ledérek magokat gyönyörködtetik, megkülönböztesse, lelkieknek nevezi. Ilyen éneket kíván az apostól mitőlünk keresztyénektől, midőn azt írja: az Christusnak beszéde lakozzék tibennetek (az Christusnak beszéde, azt mondja, s nem valami *fajtalan, latri-*

⁵² PÁPAI PÁRIZ FERENC, *Pax sepulcri*, Kolozsvár, 1698 C3v.

⁵³ Kivéve, ha a befogadó értelmezni sem tudja a szöveget, ld. a Homonnai naplójában írtakat.

⁵⁴ E versről: JANKOVICS JÓZSEF, *Ex occidente...*, Bp., Balassi, 1999, 56.; SZILASI LÁSZLÓ, *A nyúl és a sólyom*, <http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/55Orlovsky/tan/solymocska.html>; SZIGETI CSABA, *Balassa János éneke Sólymocskájáról*, PRÆ, 2005/4, 56–57; KÖSZEGHY PÉTER, *Song of János Balassa on his falconet*, https://www.academia.edu/30440859/SONG_OF_J%C3%81NOS_BALASSA_ON_HIS_FALCONET (2019. 09. 30).

⁵⁵ GERÉZDI, *A magyar világi líra*, 693.

⁵⁶ A *cortigiana* eredetileg udvarhölgyet jelentett, később kurtizánt, Balassi már valószínűleg ebben az értelemben használja.

⁵⁷ SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA, *Latrocinatur Hungarus...* Gallus cantat avagy a homonimiák játékosága, *Mozgó Világ. Tanulmányok a hatvanéves Kulín Ferenc tiszteletére*, Bp., Ráció, 2003, 266–272.

⁵⁸ KESERŰI DAJKA JÁNOS – GELEJI KATONA ISTVÁN, *Az keresztyéni üdvözítő hírnek... megtöltetett öreg graduál...*, Gyulafehérvár, 1636, 14. (Ajánló levél).

kámos fűzfapétának szemtelen beszéde) bővséggel, minden bölcsességgel, *nem megkölcsgosodott nyalkálkodással vagy valami rossz személynek szerelmétől való megbolondulással* tanítván, intvén egymást, *s nem az testnek az bujaságra természet szerint való hajlandóságát izgatván, szirkálván és az tüzet olajjal öntözvén*, mint amaz szavokat csontozó, poklos szájú, kerítő cenkek, szántsándékkal cselekesznek, kiknek énekik felől ímigyen gyalázatosan értett és szólott régen Chrysostomus: az miképpen, úgymond, hogy az kozsmóval,⁵⁹ melyet fül vásárának is hívnak, avagy az sárral, az testnek fülei megundokítottanak, mert mint az ha ganéjt csapnának füleitekben, szintén olyan, mikor ocsmány beszédeket hallgatjátok. Ez megkülönböztető igével, lelki, az felül említett virág- vagy szüzességnek virágát elhullató énekek után, kirekeszti az apostol [...]

A szöveg az ugyancsak bűnös katolikus énekek tiltásával folytatódik. Azaz: a fajtalan, a latrikánus, a pajkos, a tisztátalan szerelemről írott, a fűzfapoéták szemtelen beszéde, a bujaságra izgató: mind virág- (azaz szüzességnek virágát elhullató) énekek. Az „ocsmány *beszéd*ek” és a „virág- vagy szüzességnek virágát elhullató *énekek*” Gelejinél – látszólag – meglehetősen keverednek. De csak látszólag: a „virágénekmondás” egyaránt elítélendő beszéd/ének. Egyetlen dolog lényeges: a szerelemről szóljon.⁶⁰

Ennyi példa talán elég annak az érzékeltetésére, hogy a virágének a kora újkorban gyűjtőszó.

A virágénekmondás körülményeiről leginkább a bírósági akták tanúskodnak. Szabó T. Attila ismertette az egyik legjellemzőbbet, Nagy Gergely *contra* Székely Ferenc lánya ügyében 1585. szeptember 17-én lefolytatott tanúkihallgatások jegyzőkönyvét. Néhány jellemző részlet:

György deák vallja, Nagy Miklósné mondta énnekem, hogy a leány a posztómető Mártonné fiára vallott volna szeplősítése felől.

Kádár Gergely vallja, Daróczy Gáspártól hallottam, hogy éjjel Vince deákkal a lány a pajtába ment [...]

Ilona Damakos Mátyásné vallja, az Nagy Gergelyt ingyen sem esmérem, de a leányt láttam hogy a posztómető Mártonné fiával játszik vala [...].

Erzsébet Fejér Jánosné vallja, szájából hallottam ezeket, ím csak nemrégén a leántól, Székely Ferenc leányától hallám, mondvá[n], nem tudok, mit tegyek, mert nem jól vagyok, kérdezni kezdem, és monda: amaz tökeletlen áruló, a posztómető Mártonné fia veszte, egykor esmeg monda: jaj, jó Erzsébet asszony, [...] vétkeztem én ezekkel: Vincze Deákkal és György Deákkal is, a Kis Imre fiával, agg Molnár Tamással is, de az átkozott, a posztómetőné fia tudta legjobban. [...]

Márta Vékony Istvánné vallja, hogy nem látott semmit, hane[m] egykor éjjel valami legéneknek *mond vala virágéneket* az leány, és pohárt tölt vala [...].⁶¹

A virágéneket elítélő megnyilvánulásokat még hosszan lehetne sorolni, de van pél-

⁵⁹ Fülzsr.

⁶⁰ Vö. még: SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA, *A virágénekekről*, Irodalomismeret, XIII (2003), 3. szám, 114–121.

⁶¹ SZABÓ T. ATTILA, *Egy virágének-mondó kolozsvári leányzó pajzán históriája* 1585-ből, Magyar Nyelv, 60(1964), 499–501.

da az ellenkezőjére is. Adott társadalmi körökben a szerelemének-mondás úgy tartozott hozzá az udvari jó módhoz, miképpen azt, mondjuk, Balassi Bálint is vallotta.

Alaghy Ferenc Pácinból 1600. május 1-jén levelet írt Várdai Katának. Ebben olvashatjuk:

Az kis öcsém, Telegdi Zsigmond, nem tudtam, hogy megházasodott, de Paczot uram azt mondá, hogy neki adta az ő kis leányát, az kis leány is azt mondja, hogy hozzá ment, és igen szereti, én nekem kezét is be adta az kis leány, csókot is küldött neki, ugyan az asztalnál lítünkben. Azért ő se fusson, a jó öcsém *tüle*, mert a leány szép, sok jószága, sok pénze leszen, nem tudtam akkor meg is gondolni, mikor az után *szerelemíneket* mondott vala, de nem hiába mondhatja vót, mert én hiszem, akkor is az az szép leány jutott vót eszében.⁶²

E részlet értelmezéséhez tudni kell, hogy ekkor Telegdi Zsigmond talán ha hét éves lehet, Paczoth Juditka úgy három körül.

Tehát nyilvánvalóan a felnőttek tréfájáról van szó, s bár a mondat kissé zavaros, arról, hogy a kisgyermek Telegdi Zsiga – nyilván akkor, amikor pár nappal ez előtt Alaghy Várdai Katáéknál vendégeskedett – a felnőttek előtt szerelemíneket adott elő, s Alaghy akkor még – úgymond – nem tudta, hogy a gyermekcse nem egyszerűen színészi produkciót nyújt, hanem „akkor is az az szép leány jutott vót eszében.” Az úri gyerekek szerelmi énekkel játszanak, s a felnőtteknek ez tetszik.

Ebből az aprócska adatból az bizonyosan következik, hogy a szerelemínek mondása oly elterjedt volt, s az udvarlási kánon oly természetes – vagy kötelező? – elemének tartották, hogy még a gyermekcsek is azt énekelték. Mármint főúri körökben. A szellemes, illő élet része, játék is – minden, csak nem elítélendő.⁶³

Summázva: a XV–XVII. században virágzott a virágének, de éppen jellegénél fogva, erkölcsi elítéltetése miatt, főleg a korábbi időkből, a XV–XVI. századból, aránylag kevés került be az írásbeliségbe. A XVII. században már jelentősen megnő a kéziratos énekek, többek közt a virágének száma.⁶⁴ És nyilván virágzott az orálisban élő közköltészetben is, de erről és jellegéről szinte mitsem tudunk. Igen ritkán jegyeztetik le, s többnyire akkor is töredékesen. Fontos megjegyezni, hogy a szóbeli, a kéziratos, a nyomtatott keveredése nem egyszerű. A szóbeli idővel lejegyeztetik, majd kinyomtatatik séma helyett sokszor a kézirat vagy a már kinyomtatott kerül át a szóbeliségbe.⁶⁵

⁶² MOL, Zichy cs. lt., P 707.

⁶³ Vö. JANKOVICS JÓZSEF–KÖSZEGHY PÉTER, *Szeretők és házastársak. Missilisek a szerelemről, avagy sok szép levél – esetanulmányok*, Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica, XXI(2017)/2, 202–203.

⁶⁴ Mái legteljesebb kiadásuk: RMKT XVII/3.

⁶⁵ VADAI ISTVÁN, *Szóban kettő – írva négy (Az orális metrikájáról)* in DOROMB, *Közköltészeti tanulmányok 1*. Szerk. CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN, RECITI, Budapest, 2012, 38–39.

Két – a szakirodalomban időnként felbukkanó⁶⁶ – tévhitet el kell oszlatni. Ha kiindulópontnak a *korabeli felfogást* tekintjük, bizonyos, *hogy a XV–XVII. századi eleink nem csak azokat az énekeket nevezték virágénekeknek, amelyekben volt virágszimbolika.*⁶⁷ Továbbá – szerintem – a virágének és népdal két nagyon különböző dolog. A virágének, ismétlem, a szerelmi-erotikus témájú lírai versek, táncdalok XV–XVII. (ritkán XVIII.) századi általános, *kizárólag erkölcsi és nem poétikai szempontú*⁶⁸ elnevezése, amelynek kezdetben nyilván volt köze a virágszimbolikához, ám idővel, a XVI. században már bizonyosan minden szerelmi témájú vers ide soroltatott, többnyire (de nem kizárólag) azok, amelyek metaforikusan tartalmaztak szexuális utalásokat. Az ilyenfajta énekeket hívták még szerelmeneknek, szerelmes éneknek, szerelmeskedő éneknek, fajtalan éneknek, Amorrul való éneknek, *cantio de amorénak*, *cantilena de amiculának*, latrikánus versnek stb. *Ez fordítva nem feltétlenül igaz*: minden *cantilena de amiculát* és minden latrikánus verset lehetett virágénekeknek nevezni, de nem minden virágének *cantilena de amicula* vagy latrikánus, a virágének-fogalom ennél sokkal tágabb.

Meghatározó szerepe van az írástudásnak. A nem írástudók kultúrája nem kerülhet be az írásbeliségbe, vagy csak rendkívül esetlegesen, mintegy a külső megfigyelő, az írástudó által. A programos népiesség esetén, a XVIII. század végén, a XIX. században, nem az írástudás mértéke változik meg gyorsan – a külső megfigyelők száma szaporodik: elkezdődik a tudatos népdalgűjtés. Igen jellemző, hogy van XV. századi virágénekünk, de a virágének legfőbb jellemzője, a metaforikus nyelv, azaz a „virágnyelv” terminus csak XIX. századból adatható, akkortól, amikortól a népdaloknak nevezett énekek felfedeztetek, bekerültek az írásbeliségbe. Ám évszázadok kimaradása nem pótolható: sem az erős kontinuitás, sem – mint látni fogjuk – a teljes diszkontinuitás feltételezése nem igazolható. És meghatározó szerepe van a XVI–XVII. században a nemzetköziségnek. A várakban német, horvát, szerb, olasz, lengyel, tót katonák vannak, s a török, légyen bár a legnagyobb ellenség, két-ségtelen hatást gyakorol kultúránkra.

⁶⁶ Csak néhány példa azokra felfogásokra, amelyekkel nem értek egyet: FARAGO JÓZSEF, *A virágének a népköltészetben*, https://eda.emc.ro/bitstream/handle/10598/25658/EM_2003_3-4__003_Farago_Jozsef-A_viragenek_a_nepkolteszetben.pdf?sequence=1&isAllowed=y (2019. 08. 05.) „Tehát: a virágének a magyar népköltészetben az a lírai dal, amelyben a szerelmesek virágnak nevezik egymást. Ez a meghatározás kizárja a szerelmi daloknak azt a 99 százalékát, amelyekben a szerelmeket nem a „virág” szóval, hanem valamely virágnévvel illetik.” Önkényes definíció. Egyrészt a korban ez nem így volt, másrészt a virágének nem népköltészet. KATONA IMRE, *Virágének – magyarnóta – népdal*, Artes populares, I. Bp., [ELTE], 1970, 70. „[A] virágének a 16–18. századi félnépi kéziratos énekköltészet szerelmi dalait jelenti.” Balassi félnépi? A kor ízlése szerint virágénekeket írt!

⁶⁷ Ezt Stoll Béla már több mint fél évszázada leszögezte, vö. RMKT XVII/3, 563–564.

⁶⁸ A kutatók különböző megközelítési módjait vizsgálja TÓTH TÜNDE, amikor Pirnát Antal, Horváth Iván, Zemplényi Ferenc és jómagam ún. rendszerét, regisztereit ismerteti. Igaz, a virágénekeket ma számos szempontból osztályozhatjuk (keletkezésük, jellegük stb.), ám azzal tisztában kell lennünk, hogy mindez a korabeli befogadókat a virágének kategóriába, a gyűjtőszóba sorolásban végtelenül nem érdekelte. Vö. TÓTH TÜNDE, *Balassi és a neolatin szerelmi költészet*, <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepek/bbom/tanulm/tunde2.htm#b> (2019. 08. 05.).

A nép, az istenadta nép, azaz a falusi parasztság a XIX. században, a XX. század elején két fogalmat biztos nem ismert: az egyik a virágének, a másik a népdal. A virágének jellemzően egy korábbi korszak terminusa, a népdal – mint elnevezés – pedig a 18. század végének, a XIX. századnak a találmánya, azé az értemiségé, amely a népre egyrészt eszményként, másrészt kívülről, herderi tekintettel néz. Hiszek Tözsér Árpádnak⁶⁹ – magam, budapesti születésű lévén, nem vagyok kompetens – aki a palóc népdalok kiadása elé írt előszavában meggyőződéssel állítja: szülőhelyén csak dalt ismertek; hogy (ezt már én teszem hozzá) mi az a „népdal” – azt esetleg a tanító és a plébános tudta. A programos népiesség fogalmának visszavetítése, némi egyszerűsítéssel népi és régi keveredése: sajnos része tudománytörténeti tradícióinknak. A legtöbbet e téren a XIX. századnak és a vulgármarxizmusnak köszönhetünk.⁷⁰ Német nyelvterületen már jóval Herder előtt különbséget tettek a nép énekei (*vulgares cantilenae* vagy *cantus vulgaris*) és a műveltek énekei (*cantus urbani*) között.

Lehet, hogy Faludi Ferenc a „nép” közé jártában – mint Révai Miklós állítja róla – gyűjtötte a szólásokat, az azonban tény, hogy szólásgyűjteménye kicédulázott régiség is lehetne. Nem is az az igazán fontos, hogy Faludi folytatott-e ilyen néprajzos tevékenységet, avagy csak a herderi eszméket magáévá tevő Révai ruházta fel eme tulajdonsággal, hanem az, hogy a korabeli értelemben vett nép körében valóban élhettek még ekkor azok a szófordulatok, kifejezések, amelyekkel XVI–XVII. századi irodalmunkban találkozhatunk. Ne feledjük: mindenekelőtt nyelvi és ezzel összefüggésben nemzeti, a herderi hatás idején továbbá némiképp művészetfilozófiai szempontú volt a „nép” felé fordulás s nem társadalmi-politikai, mint majd Petőfi korában. Az így felfogott népi azonosítása a régi-vel semmiképp sem alaptalan. Akkor. De ma már nem kellene a programos népiesség kialakította népdal kategória alapján a népdalok közé sorolni a XVII. századi kéziratos énekköltészet néhány alkotását. És azt se feledjük: a kéziratos énekköltészet nem, vagy csak részben azonos a közköltéssel, hiszen az utóbbi alig került be az írásbeliségbe.

Ugyanakkor Classen arra figyelmeztet, hogy a XV–XVI. században a népdalt (esetünkben, bár a németben *Volkslied* van, pontosabb közköltészetet mondani) nem választotta el éles határ az irodalmi képzetektől, sőt azok változásai mélyen meghatározták. *Ebben a korszakban elméletileg még nem foglalkoztak a népdal műfajával, s a népdalt semmiképpen sem annak a kérdésnek keretében tárgyalták, hogy a nép miként különböztethető meg az elitől.*⁷¹ „Arisztokratikus” és „populáris” között – ezt már én teszem hozzá – inkább van átjárhatóság, mint akár korábban, a középkorban, s mint akár később, a XVII.–XIX. században, amikor tudatosodik (és ehhez ideológia is gyártódik) a népdal – mint más.

⁶⁹ ÁG TIBOR–TÖZSÉR ÁRPÁD, *Édesanyám rózsafája. Palóc népdalok*, Pozsony, 1974, 6.

⁷⁰ Részletesen: KÖSZEGHY PÉTER, *A népiesség fogalma az irodalomtudományban*, in *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében*, I, Bp.–Wien, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1989, 186.

⁷¹ Vö. CLASSEN, ALBRECHT, *Deutsche Liederbücher des 15. und 16. Jahrhunderts*, New York–München–Berlin, Waxmann, 2001, 22–23 (Volksliedstudien, herausgegeben im Auftrag des deutschen Volksliedarchivs von Max Matter, 1).

A virágének udvari és közköltészeti válfaja, továbbá a kéziratos énekköltészet hathatott egymásra, és mindkettő, valamilyen módon, áttételekkel, bekerült a népköltészetbe, abba a valamibe, amelyet a XIX. századtól kezdtek a parasztság körében gyűjteni. Bizonyítható – de attól a virágének még nem lesz azonos a népköltéssel – hogy esetenként ugyanaz a metafora-rendszer, s bizonyítható a költői képek, esetenként egész versek, sorok több évszázados továbbélése.

Az orális hagyomány döbbenetes erejére csak néhány példa:

Meum est propositum in taberna mori,

ut sint vina proxima morientis ori.

tunc cantabunt letius angelorum chori:

„*Sit Deus propitius huic potatori.*”⁷²

Zengték a XII. században.

Életemnek végóráját töltöm a kocsmába,
Onnan pedig egyenesen föl a menyországba;
Az angyalok is azt mondják odafönn az égbe,
Uram ezt a jó borivót vegye kegyelmébe.
Gyűjtötték 1963-ban.⁷³

A néprajzi kézikönyv (Vargyas Lajos) kommentárja: „Az Archipoéta dalának latin eredetije egészen a XVIII. század végéig tovább él a diákhagyományokban. Mind Pálóczi Horváth gyűjteményében, mind Bartha kiadványában megtaláljuk.⁷⁴ Pálóczi Horváth le is fordítja saját fogalmazásában, ami más, mint a népi változat. A jegyzetekben más fordításokra is történik utalás, mind eltér a népitől. Azok viszont (például Kodály által Karádon gyűjtött változat) szó szerint egyeznek. Tehát nem a későbbi diákhagyomány révén kerültek a néphez, így valószínű, hogy még a középkorban fordították le ilyen sikeresen a diákok és terjesztették el széles körben, amiből azonban csak a nép közé elkerült darabjai maradtak fenn a mai napig.”⁷⁵ Valószínű, de nem bizonyos. Ráday Gedeon 1787-ben tette közzé (németből készült) fordítását,⁷⁶ s bár ez sem azonos a népi változattal, de feltételezhetünk egy ismeretlen XVIII. századi (amikor a szöveg közismert lett) fordítót, akinek verse a népdal alapjául szolgált.⁷⁷ Ugyanakkor tény, hogy sem külföldön, sem Magyarországon nem

⁷² ARCHIPOETA (1130 k.–1165 k.) költői álnévű, latinul verselő vágáns költő. Tíz (1159–1165 között írt) verse maradt fenn a *Carmina Burana* néven ismert versgyűjteményben.

⁷³ Mona Ilona idézi Vikár Béla gyűjtéséből, Hont megyéből. MONA ILONA, *Adatok a középkori magyar irodalom és a magyar népdalszövegek kölcsönhatásához*, Ethnographia, 74(1963), 190.

⁷⁴ *Őtödfélszáz énekek – Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953, 355. sz., sajtó alá rendezte BARTHA DÉNES és KISS JÓZSEF; BARTHA DÉNES, szerk. (1935) *A XVIII. század magyar dallamai: énekeltek versek a magyar kollégiumok diák-melodíriumaiából*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1935, 31. sz.

⁷⁵ Magyar néprajz, V, *Magyar népköltészet*, Bp., Akadémiai, 1988, 534.

⁷⁶ *Mapes Gvalthernek kortisma-dala*, In Magyar Musa, 1787, 183–184. és Orpheus II. 1790. július, 290–293.

⁷⁷ Vö. TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF, *Az Archipoeta és a magyar irodalom*, ItK, 1953, 97–109.

ismeretlenek már jóval korábról a „Meum est propositum in taberna mori” változatai.⁷⁸
Első ismert bordalunk 1555-ben jegyeztetett le.⁷⁹

Hozd el gazda, hozd el az Szerémnek borát
Noha nincsen pénzem, de vagyok emberségem.

Egy gyermekdal részlete:

Igyon, édes komám uram!
Ha nincsen is pénze,
De van embersége.⁸⁰

Az Erdélyi Zsuzsanna által 1971-ben gyűjtött archaikus népi imádságok egyike a *Szelestei ráolvasás* (1516–1518)⁸¹ emlékét őrzi.⁸²

A profanizálódás lehetőségességét mutatja az a néhány szerelmi népdalsor, amely még a XV. századi misztikus költészetben kezdte pályafutását. „Jézus nagy felséges kincs, / Kinél szebb és jobb nincs” – olvasható a *Winkler-kódex*ben. „Kincsbe nagyobb kincs nincs, / Kinek szíve bánata nincs” – ezt a XVI. század (esetleg XVII.) folyamán jegyezheték le, Istvánffy Miklós latin nyelvű kézíratai közül került elő. Jézus itt már nem emlegettetik, valószínű, hogy a *kincs/nincs* rímtalálmány új szövegkörnyezetbe kerülve világi ének részévé vált. Ugyanakkor XVII. századi (és korábbi) vallásos szövegekben is fel-felbukkan: A XX. században gyűjtötték azt a lakodalmas verset, amelynek egyik részlete: „Kincs, kincs, nagyobb sincs, / Kinek szíve bánatban nincs.”

A középfelnémet szerelmi költészet általam ismert legkorábbi példája egy valószínűleg tegernseebeli apáca műve, aki 1180 körül (latinul) írt levelet (véltetőleg) a tanárának-gyóntatójának, s levele végére egy német nyelvű versecskét, egy levélzáró formulát is elhelyezett. „Te az enyém vagy – írta –, én a tied, Ebben bizonyos lehetsz, lelakatoltad a szívem, és a kulcs elveszett. Velem kell maradnod!” A *gesunkenes Kulturgut* ékes példája ez a néhány sor, XX. században Magyarországon nagy népszerűség-

⁷⁸ JOACHIM ZEHNER, *Einweyhung der Newerbauwen Kirchen auff dem Gottes Acker zu Schleusingen*, Schmalkalden, 1602, Cl1: „Meum est propositum in taberna mori, / Et vinum apponere sitienti ori, etc.”, Ismeretlen szerző, *Actio curiosa Hungarico idiomate*, 1678. in *Magyar drámaírók 16–18. század*, vál. szöveg. gond. és jegyz. NAGY PÉTER, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1981, 634: „propositum est mihi in taberna mori”.

⁷⁹ ILLÉSSY JÁNOS, *Egy régi énektöredék*, EPhK, 25 (1901), 2. szám, 173–174.

⁸⁰ *Magyar Népzene Tára I.*, Zeneműkiadó, Budapest, 1951, 679. sz. Szerk. BARTÓK BÉLA és KODÁLY ZOLTÁN, sajtó alá rendezte KERÉNYI GYÖRGY; vö. még: KATONA IMRE, „Vetus illa cantilena”. *Legrégibb bordalunk szövegeimlékei*, A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 32, IX. évfolyam (1977), 111–115.

⁸¹ MÉSZÖLY GEDEON, *A Szelestei-féle ráolvasás 1516–1518-ból*, Magyar Nyelv, 1917; RMKT XVI/1, 19212, 204–205.

⁸² ERDÉLYI ZSUZSANNA, *Hegyet hágék, lőtőt lépék... Archaikus népi imádságok*, Pozsony, Kalligram, 19993, 101. Rendkívül tanulságosak Vizkelety – részben Erdélyi Zsuzsanna közléseire utaló – megfigyelései is. Vö. VIZKELETY ANDRÁS, *Irodalmak útban a pergamen felé*, in „Látjátok feleim...” Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása, 2009. október–2010 február 28., Bp., [OSZK], 2009, 91–92.

nek örvendett az emlékkönyvekbe írogatott, elcsépeelt-giccses versike: „Szívembe zár-
talak, a kulcs elveszett, innen már többé kijutni nem lehet!” – és még számos variáns.

Az azonban evidens, hogy nem a *Tegernsee-i Levélgyűjtemény*nek ma a Bayerische Staatsbibliothekban található, 1178–1186 között íródott és a helyi kolostorban megőrződött 306 latin levelét, az *ars dictaminis* tanításának eme kivételesen érdekes emlékét tanulmányozta egy magyar emlékkönyvvers-szerző. Már az ifjú apáca/apácjelölt is egy régebbi formulát használhatott, s ez futott be Magyarországon is máig tartó karriert, bizonyosan német közvetítéssel. Miközben arról fogalmunk sem lehet, hogy a magyar változat a XIII. vagy a XX. században készült-e.

Látható: a szájhagyománynak néhány száz év meg sem kottyán.

Megkülönböztettük a virágéneket a népdaltól, kimondtuk, hogy bármelyik szerelmes vagy (mateforikus) erotikus vers lehet virágének a XV–XVII. században, megállapítottuk, hogy a műfajnak van udvari és közköltészeti (ha tesszük: arisztokratikus és populáris) vonulata – a kép mégsem tiszta. Mert ott van Bogáti Fazakas *Énekek Éneke*-fordítása, egy bibliai szöveg, amelyről nem a lejegyző – mint Balassi esetében – hanem maga a szerző állítja, hogy – színén – virágének.

És hát az. Csak egy strófát idézek, amely, úgy vélem, a virágénekekkel szemben támasztott összes kritériumnak megfelel:

Nyugonnod, szerelmem, én nem hagyálak,
Almafa alatt feltaszigálalak,
Hol téged anyád szült volt, ott bántalak,
Hol születél, én ott háborgatálak.⁸³
Hogyan lehet ez?

Az *Énekek éneke* eredetileg profán szöveg, ókori szerelmi dalok gyűjteménye, erotikus jelentéssel. Az ószövetségi kánonba emelése után kapott az erotika teológiai jelentést, vált a szöveg Isten és Izrael kapcsolatának allegóriájává. A szöveg profán voltára már többen és korán felfigyeltek. Így vélte Theodórosz, majd az ő nyomán, a XVI. században, Sebastian Castellio, akit az antrinitáriusok tiszteltek. Nyilván ezt a nézetet láthatjuk viszont Bogátinál.

Szinte bizonyos, hogy nem. A színén virágének minősítés és az *Interpretatio* világos teológiai értelmezést ad. Szerelemről szól, de a házassággal szentesített szerelemről. Némi távoli rokonság a csángó dalokhoz köti, akik római katolikus vallásukat máig mélyen hiszik, náluk a szent és a profán szféra nem különül el egymástól, a vallásosság életük minden pillanatát áthatja, a válás gyakorlatilag ismeretlen, *ám dalaik tele vannak erotikus utalásokkal*.⁸⁴

⁸³ *Énekek Éneke*, Caput VIII, 425–428, in RMKT XVI/13/A, (sajtó alá ford. SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA), 202.

⁸⁴ Vö. SZELED VERONIKA PETRA, *Szerelem és erkölcs a moldvai déli csángó nyelvhasználatban*, ELTE BTK doktori disszertáció, Budapest, 2007.

Előadásom az egyetlen általam ismert, bizonyosan lator virágénekekkel szeretném befejezni (bár a virágének jelzője itt is: latrikanus). *Lator* László, kortársunk írta:⁸⁵

Latrikanus virágének

Kiskapudat estetájt csak
Félig tedd be,
Hadd megyek be, virágszálam
Kiskertedbe.
Hadd nézem meg, vajh kinyílt-e
A vadmályva,
S hátha kezem a bibéjét
Megtalálja.
Szép vadmályva, mondd meg nékem,
Lesz-e olyan,
Hogy rózsaszín csészécskédet
Meglöcsöljam.⁸⁶

⁸⁵ *Mozgó Világ*, 35(2009)/7, 98.

⁸⁶ Végezetül szeretném megköszönni Szentmártoni Szabó Géának, hogy több érdekes adatra felhívta a figyelmemet.

NAGY LEVENTE

Demokrácia és a többségi döntés dilemmái*

Bevezető

A komplexebb struktúrával rendelkező modern társadalmakban egyre nagyobb teret nyer az a valóságértelmezés, hogy nem létezik egyetlen, egyetemes és objektív igazság, ezért jóval realiztikusabbnak tűnik az igazságok sokféleségének elfogadása. Az igazságpluralizmusok világában a közösségi szinten történő rendteremtés egyre inkább a demokrácia feladatává válik. A pluralizmus, a plurális értékek felkarolása értelemszerűen vezet a tagolt társadalmak kibontakozásához, vélemények, álláspontok, ideológiák és politikai erők (a hatalomért versengő pártok) sokféleségének egymás melletti létezéséhez, amely a demokratikus berendezkedés alapvető ismérve, és a szabadság legfontosabb jegye.

A szabadság mellett a rend a másik alapvető politika érték (ahogy azt a XIX. század kiemelkedő brit gondolkodója, John Stuart Mill is kiemelte a rend és a haladás kapcsán²), ezért nem meglepő, hogy a demokrácia elsődleges kihívása a rend és a szabadság megfelelő összehangolása. E két politikai érték „egyensúlyban” tartása tulajdonképpen a demokrácia működőképességnek és sikerének egyik legfontosabb záloga.³ Kihívó kérdésként tételződik, hogy miként lehet a társadalom egészére nézve kötelező erejű közösségi döntéseket hozni a tagolt társadalom plurális értékei, érdekei és álláspontjai mentén úgy, hogy a rend és a szabadság demokratikus keretek között maradjon. Más megfogalmazásban: milyen módszerrel lehet olyan centripetális erőt létrehozni, mely közösségi szinten képes a különböző érdekek, nézetek, ideológiák és politikai sokféleségek okozta széthúzó erőket keretek között tartani, miközben a rend fenntartása mellett nem sérülnek a demokratikus szabadság(jog)ok?

Bizonyára nem váratlan megállapítás, hogy a sokféleségek közösségi szinten történő egységesítése nem egy önmagától létrejövő folyamat. Úgy tűnik tehát, hogy szükség van a tagolt társadalom sajátos megszervezésére, irányítására és fenntartására, és e kihívó fel-

* A tanulmányban elemzett kérdések egy részének bővített verziója megtalálható a következő forrásban: NAGY LEVENTE: A többség (ki)választása. Debrecen, 2018. Debreceni Egyetemi Kiadó.

² Mill a rend mellett nem a szabadságot, hanem a haladást emelte ki, de önála a szabadság a haladás szükséges előfeltétele, alfája és omegája. Lásd MILL, J. S.: A képviselői kormány című könyvének II. fejezetét (Ford. Jánosi Ferencz. Pest, 1867. Emich Gusztáv tulajdona).

³ E kérdés azért tekinthető kihívó és alapvető demokratikus feladatnak, mert a rendnek számos fokozata lehet, beleértve a totalitárius rendszerekben megtapasztalható rendet is. A kérdés tehát, hogy hól húzható meg az „optimális” határ a rend és a szabadság között, hogy viszonylag békében férjen meg a kettő egymás mellett.

adatban központi jelentőség tulajdonítható a szabad és demokratikus választásoknak.

Az általános és demokratikus választások lényege, hogy a társadalom tagjai kinyilvánítják saját szabad akaratukat, és szavazataikkal, adott procedura alapján és a *többségi elv* figyelembe vételével kiválasztják a képviselőket, akik ezzel felhatalmazást (megbízást) nyernek – a népszuverenitás nevében – a közhatalom ideiglenes gyakorlására. A hatalom birtokosai – a maguk során – a társadalom igényeinek és elvárásainak szem előtt tartásával ugyancsak a többségi elv alapján hozzák meg a társadalom egészére nézve kötelező erővel bíró döntéseket.⁴ Tömören fogalmazva, a demokrácia világában az értékek és érdekek sokféleségének *csokorba kötése* a társadalom többségi akaratának érvényesülésével valósítható meg, mely akarat tulajdonképpen a többségi szabály, illetve a szavazatokat mandátumokká alakító választási formulák alkalmazásával körvonalazódik, és válik „láthatóvá”, köztudottá. E tanulmány célja a *többség* és a *többségi elv* fogalmainak rövid elemzése, ezt követően a *többségi akarat* szerinti döntés néhány előnyének és hátrányának bemutatása.

A többség

Akár filozófiai, szociológiai, jogi, politikai vagy pszichológiai szempontból közelítjük meg, a *többség* fogalma valamilyen szinten elvi, eszmei, erkölcsi, hatékonysági és természetesen mennyiségi szempontokat is tartalmaz, és ezek mentén határozható meg. A komplexebb tanulmányozása ezért mennyiségi, hatékonysági és erkölcsi-méltányossági kritériumok figyelembevételét is megköveteli.

A többség, ahogy F. Harrison is fogalmaz,⁵ egy egésznek (közösség) a többlet része a maradékhoz képest, és ez a „túlszárnyalás” lehet befolyás, erő, meggyőződés, de elképzelhető jelentőség vagy érték alapján, illetve mennyiségi szempont mentén is.

Szűkebb értelemben a többséget (kisebbséget) adott referencia, adott szempontok-kérdések („rendezőelvek”) mentén értelmezhetjük. Egy adott *egész*⁶ keretein belül, adott *rendezőelv* alapján, adott *kérdéskörben* a többséget hasonló (társadalmi, gazdasági, kulturális) érdekeket képviselő, véleményt megosztó vagy álláspontra helyezkedő egyének *sokasága* jelenti, mely sokasághoz tartozó egyének számértéke nagyobb, mint

⁴ Megjegyzendő, hogy a többségi elv nemcsak a demokrácia sajátja, hiszen jóval a demokrácia előtt lehet beszélni az elv jelenlétéről, mint pusztán csoportdöntési mechanizmus (középkor), hatalmat legitimáló dogma (XVII–XVIII. század), egyfajta történetiséget kölcsönözve a fogalomnak. Lásd HEINBERG, J. G.: Theories of Majority Rule. The American Political Science Review, June, 1932. Vol. 26, No 3. 452–468. [HEINBERG, 1932.]; CHAPMAN, J. W. AND WERTHEIMER, A. (eds.): Majorities and Minorities. NOMOS XXXII, New York and London, 1990. New York University Press; Gale, Th.: Majority Rule. International Encyclopedia of the Social Sciences, 1968. (http://www.encyclopedia.com/topic/Majority_Rule.aspx)

⁵ HARRISON, F.: Order and Progress. In: Heinberg, 1932. 452.

⁶ Alapvető kérdés, hogy pontosan mi képezi az „egész”: egy ország társadalmi, egy régió, egy város, egy választókerület, és ez utóbbin belül a lakosság teljes létszáma, a választójoggal rendelkezők, vagy az urnák előtt megjelent polgárok száma? Az sem mindegy, hogy a győztes pártra szavazó polgárok, vagy a győztes párt parlamenti többségére hivatkozunk. A kérdés kapcsán lásd BEARD, CH.: The Fiction of Majority Rule. Atlantic Monthly, December, 1927. 831–836.

ugyanazon egészen belül, ugyanazon szempont mentén, de más érdekeket képviselő vagy véleményt formáló csoporthoz tartozó egyének számértéke. Más megfogalmazásban: a *többség* hasonló álláspontot vagy véleményt képviselő egyének csoportja, mely csoport – tagjai létszámát illetően – mennyiségi fölényt mutat a más álláspontot vagy véleményt képviselő egyének csoportjához képest.⁷ Ebben a megközelítésben, a *többség* nem minőségi, hanem mennyiségi entitás, vagyis viszonyításon alapuló *mennyiségi többlet*, mely két vagy több mennyiség összehasonlításából derül ki.⁸

A többség jelentősége azonban nem pusztán önmagában, mennyiségi voltában keresendő, hiszen, ahogy Freud is fogalmaz, „az emberi együttélés csak akkor lehetséges, ha kialakul a többség, mely erősebb, mint minden egyes ember, és minden egyessel szemben összetart”.⁹

Jelen tanulmányban tehát a *major pars* (nagyobb rész) kerül előtérbe, noha más szempontok mentén is elképzelhető a többség, mint például a *melior pars* (jobbik rész), a *sanior pars* (egészségesebb rész), a *valentior pars* (erősebb rész) vagy a *prudentius pars* (okosabb rész). A felsoroltak bármelyikét is vesszük figyelembe, a többség mégiscsak valamilyen mennyiségre utal, mennyiségileg többet vagy kevesebbet kifejező fogalom, és amint korábban is említettem, többnyire adott szempont vagy kérdés mentén, *pro* vagy *contra* álláspont szerint formálódó csoportok létszámának számszerű kifejezésére szolgál. A *major pars* nem szükségszerűen, de magában foglalhatja a fentebb felsoroltak bármelyikét. Egyáltalán nem tűnik meglepőnek, hogy a modern demokrácia fokozatos kibontakozásával egyre nagyobb teret nyert az a feltetelezés, hogy *a nagyobb rész egyben a jobbik vagy az ésszerűbb rész*, mivel ennek az

⁷ A többség tagjai hasonlóan gondolkodnak például adott közügyi kérdésben, de lehetnek a kormánypárt támogatói is, szemben az ellenzéki pártokat támogató kisebbségekkel szemben. Ilyen értelemben a többség önmeghatározó, identitásképző, hovatartozást kifejező tényező, főleg, ha figyelembe vesszük a tartós tagolást eredményező szempontokat is (vallás, etnikum, faj, nem stb.), amelyek közvetlenül befolyásolhatják a szereplők döntéseit az adott kérdésekben.

⁸ Ne feledjük, hogy a mennyiségi többlet konkrét léte jelentős mértékben függ a többséget a kisebbségtől megkülönböztető szempont jellegétől. Nem mindegy, hogy egy etnikai vagy vallási többségről beszélünk, amelynek léte eleve adott (hiszen csupán statisztikai kimutatás kérdése), vagy egy kényesebb közügy, netán egy politikai célkitűzés a mérvadó szempont, amelyben a többség kialakulásához szervezett párttevékenységre, hathatós propagandára van szükség a többség megformálása érdekében. Éppen ezért nem véletlen az alapvető kérdésfeltevés: Létezik-e a többség, vagy meg kell formálni? Lásd SPITZ, E.: Majority Rule. Chatman, New Jersey, 1984. Chatham House Publisher, 66–88. [Spitz, 1984.] A többség meghatározása kapcsán megjegyzendő, hogy a leegyszerűsítés további csapdájába eshetünk, ha nem teszünk különbséget az igazán megszámlálható és a vélt vagy valós alapon kinyilatkoztatott mennyiségek között, hiszen a számszerűség maga sem annyira egyértelmű minden esetben és minden vonatkozásban. Nem mindegy például, hogy a választások során kibontakozó eredményről (a nyertesre és a vesztesekre leadott voksok pontos mennyisége), netán a törvényhozó testület kormánytöbbségének (illetve az ellenzéki képviselők), mindenki által ismert pontos létszámáról beszélünk, vagy egy közügyet támogatók és ellenzők vélt vagy valós létszámára utalunk. Ez utóbbi esetben ugyanis gyakran megjelennek a manipulatív erők és törekvések, ezért a hatalmi játszmák befolyása alatt kirajzolódó többség és kisebbségek létszáma változó, és jóval nehezebben ellenőrizhető.

⁹ FREUD, S.: Esszék. Budapest, 1982. Gondolat Kiadó, 359. Freud megállapítása félreérthetetlenül jelzi, hogy itt az egyén hatalmának a közösség hatalmával való bizonyos mértékű helyettesítéséről van szó. De mivel az egyén kevésbé hajlandó feladni szabadságigényét, véli Freud, elkerülhetetlen az egyén és társadalom közötti konfliktus.

összevonásnak igen nagy szerepe van a mindenkori kormány legitimálása szempontjából.¹⁰

Alapvető kérdésként tételeződik ezek után, hogy mire utalhat a *többség* jelenléte? A válaszadást azzal a megjegyzéssel kezdhethetjük talán, hogy ha egy adott közösséget tökéletes homogenitás, egyneműség (totális uniformitás) és egyetlen ideológia mentén egyhangú egyetértés jellemezne, akkor egyszerűen értelmetlen lenne a közösség *többségéről* beszélni. Ha viszont használjuk a fogalmat a társadalmi valóság leírására, akkor arra következtethetünk, hogy mindenképp van egy behatárolt (közösségi) egész, egy menynységileg behatárolt (számú egyénből álló) embercsoport, amelyen belül, különböző szempontok alapján megkülönböztethetünk *többlet sokaságokat*, illetve *kisebbségeket*.¹¹

Ennek megfelelően a *többség* (akár szervezett tevékenység révén) megkülönböztet, szét- és elválaszt, kategorizál,¹² közös érdekekkel és állásponttal rendelkező és hasonló véleményűt osztó „Mi”, illetve az ellenérdekelt és ellenvéleményt valló „Ők” csoportokra tagol,¹³ továbbá, sajátos viszonyt teremt a csoportokon belül,¹⁴ illetve a csoportok között.¹⁵ A tagolódás bizonyos érdekek, értékek mentén történő szociokulturális, ideológiai, gazdasági (és nem utolsósorban antropológiai) szempontok szerint mehet végbe, ami tartós vagy kevésbé tartós társadalmi és/vagy politikai törésvonalakat¹⁶ eredményezhet. Modern kifejezéssel élve a többség társadalmi pluralizmusról árulkodik.

A pluralizmus¹⁷ a modern demokráciák egyik alapvető vonása és tulajdonképpen az ember és a társadalom szintjén jelentkező másságok, különbözőségek természetes voltából indul ki. A többség (és kisebbségek) fogalma tehát a közösségi-társadalmi (és politikai) különbözőségek egyszerre létezésének lehetőségére és természetességére utal, és értelemszerűen az érdekek, értékrendek, életvitelek, nézetek, ideológiák, pártok és intézmények egymással összhangban lévő vagy versengő sokféleségét jelzi. Ilyen megkö-

¹⁰ A többség, illetve a „jobbik”, „okosabb”, „ésszerűbb” részek egyfajta azonosítása nemcsak a többségi elv által létrejött hatalmat akarja legitimálni, hanem a többségi döntés hatékonyságának utilitarista megközelítéséhez is hozzájárul. Itt tehát felmerül a döntésemélet, az optimalizálás bonyolult kérdésköre, melynek kifejtése nem célja jelen tanulmányának. Még egy megjegyzés: azt sem szabad elfelednünk, hogy a politika világában a többség és/vagy kisebbség nem mindig és kizárólagos jelleggel számszerű többség vagy kisebbség, ugyanis a domináns vagy alárendelt helyzetből adódóan, a formális vagy informális keretek közötti előnyös vagy hátrányos megkülönböztetés is meghatározhatja a „többségi” vagy „kisebbségi” státuszt. Lásd MESTER BÉLA: Többség, kisebbség, filozófia. Magyar Kisebbség, Nemzetpolitikai Szemle, 1998. 13–14. sz. (<http://epa.oszk.hu/02100/02169/00010/m980305.htm>)

¹¹ SPITZ, 1984. XII.

¹² SMITH, E. R. – MACKIE, D. M.: Szociálpszichológia. Budapest, 2004. Osiris Kiadó, 26. [SMITH–MACKIE, 2004.]

¹³ SMITH–MACKIE, 2004. 330–352; CSEPELI GYÖRGY: Szociálpszichológia. Budapest, 1997. Osiris Kiadó, 154, 465. [Csepeli, 1997.]

¹⁴ E sajátos viszony alapja a „hozzánk hasonlók” léte, melynek valóságában a csoport tagjai feltétlenül hisznek. E bizonyosságérzet ad keretet a csoportnak. A hasonlóság a közös megállapodásokban jut leginkább kifejezésre.

¹⁵ A csoportok közötti viszonyban leginkább a másságok kerülnek előtérbe, melyek könnyen konfliktusba torkollhatnak.

¹⁶ Klasszikus törésvonalak lehetnek: centrum-periféria, állam-egyház, város-vidék (ipar-mezőgazdaság, illetve munka-tőke). E törésvonalak részletesebb bemutatása jelen tanulmány keretein kívül esik.

¹⁷ A többség és kisebbség számos kérdését magába foglaló pluralizmusról lásd többek között BIRCH, A. H.: The Concepts and Theories of Modern Democracy. (2nd edition), London and New York, 2001. Routledge; DAHL, R. A.: A pluralista demokrácia dilemmái. Budapest, 1996. Osiris Kiadó.

zélítésben a *többség* – legalábbis demokratikus keretek között – a sokféleség harmonizálása felé mutat, arra, hogy a többféleségek védelmezése mellett a társadalmi egység megteremtése az alapvető cél, a *többség* uralma és a *kisebbségi* jogok védelme mellett.¹⁸

A megkülönböztetési szempontok jellegétől függően a többség és kisebbség(ek) közötti határvonal lehet élesebb és tartósabb, de lehet elmosódottabb és jóval rövidebb tartamú is, aszerint, hogy *stabilan állandó, viszonylag permanens* vagy *ad hoc* többségekről és kisebbségekről beszélünk.

Stabilan állandó többségek vagy kisebbségek faji, etnikai, vallási és/vagy kulturális szempontok mentén rajzolódnak ki, történelmi jelentőségűek, de komoly társadalmi-politikai törésvonalak forrásai lehetnek e tagolódások. A demokrácia működőképessége szempontjából fontos, hogy a stabilan állandó kisebbségek érdekei és igényei iránt a többség tanúsítson kellő figyelmet, azért is, hogy a kisebbség tagjai ne érezzék magukat állandó vesztesnek. Ellenkező esetben kevés esély mutatkozik arra, hogy e kisebbségek közép- és hosszú távon a társadalom szerves és konstruktív részei legyenek.

Viszonylag permanens többségről és kisebbségről beszélhetünk, ha a megkülönböztetést többnyire egy adott ideológiához, eszméhez, politikai párthoz való kötődés, valamint a szabad választások eredményei alapján létrejött kormánypárti többség, illetve ellenzéki kisebbség szabja meg. A *viszonylag permanens* többség és kisebbség(ek) között már kevésbé merevek (vagy tartósak) a törésvonalak. Jó példa erre a kormány(párt) iránti hűség, hiszen a társadalom bármely tagja lehet a kormánypárt híve (többséghez tartozás), de kormányváltás esetén kisebbségi helyzetbe kerülhet, feltéve, hogy pártlojalitása töretlen.

Az *ad hoc* jellegű többség és kisebbség(ek) általában közügyi kérdések kapcsán körvonalazódnak. A megkülönböztetést jelző határvonal gyakran a kormány és az ellenzék táborai között húzódik, de függhet a közügyi kérdések jellegétől is, hiszen nem szükségszerű, hogy az egyes közügyekben minden kormánypárti tag azonos véleményen legyen, és minden ellenzéki tag ugyanolyan véleménynek adjon hangot. Ebben az esetben a többség vagy kisebbség *ad hoc* jellegét a felmerülő és a napirendre kerülő kérdéskörök dönthetik el, ugyanis itt jóval valószínűbb a *rotáció*, vagyis az átjárás a két tábor között, hiszen mindenkinek esélye lehet a többséghez (vagy kisebbséghez) tartozni, az adott közügyi kérdések jellegétől és tartalmától függően.

Ezen túlmenően a modern demokratikus társadalmakra jellemző a *pluralis körtödés* (egy időben több csoporthoz tartozás), vagyis az, hogy egyazon időben és adott szempont mentén vagy kérdésben a társadalom tagja többségi, más szempont men-

¹⁸ A többség és a pluralizmus közötti sajátos viszony abban keresendő, hogy épp a sokféleség teszi szükségessé a többség általi döntést, ami egyben azzal is járhat, hogy a többség könnyen visszaélhet többségi státuszával, és megsemmisítheti, de legalábbis minimalizálhatja a pluralizmust, a kisebbségek sarkalatos jogainak, szabadságának és esélyeinek megnyitbálása révén. A demokratikus társadalom közép- és hosszútávú működőképességét a többség és kisebbségek viszonya határozza meg jelentős mértékben, mi több, e viszony jellege a modern demokráciák megítélésének egyik alapkritériuma lehet. Továbbá, az sem meglepő, hogy a többség elemzése során olyan alapvető fogalmak kerülnek górcső alá, mint: konszenzus, konfliktus, kompromisszum, együttműködés, versengés, konformitás, stb.

tén vagy kérdésben kisebbségi csoporthoz tartozik. A plurális kötődés ebben az értelemben tompíthatja a többségek és kisebbségek közötti élesebb határvonalakat, csökkentheti a többség-kisebbség közötti konfliktusokat osztársadalmi szinten.

Az említett többségek nem fedik le szükségszerűen egymást, de egymástól elszigetelten sem célszerű kezelni azokat, hiszen mindenképp vannak átfedési pontok közöttük, amelyek jelentős hatással lehetnek az egyes döntések kimenetelére.¹⁹

A többségi elv

Elemi megközelítésben a *többségi elv* mennyiségi szempont szerinti közösségi döntési mechanizmus. Történeti fejlődését nézve számos, XVII–XVIII. századi gondolkodó, elsősorban a társadalmi szerződés képviselői *dogmaként* kezelték e döntési eljárást, mondván, hogy a többségi akarattal létrejött szerződés képezi a politikai társadalom létrejöttének és a politikai hatalom legitimitásának filozófiai magyarázatát.

Th. Hobbes sajátos, matematikai megközelítéssel érvel a többségi elv mellett, mondván, hogy a kisebbség *igen* szavazatait a többség *nem* szavazatai semlegesítik, és a többségnél megmaradt többlétszavazatokkal szemben már nincsenek ellenszavazatok. A többlétszavazatok így egyetlen és kötelező szavazattá válnak a társadalom egészére nézve. Ez adhatja meg a polgári társadalom működőképességét.²⁰

Egy közösség csakis egyetlen testként képes cselekedni, állítja J. Locke, és a többségi akarat és elhatározás által válhat csak e közösség egyetlen testté. Egy társadalom működőképességét – „egy irányba mozgását” – az összes erők legnagyobbja szabja meg, és ez az erő nem más, mint a többség megállapodása, mely kötelező erejű. Másrészt, hangsúlyozza Locke, az emberi sokaság nem képes közösségként működni.²¹ J. J. Rousseau szerint az alapszerződés erkölcsi és jogszerű egyenlőséget teremt a természeti állapotban – erő és szellemi tehetség tekintetében – különböző emberek között, de ezt az egyenlőséget csak úgy lehet fenntartani, ha a hatalmat az emberek *többségének* közös érdeke (közakarata) irányíthatja. Rousseau nem mondja ki *expressis verbis*, de soraiból kiolvasható, hogy a társadalmi kötelék létrehozása és a társadalom fennmaradása a megegyező érdekek mentén, többségi elv alkalmazásával (közakarata gyakorlása) képzelhető csak el.²² A XIX. század folyamán a képviselői demokrácia egyre nagyobb térhódításával és az ezzel járó választójog kiszélesítésével a *többségi elv* a szabad választások alapvető „járekszabályává” (elvévé), és ezzel a demokratikus kormányzás legitimitásának pil-

¹⁹ A példa kedvéért, etnikai szempontból a többséghez tartozó polgár lehet egyben az egyik, kisebbségének számító, liberális ellenzéki párt lojális támogatója, miközben helyeselheti a többséget képező (és képviselő) kormánypárt oktatáspolitikáját. Valószínűsíthető, hogy mindhárom kötődését figyelembe veszi egy közüggel kapcsolatos döntési lehetősége során.

²⁰ HOBBS, TH.: *Leviatán*. Kolozsvár, 2001. Polis Kiadó, 190–191.

²¹ LOCKE, J.: *Második értekezés a polgári kormányzatról*. Kolozsvár, 1999. Polis Kiadó, 105.

²² ROUSSEAU, J. J.: *A társadalmi szerződés*. Bukarest, 1972. Kriterion Könyvkiadó, 46–47.[Rousseau, 1972.]

lérévé vált. Ilyen megközelítésben a többségi elv elsősorban a modernitás szüleménye.

A hagyományos társadalmak nagy metafizikai értékrendszerének *összeomlásával*, az értékek és igazságok *objektíve* létező egységes értékrendjének komoly megkérdőjelezésével háttérbe szorult a *monoteizmus* világa, és helyét fokozatosan a *politeizmus*²³ vette át, a maga plurális világképével. Az igazságok sokféleségében azonban szükség volt – a társadalom működőképessége érdekében – közösségi szinten történő egységesítésre. Az egységesítésre való törekvésben a többségi elv ígérkezett viszonylag elfogadható döntési eljárásnak. Ez persze nem jelenti azt, hogy hívei automatikusan azonosságjelet tettek vagy tesznek a többségi elv és az „igazság” közé, hiszen az elv egy döntési mechanizmus, nem pedig maga az igazság. A demokráciák nem arra törekednek elsősorban, hogy a többségi elv tökéletességét (hatékonysági és méltányossági szempontból) vagy annak igazságtartalmát bizonyítsák, hanem inkább arra fektetik a hangsúlyt, hogy a többségi elv alkalmazásával lényegesen csökkentsék az önkényesen meghozott döntések esélyét, illetve hogy megfeleljenek a demokrácia alapvető követelményeinek.²⁴

Elgondolkodtatóak Th. Jefferson szavai is: „Mindnyájunknak szem előtt kell tartanunk a szent elvet, azt, hogy a többség akaratának minden esetben érvényesülnie kell, de jogosságát észszerűsége szabja meg”, hiszen a kisebbség is „hasonlóan egyenlő jogokkal rendelkezik, és ezek megsértése elnyomást jelent.”²⁵

Hasonlóan vélekedik H. Commager is, aki szerint a többségi elv alkalmazása (többségi uralkodás), illetve a korlátozott hatalom intézményes kiépítése és a kettő összeegyeztetése a modern demokráciák legalapvetőbb kérdéseinek egyike.²⁶ Commager logikája világos: a kormányzat megjelenése az ember műve. A kormányzáshoz azonban szükség van döntésekre. A döntéseket valamilyen elven nyugvó eljárás alapján lehet meghozni, demokratikus keretek között ez az elv a *többségi elv*. A demokratikus keretek intézményes keretek felállítását jelentik az önkényes hatalomgyakorlással szemben.

A véleménypluralizmusból fakadó erőteljes és kitartó egyet nem értés valósággal átszövi a modern politikát, mondja J. Waldron, olyannyira, hogy a bölcsesség ellenére a politikai mérlegelések nagyon ritkán vezetnek egyöntetű megállapodásokhoz, konszenzushoz,

²³ A politeizmus kapcsán lásd többek között MARQUARD, O.: Az egyetemes történelem és más mesék. Budapest, 2001. Atlantisz Könyvkiadó.

²⁴ Itt elsősorban a demokratikus értékek tiszteletben tartásával az önkényesség elkerülése, vagy legalábbis minimalizálása az elsődleges cél. Ez értelemszerűen azt jelenti, hogy a többségi elv értelmében felhatalmazott többség dominanciája nem lehet korlátlan, legalábbis a demokrácia szemszögéből. Kihívó kérdés viszont, hogy milyen korlátok alkalmazása mellett lehet kordában, azaz demokratikus keretek között tartani a többség esetleges önkényességét (többségi zsarnokság). E korlátok részletesebb elemzése egy külön tanulmány témája lehet. A többségi akarat és a demokratikus korlátok kapcsán lásd SARTORI, G.: Demokrácia. Budapest, 1999. Osiris Kiadó. [Sartori, 1999.]; SAWARD, M.: The Terms of Democracy. Cambridge, 1998. Polity Press; SPITZ, 1984; SARTORI, G.: Democratic Theory. Detroit, 1962. Wayne State University Press. [Sartori, 1962.]; COMMAGER, H. S.: Majority Rule and Minority Rights. Gloucester, Mass. 1958. [Commager, 1958.]; SPITZ, 1984.

²⁵ COMMAGER, 1958. 8.

²⁶ COMMAGER, 1958. 4.

egyhangú döntéshez.²⁷ Ezért van szükség az érdekek és vélemények pluralizmusában egy egységesítő döntési eljárásra, a *többségi elvre*, melynek értelmében minden egyes vélemény egyenlő súlyúnak tekintendő, és a hasonló vélemények csoportosításával és összeadásával a legnagyobb „véleménysúly” győztesnek számít. Ez azonban már túlmutat a puszta mennyiségi adatokra való hivatkozásra, ennek már méltányossági vetülete is van. Méltányossági szempontból, ahogy Waldron és May is fogalmaz, az egyenlő súlyú egyéni vélemények (szavazatok) összegzése szerinti mennyiségi kiválasztás tűnik a legelfogadhatóbbnak.²⁸

S. Benhabib azt állítja, hogy a többségi elv nemcsak helyes, hanem racionális és érvényes is. Érvélese alapját nem a számmennyiségeken alapuló legitimitás képezi, hanem elsősorban az, hogy ha egy közösség többsége hosszas mérlegelés és megfontolás eredményeként arra a következtetésre jut, hogy a kínálgató alternatívák közül az „A” verzió tűnik a legígéretesebbnek, akkor az a következtetés joggal tekinthető érvényesnek, és méltánosnak, amíg nem éri komoly kihívás egy másik csoport által kiválasztott alternatíva részéről.²⁹

G. Sartori a többségi elv kapcsán felmerülő számos dilemma egyik legfontosabb szempontját, a mennyiség és a minőség viszonyának problémáját helyezi a középpontba. A többségi elvről, e sajátos döntési „eszközzel” (választás), mint minden eszközről, célszerű megkérdezni, emeli ki Sartori, hogy mi a célja, és hogyan működik. Szerinte a többségi elv kapcsán egy logikailag fordított sorrend van inkább érvényben, hiszen: „Miközben a választásnak a minőségi szelekciót szolgáló mennyiségi eszköznek kellene lennie, a minőség követelménye alárendelődött a számszerűség követelményének. A gépezet elkapta a gépmesterek kezét: míg a szándék az volt, hogy a legjobb kiválasztása érdekében kell számolni, addig a mai demokráciák sokat számolnak, és keveset válogatnak.”³⁰ Ezek alapján indokoltnak tűnik a kérdésfelvetés: a lehető leghelyesebb döntés-e a többségi akarat szerinti döntés? A mennyiség egyben minőséget, azaz a számbeli többlet egyben tartalmi többletet is jelent? Más szavakkal: azonosítható-e automatikusan a mennyiségi fölény a minőségi fölényvel?

A válaszadást kezdhethetjük talán azzal, hogy nem célszerű összetéveszteni az érvelések számát az érvelések tartalmával, noha a hatás szempontjából lehetnek közös pontok. Bármennyire is úgy látszik a többségi elv (matematikai) lényegéből, a mennyiség nem tévesztendő össze a tartalommal, hiszen az érvek logikai ereje, tartalmi mondandója és a társadalomra való kihatása nem mennyiségi kategória vagy kérdés.

²⁷ WALDRON, J.: The Dignity of Legislation. In: RISSE, M.: Arguing for Majority Rule. The Journal of Political Philosophy, 2004. Vol. 12, Number 1. 47 [Risse, 2004.]

²⁸ RISSE, 2004. 47.

²⁹ BENHABIB, S.: Democracy and Difference. New Jersey, 1996. Princeton University Press. Benhabib gondolatmenetéből kiérződik a választási elv (eljárás) és a döntés tartalma közötti lényegesnek számító megkülönböztetés. E gondolat utal a többségi elv kettősségére (hatékonyaság és méltányosság) is.

³⁰ SARTORI, 1999. 82.

E kérdés kapcsán igen találó Rousseau klasszikus gondolata, mely szerint a nép (többség) határozatai nem tévedhetetlenek. A közjóra törekedő közakaratot³¹ – amely csak a többség által képviselt közérdeket tartja szem előtt – Rousseau mindig jogosnak tartja, ebből azonban „nem következik, hogy a nép határozatai mindig egyaránt helyesek”³² A nép mindig a maga javát akarja, de azt nem mindig ismeri fel, annál is inkább, mert a népet „gyakran tévútra lehet vezetni”, és ilyenkor úgy tűnik, mintha a nép „a rosszat akarná”.

Ha a kérdést pusztán racionális (játékelméleti) megközelítéssel vizsgáljuk, amely olyan egyének létét feltételezi a döntési folyamatban, akik pontosan tudják, mit akarnak, és a lehető leghatékonyabb módszerek mentén törekednek céljaik elérésére („racionális ember”), akkor is gyakran kiderül, hogy a többségi elv nem mindig jelent optimális döntést, azaz nem mindig maximalizálja az elégedettséget. Mi több, a többségi döntések néha egészen előnytelen kimeneteleket is eredményezhetnek.³³ A csoportdöntések racionális magyarázatán túl szemmel kell tartanunk a csoport tagjai közötti interakciókat, társas hatásokat is, mely szempontokra elsősorban a szociálpszichológia fektet nagyobb hangsúlyt. Elég nehéz lenne megnyugtató magyarázatot adni pusztán racionális döntéelméleti érvelésekkel arra, hogy gyakran miért van kevés köze a csoport viselkedésének a tagok jellemzőihez a döntések folyamatában.³⁴ Ha ez igaz, akkor azt jelenti, hogy a tagok „társas állapotban” osztoznak egymással, azaz fokozott interakció és intenzív interdependencia van közöttük, ami közvetlenül befolyásolhatja az egyéneket döntéseik meghozatalában. Érdekes módon, „csoportállapotban” vagy társas helyzetben (amelyben kétirányú befolyásolási folyamatról beszélhetünk, hiszen a tagok saját véleményüket adják a csoport közös döntéséhez, illetve a konszenzus visszahat az egyének véleményére) a döntések kimenetele lehet pozitív, de lehet negatív töltetű is.

³¹ A közakaratról (közvélemény) eltérő vélemények vannak. Rousseau-nál például a közakarat (Volonté générale) létezik, és mint az állam erőinek irányítója, mindent fölülír. Lásd ROUSSEAU, 1972. 46. Schumpeter szerint nincs egyetlen, egységes közjó, amelyben mindenki egyezsége tudna lépni, jóval inkább a közjók sokféleségéről beszélhetünk. Mivel nincs egy „központi irány”, amely felé az emberek gravitálhatnának, ezért nem beszélhetünk egyetlen, mindent átfogó közakaratról sem. Lásd SCHUMPETER, J. A.: *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York and Cambridge, 1950 [1942]. HARPER TORCHBOOKS, Harper & Row Publishers, 250–252. Bourdieu egyenesen kijelenti, hogy a közvélemény nem is létezik. Lásd BOURDIEU, P.: A közvélemény nem létezik. *Szociológiai Figyelő*, 1997; Bourdieu idevágó gondolatait lásd még PÉTER LÁSZLÓ: A közvélemény szociológiája. Csíkszereda, 2002. Alutus Kiadó (https://www.researchgate.net/publication/309490828_A_kozvelemeny_szociologiaja). Továbbá, vannak, akik szerint a közvélemény állandóan formálódik. Lásd SPITZ, 1984. 3–9, 66–67; SARTORI, 1999. 51–65.

³² ROUSSEAU, 1972.

³³ BUCHANAN, J. – TULLOCK, G.: *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*. Ann Arbor, 1962. University of Michigan Press.

³⁴ DURKHEIM: *THE RULES OF SOCIOLOGICAL METHODS*. New York, 1898. Free Press. In: SMITH–MACKIE, 2004. 738. Ennek egyik magyarázata talán abban keresendő, hogy a csoport tagjai már-már elveszítik egyéniségüket, és az alkalmazkodási törekvésük révén sodródnak a csoporttal, ezért „nincs önálló öntudatuk”. Az egyéni döntések és a kollektív döntés közötti átfedés „hiánya” igen jól szemléltethető a matematikában a vektorok összeadásának példáján keresztül: az egyes vektorok eredőjének iránya egyetlen egyéni vektor irányával sem egyezik.

„Több szem többet lát” (Pozitív döntés: a mennyiség átvált minőségbe)

Milyen érvek hozhatók fel amellet, hogy a sokaság döntése szükségszerűen jobb és/vagy helyesebb (netán csálhatatlan?), mint az egyének külön-külön meghozott döntései? A válaszadást talán azzal a meggyőződéssel kezdhetjük, hogy a közösségben élés elemi tényezője a társas hatás, az a folyamat, hogy a sok elkülönült erő összerőve olvad, és ezáltal valami új, többet erőpotenciál keletkezik.³⁵ Ez egyfajta „kollektív bölcselet”-be, és ezáltal a *konszenzus* megkülönböztetett, bizonyosságot kifejező erejébe vetett hit jelenlétét sugallja.

A mindennapi élet bevett bölcsessége, hogy „több szem többet lát”, vagyis több szempont mentén, több szemszögből nézve „helyesebb” döntések szülehetnek, mint ha a közösségre vonatkozó döntések egy-egy személy akarata mentén születnének meg. Nem véletlen, hogy a morálisan „helyes” és „helytelen” dolgok megítélése sem egyéni, hanem közösségi mérce alapján történik: többnyire az minősül „helyesnek”, amit a közösség többsége annak ítél. Úgy tűnik, mintha az emberek hinnének és bíznának abban, hogy a társas együttélésből fakadó kölcsönös interakciók és egymásra hatások egy kollektív bölcseletet eredményeznek, amely a konszenzusokban jut kifejezésre.³⁶

A konszenzus meggyőző erővel bír (ugyanakkor megtévesztő is lehet), mert az emberek hajlamosak azt hinni, hogy adott kérdésben, vagy több alternatíva közül választásban saját preferenciájuk talán a legértelmesebb (logikusabb) válasz, és ha a többség is e preferencia mellett dönt (konszenzus alapja), az még inkább alátámasztja az egyes emberek ezzel kapcsolatos meggyőződését. Ilyen értelemben, az emberek könnyen feltételezhetik, hogy a konszenzus megbízható álláspont, megbízható tudást nyújt a valóságról vagy egy adott kérdéstről. A feltételezés alapját ismét a „több szem többet lát”-ban kell keresnünk, hiszen egy embert könnyen meg lehet tévesztetni, könnyen lehet manipulálni, téves útra terelni, de sok embert már jóval nehezebben. Ha több személy (többség), egymástól viszonylag függetlenül, különböző szempontok és szemszögek alapján, a tények kellő átgondolásával és hosszas mérlegelése után ugyanarra a következtetésre jut, akkor jóval hihetőbb, hogy e közös eredmény jelenti a lehető legjobb döntést.³⁷

³⁵ Tény, hogy egy jól szervezett század támadóereje nagyobb, mint száz gyalogos katona külön-külön történő támadása. Lásd CSEPELI, 1997. 149.

³⁶ A kollektív bölcselet kapcsán lásd többek között SMITH–MACKIE, 2004. 481–535.

³⁷ Ennek az érvelésnek van némi alapja, de téves következtetésekre juthatunk, ha nem vesszük figyelembe annak lehetőségét, hogy a csoportlét nem kizárólagos jellel pozitív értelemben vett serkentő tényező, hiszen az interakciónak könnyen torzító hatása is lehet. A társas egymáshoz illeszkedés torkollhat túlzott konformitásba, aláásva a szereplők közötti valódi konszenzust. Lásd SMITH–MACKIE, 2004. 489. Nem hagyható figyelmen kívül az elit kisebbségnek a többségre gyakorolt befolyásolása, illetve a csoport tagjainak kompetenciaszintje (esetleg inkompetenciája) sem. E kérdések kapcsán lásd: CSEPELI, 1997; PATAKI FERENC: Csoportlélektan. Budapest, 1980. Gondolat Kiadó; SMITH–MACKIE, 2004.

Érdekes érveléssel próbálja alátámasztani N. de Condorcet a többségi döntés fölényét az egyéni döntésekkel szemben. Elméletében abból indul ki, hogy az emberek „jó” vagy „rossz” döntéseket hoznak, de azt is feltételezi, hogy az emberek igyekeznek a „helyes” döntések irányába, miközben tudatosan kerülnek (legalábbis próbálják kerülni) a „rossz” döntéseket. A „jó” felé közeledés, illetve a „rossztól” való távolodás (a „rosszal” való szembenállás, még ha nem is sikerül mindig hatékonyan) egy sajátos erőpár létét jelenti, de nagyobb érvényesülési esélyt tulajdonít annak a döntésnek, amely felé igyekszik az ember. Ezért Condorcet arra a következtetésre jut, hogy egy „jó” döntés meghozatalának valószínűsége: $P > 1/2$. Minél több tehát az azonos szavazat, annál nagyobb a „jó” döntés megszületésének valószínűsége ($P - 1$).³⁸ A kollektív döntés ezek alapján, mondja Condorcet, nagyobb valószínűséggel hoz pozitív eredményt, „mint a legbölcsebb egyén magányos ítélete”.³⁹

A többségi akarat szerinti döntés „helyességének” alátámasztása érdekében a közösség (csoport) tagjainak inkompetenciájára, esetleges rossz döntésére is van áthidaló érv, nevezetesen az, hogy az egyéni tévedések csoporttíletbe összegződve kioltják egymást. Az egyéni véleményalkotások és a (közösségi) csoportdöntések közötti összefüggést vizsgálva H. Knight megkérte egy osztály hallgatóit, hogy először egyenként, azt követően csoportokra osztva becsüljék meg a terem hőmérsékletét. Kiderült, hogy a csoporttílet közelebb volt a valósághoz, mint a tanulók egyenkénti ítélete. Ez nem azt jelenti, hogy a tanulók egyenként pontos választ adtak vagy, hogy nagyon sok volt a pontos becslés, hanem azt támasztja alá, hogy csoportot formálva az egyenkénti ítéletben elkövetett hibák kiegyenlítették egymást.⁴⁰

Ezek alapján úgy tűnhet, hogy ha a résztvevők (a csoport tagjai vagy a választók) valamennyire jártasak adott kérdésekben, ha némileg kompetensek⁴¹ a felmerülő alternatívák közötti választásban, akkor elképzelhető, hogy a többségi döntés – meny-

³⁸ Azaz minél több az $1/2$ -nél nagyobb valószínűséggel bíró egyéni döntés, annál inkább közeledik a kollektív döntés az 1-hez.

³⁹ E logika alapján jutott Condorcet arra a következtetésre, hogy az esküdtzések minden valószínűséggel jobb döntéseket hozhatnak, mint a hivatásos bírák. Ennek ellenére a gyakorlat mégis azt igazolja, hogy több mint két alternatíva közötti választáskor kudarcot valhat Condorcet „racionális” érvelése. (Tény, hogy számos tényezőt figyelmen kívül hagyott, mint például a kompetencia, az egymásra hatás vagy a csoporteffektusok.) Így például a Condorcet-paradoxon esetében. Ennek lényege, hogy ha több mint két alternatíva áll rendelkezésre, az egyes lehetőségek (jelöltek) körbeverhetik egymást. Ha a többség például A alternatívát preferálja B-vel szemben, B-t részesíti előnyben C-vel szemben, végül pedig a C-t helyezi az A lehetőség elé, azaz: $A > B$; $B > C$; $C > A$, akkor Condorcet-paradoxonnal állunk szembe. Ennek azonban nem szabadna bekövetkeznie egy szigorúan „racionális” döntéssorozat esetében, ugyanis az első két feltétel értelmében a társadalom többségénk A-t kellene preferálnia C-vel szemben. (Ez a megállapítás komolyan támadható, ha a három alternatíva preferencia-sorrendjének megítélése számos szempont mentén történik.) Ezek szerint nem egyértelmű, hogy a többségi elv alapján meghozott (racionális) döntések automatikusan és minden esetben logikusak, és hogy az elégedettség maximalizálását szolgálják.

⁴⁰ Lásd KNIGHT, H.C.: A Comparison of the reliability of Group and Individual Judgments. In: Csepeli, 1997. 425. Példánkban a terem pontos hőmérsékletétől balra, illetve jobbra eső egyéni ítélek „találkoztak”, és az interakció során, véli Knight, a téves vélemények mérsékeltek, helyes irányba tolták el egymást.

⁴¹ A kompetencia kérdése, a „hozzzáértők” és a „hozzá nem értők” aránya nagyon fontos tényező a döntés kimenetelében, ne feledjük azonban, hogy a csoport, illetve egy közösség „illetékesekre” és „illetéktelenekre” történő tagolása számos nehézséget tartogat, hiszen igen nehéz megmondani, hogy pontosan mekkora, vagy mekkorának kell lennie a kompetenciaigénynek, és azt is nehéz megállapítani, hogy hol kezdődik a „megfelelő” kompetencia. Lásd CSEPELI, 1997. 427.

nyiségi voltából adódóan – előnyösebb eredményt szül. Bővebb megfogalmazásban: ha a döntési folyamat szereplői bizonyos erkölcsi értékrenddel és a kérdéssel kapcsolatban kellő ismeretekkel rendelkeznek, nagyobb lehet akkor a valószínűsége, hogy az egyéni ítéletekből összekovacsolódó kollektív (többségi) döntés bölcsőbb és jobb lesz, mint az egyszemélyes vagy a közösség egy kis létszámú testületének (oligarchai) döntése.⁴² Mi több, amint fentebb is láttuk, a téves döntések még semlegesíthetik is egymást.

„Sok lúd disznót győz”

(Negatív döntés: a mennyiség dominál a minőség fölött)

A kollektivitás fölénye ellenére a gyakorlat azt is mutatja, hogy gyakori a mennyiségi (többségi) döntések kudarca, amint arra Sartori is találóan utal: „A számok zsarnoksága felértékeli a mennyiséget, azaz leértékeli a minőséget”.⁴³ Ha a csoport tagjainak kompetenciája szerény, alacsony átlagszínvonalú, gyakran megeshet, hogy kevésbé előnyös a csoport (többségi) döntésnek eredménye. Találó a közmondás: „Sok rossz szakács elsózza a levest”.

A többnyire alacsony kompetenciával rendelkező egyének döntése nemcsak azzal jár, hogy egyetértésük könnyen megzavarhatja az élesen látó csoporttagok bizalmát, hanem azt is eredményezheti, hogy a kevésbé illetékes személyek létszámánál fogva a döntés átlagszínvonalát fogják lehúzni. Ezzel megbéníthatják a (kisebbségben levő) kompetensek ítéleteit, vagy úgy is fogalmazhatnánk, hogy a rátermettek „intézményes elképtelenítéséhez” járulhatnak hozzá. Ez könnyen megtörténhet akkor is, ha az adott csoportban vagy társadalomban a „hozzáértést” vagy a „hozzáértés hiányát” nem a szakképzettség, a tényleges rátermettség, hanem valamilyen bürokratikus vagy más szempontok döntenek el.

A többségi döntés egyértelmű „helyességét” vagy hatékonyságát (minőségét) megkérdőjelezendő, igen találó (és bizonyító erővel bíró) a következő példa. Az orosz Anatolij Karpov, sakkvilágbajnok számítógépen keresztül játszott egy mérkőzést nyolcvan ország ötvenezer jelentkezőjével, azaz a „világ” ellen. Az ellenfelek rendelkezésére állt tíz perc gondolkodási idő minden Karpov-lépés után. A számítógépes rendszer a többszer lépés közül minden egyes alkalommal a legtöbbször előforduló lépést választotta ki, és a kollektív döntés értelmében ez jelentette a többség lépését a „világ” nevében. A mennyiség ellenére az 50. 000 személyt számláló „tömeg” feladásra kényszerült a hatvanötödik lépésben. Ez nem meglepő, hiszen a megadott feltételek (szabályok) értelmében kevés esély ígérkezett arra, hogy a többség a lehető legjobbat lépje.⁴⁴ Ebben a helyzetben az történt ugyanis, hogy ha volt is néhány kiemelkedő sakkozó a jelentkezők között, minőségi lépései elvesztek az átlagos képességű és/vagy hozzá nem értő amatőrök közepszerű vagy gyengének minősülő

⁴² CSEPELI, 1997. 426.

⁴³ SARTORI, 1999. 82.

⁴⁴ Fontos kiemelni, hogy a helyzet jellege miatt itt nem érvényesül a kölcsönös hibakiegyenlítés elve, mint az előző példában.

lépései között. Ennek az lett a következménye, hogy az egyéni döntésvektorok eredője a legjobb esetben is egy átlagos lépéssé silányultak, elmaradva Karpov klasszislépéseitől.

Igaz, a résztvevők között nem volt személyes csoporthatás, nem volt jelen a csoportokra jellemző interakció, kétirányú kommunikáció, de a többségi elv csalhatatlansága, a többségi döntés egyértelmű fölénye így is komolyan megkérdőjelezhető. A példa megerősíti azt, hogy viszonylag független és különálló egyének közös nevezőre jutása kevésbé lehet minőségi, ha a csoport vagy a közösség jelentős hányada (többsége) nem jártas az adott témában, ha hiányzik a kellő hozzáértés. Ha a csoport tagjainak zömére nem jellemző a megfelelő kompetencia, vagy ha a csoport többségi döntését más negatív hatású tényezők befolyásolják, csoportszinten akkor nem sok remény ígérkezik a kedvező eredményre.⁴⁵

Ha kiscsoport⁴⁶ szinten vizsgáljuk a többségi döntést, akkor is komoly szerepe van az kompetenciának, de az esetben a kisebbségi elit, a manipuláció⁴⁷ vagy a többségi nyomás, netán más torzító jellegű csoporthatások jóval nagyobb súlyt kapnak. Számunkra több mint szemléltető a következő két kísérlet. Az elsőben a kísérleti személyek egymástól elkülönítve végezték a kitűzött feladatot: egy olyan számsort kellett tovább vinni, amelyet logikailag nem lehetett tovább folytatni, hiszen semmilyen minta vagy szabályszerűség nem állt fenn a sorozat számai között. Az 50 beavatott személyből 39 (azaz 78%) mégis vállalkozott a számsor kiegészítésére, mikor megtapasztalta, hogy a „többség” is ezt tette. Az emberekben rejlő konformizáló hajlam tehát egyenesen téves többségi döntést eredményezett.

A másik kísérletben hatos csoportoknak két (a zöld színhez viszonylag közel álló) kék színű diaképről kellett megmondaniuk, hogy milyen színt látnak. A kísérleti személyek mindössze 0.25%-a ítélte zöldnek a kék képeket. Az olyan csoportoknál azonban, ahol a hattagú csapat két emberét „megvesztegették”, azaz beavatták a kísérlet igazi céljába, és ezért ők előre „zöldnek” látták a képeket, amit gondosan ki is nyilvánítottak, ott a be nem avatott szereplők 8.4%-a ítélte úgy, hogy a képeken zöld szín látható. A kísérlet fényében arra a következtetésre juthatunk, hogy egy konzekvens és hatékony kisebbség igen komolyan befolyásolhatja (manipulálhatja) a határozatlan többséget.⁴⁸

⁴⁵ CSEPELI, 1997. 426.

⁴⁶ Esetünkben a lényegi különbség nem a nagy- és a kiscsoportok közötti számértékben mérendő le, hanem elsősorban abban, hogy a kiscsoportok tagjai közötti interakció mértéke lényegesen más, mint a fenti példa ötvenezres „csoport” tagjai közötti egymásra hatás mértéke.

⁴⁷ A manipuláció fogalma több mint egy tanulmányt érdemelne többek között a demokrácia, és ezen belül a képviselőt „tisztaságának” kutatása során.

⁴⁸ MOSCOVICI, S. – LAGE E. – NAFFRECHOUX, M.: Influence of a Consistent Minority on the Responses of a Majority in a Color Perception Task. Sociometry, vol. 32. In: Csepeli, 1997. 508.

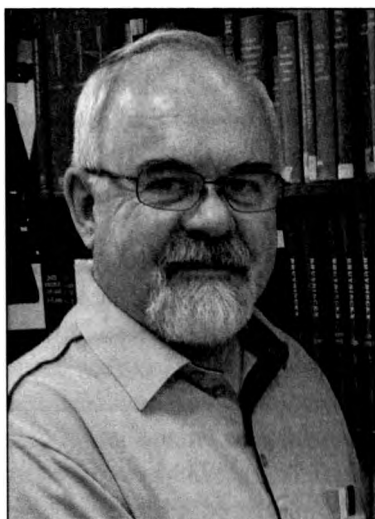
Következtetés

A modern, plurális társadalmak a *többségi elv* alkalmazásával hozzák meg közügyi döntéseiket, a társadalom egészét átfogó parlamenti választásoktól a kicsoportokon belüli testületi (bizottsági) döntésekig. A demokrácia központi kérdései közé tartozik, hogy milyen eljárással választjuk ki a többséget, és hogy milyen tényezők befolyásolják a csoportdöntések minőségét. Az elemzés során kiderül, hogy a közösségi (kollektív) döntések nem vezetnek egyértelműen pozitív vagy negatív eredményekhez, ugyanis a csoportfőlényt elősegítő tényezők éppúgy jelen lehetnek (és vannak) a közösség életében és a döntési folyamatokban, mint a torzító, a csoportra nézve negatív hatású elemek. Éppen ezért a demokrácia óriási kihívásai közé tartozik a többségi döntések természetének, jellegének és folyamatának tüzetes vizsgálata és elemzése annak érdekében, hogy feltárjuk mindazokat a vélt vagy valós tényezőket, amelyek közvetlenül vagy közvetetten meghatározzák és befolyásolják a döntések tartalmát, és e döntések társadalomra gyakorolt hatását. E kérdések tanulmányozása és kellő megértése közelebb vihet bennünket a többségi elven nyugvó demokratikus döntések tisztaságához, hatékonyságához, és ezáltal a demokrácia hitelességének, legitimitásának növeléséhez.

MARIK SÁNDOR

Páneurópai Piknik: a debreceni gondolat

Beszélgetés Turi Gáborral,
az 1989-es esemény egyik szervezőjével

„1989. augusztus 19-én Sopronpusztán, a Páneurópai Piknik rendezvényén több száz NDK-állampolgár áttörte a magyar-osztrák államhatárt, és Ausztriába menekült. Az azóta lezajlott történelmi változások is igazolják, hogy ez az esemény volt az elindítója a német, és ezen keresztül az európai egyesülési folyamatnak. A Páneurópai Piknik gondolata 1989. június 30-án Debrecenben, a Régi Vigadó étterem kerthelyiségében, a Magyar Demokrata Fórum (MDF) helyi elnökségének ülésén fogalmazódott meg. Bennünket, egykori szervezőket, büszkeséggel tölt el, hogy részünk lehetett a történelmi jelentőségű találkozó előkészítésében és lebonyolításában. Akkori törekvéseink beteljesülésének tarjuk, hogy a debreceni gondolat 2004. május elsején Magyarország és

még kilenc egykori szocialista ország Európai Unió tagságának elnyerésével valósággá vált. Itt az idő, hogy ország-világ felismerje és méltányolja az ehhez vezető események, így a Páneurópai Piknik jelentőségét, az ötletet kihordó Debrecen város szerepét.”

– 2004-ben, az esemény 15. évfordulója alkalmából tartott konferencián elmondott köszöntőjében fogalmazott így. Nyíregyházáról származik, a '89-es esemény idején Debrecenben újságíró, a 2002–2006-os választási ciklusban pedig a hajdúsági nagyváros kulturális alpolgármestere volt. Most, a 30. évforduló ünnepségei után azt kérdezzük: felismerte, méltányolta?

– A kérdés, sőt az óhaj most is jogos. Az idézett gondolat egyébként úgy teljes, ha hozzátesszük az eredeti zárómondatokat is: *A »szabadság városa« 1989-ben szövetségre lépett a »hűség városával« – de különös módon a figyelem homlokterében azóta nem a kezét nyújtó, hanem a fogadó fél áll. Bízunk abban, hogy az idő és az újabb kutatások hozzájárulnak az emlékezet fehér foltjainak eltüntetéséhez. Kutatások folynak, ötvenként ünnepi megemlékezéseket tartanak, de az emlékezés arányai alig*

változnak. A keletnémetek világtörténelmi eseménnyé vált áttörése felülírta a piknik eredeti céljait. Az évfordulós ünnepek során mi, egykori szervezők kénytelenek voltunk szembesülni azzal, hogy szerepünk elhalványul, már-már elmosódik.

– *Ön 1989-ben szervezőként, 2019-ben meghívottként volt jelen a Páneurópai Piknik színhelyén. Harminc év távlatából milyen párhuzamot tudna vonni a két esemény között? Idén Magyarország és Németország egyaránt első számú vezetőjével képviseltette magát, beszédet mondott Angela Merkel kancellár és Orbán Viktor miniszterelnök... Küllemében nagyon eltérő események voltak ezek: 1989-ben vidám népünnepély – persze a hatalom vigyázó szeme előtt –, 2019-ben pedig fegyelmezett, szigorú protokoll által szabályozott állami ünnepség.*

– 1989-ben a Páneurópai Piknik nemes szándékú civil kezdeményezés, valódi népünnepély volt, amelyet debreceni és soproni ellenzéki személyek szerveztek. 2019-ben Európa egyik vezető politikusa és vendéglátója, a magyar kormányfő érkezett Sopronba, hogy a helyszínen emlékezzen – ami nekünk, a harminc évvel korábbi szervezőknek igen nagy megtiszteltetés. A kancellár az eseményt méltató videóüzenetében úgy fogalmazott, hogy *ami 1989 szeptemberében történt, kulcsfontosságú lépés volt a berlini fal lebontása és a német újraegyesítés megvalósításához. Mindig hálások leszünk Magyarországnak a hozzájárulásért a német egységhez.* A helyszínen, a soproni ökumenikus istentiszteleten sem mulasztott el köszönetet mondani az egykori szervezőknek, a határőröknek és a magyar embereknek. Kifejezi az idők változását, hogy az ültetési sorokban lezajló templomi ökumenikus istentiszteleten mi, egykori gyalogos szervezők a hetedik padosorban kaptunk helyet. Az első sorokat az állami és a helyi méltóságok töltötték meg. A német kancellár nem is láthatott bennünket. Ez a megemlékezés már tőlünk függetlenül, a nagypolitika színterén játszódott le.

– *Három évtized és jelentős politikai változások után tekintsük át most a Páneurópai Piknik történetét. Annak ellenére érdemes ezt megtenni, hogy az esemény elég jól dokumentált, ám különböző, olykor szubjektív forrásokra épülve. Kísérjük meg a hiteles összefoglalást!*

– Mármost annak szemszögéből, aminek részese és tanúja voltam. 1989-ben már élénk ellenzéki élet zajlott Debrecenben. Én 1988. szeptember 3-án a második lakiteleki találkozón beléptem a Magyar Demokrata Fórumba. Teljes energiámmal belevetettem magam a szervezésbe, majd a pártalapításba. Aktív tagunk volt Szabó Lukács későbbi parlamenti képviselő, aki kezdeményezte és megszervezte Habsburg Ottó meghívását. Vendégünk június 20-án hatalmas érdeklődéssel kísért előadást tartott a Kossuth Lajos Tudományegyetem díszudvarán. Este az MDF helyi elnöksége vacsorát adott a tiszteletére az Arany Bikában. Vele volt fia, Habsburg György is. Ezen a kedélyes hangulatú vacsorán, amelyen én is részt vettem, Mészáros Ferenc vetette fel, hogy a találkozást folytatni lehetne az osztrák-magyar határ mellett szalonnasütés formájában. A javaslatot tíz nappal később az elnöksége elé tárta. Nem talált lelkes fogadtatásra, a távolság és a rövid határidő – augusztus 20-a – miatt kétségesnek ítéltük a terv megvalósíthatóságát. Volt azonban valaki, aki lehetőséget látott benne.

– *Ki volt ez, és hogyan fejlődött a gondolatból Páneurópai Piknik?*

– Filep Mária, aki tágabb összefüggésben, nagyobb rendezvényben gondolkodott. Kapcsolatban állt az Országos Klubtanáccsal, amely arra az időre tervezte a *Sorsközösség*

Tábor '89 rendezvényét. A két esemény illett is egymáshoz: a *Kiútkeresés Európa közepén – Van e helyünk Európában?* témájú egyhetes martonvásári tábor ellenzéki résztvevőit és előadóit Csehszlovákiából, Romániából, Lengyelországból, Jugoszláviából, a Baltikum-ból várták. Mari szándékai szerint a piknik egyúttal a tábor záró rendezvénye is lett volna. Néhány nap múlva konkrét előterjesztést készített a tennivalókról. Így indult a történet, amely aztán az idők során különféle változatokban járta be a nyilvánosságot.

– *Pedig életszerűnek látszik. Mit lehetett rajta elferdíteni?*

– A Rubicon történelmi magazin idei 7. számát teljes egészében a „vasfüggönynek”, konkrétan az 1989-es határáttörés történetének szentelte, s ebben tudomásom szerint első ízben olvashatók hivatkozások titkosszolgálati jelentésekre. Az iratok szerint az első információ a piknik tervéről 1989. július 10-én bukkant fel. A Hajdú-Bihar megyei állambiztonsági szerv tájékoztatta a központot: Habsburg Ottó június 20-i debreceni látogatása során – az MDF helyi vezetőivel folytatott diskurzus közepette – vetődött fel, hogy „augusztus-szeptember hónapban egy osztrák-magyar szalonasütést rendezzenek az osztrák-magyar határon, amelyet aztán minden hónapban megismételnének. Az MDF Habsburg Ottó javaslatát elfogadta, és az elnökség egy tagját bízta meg az esemény megszervezésével.”

– *Tehát a helyi állambiztonsági szolgálat Habsburg Ottó javaslataként jelentette a várható eseményt, ami nyilvánvalóan azt mutatja, hogy másod-, vagy harmadkézből származó információt tényként kezelt.*

– Ha az előző rendszer rosszul működött, hiszen ezért bukott meg, miért lett volna kivétel ez alól a titkosszolgálat? Ha az elnökségben beépített ember lett volna, az információ azonnal kikerül. Tehát a szolgálat külső körből származó, hamis állítást továbbított, ami mind a mai napig tartja magát. A 30. évforduló alkalmából a közzségi Habsburg Györgyöt kérdezte a nevezetes esemény előzményeiről. Ő úgy fogalmazott, hogy magyarországi látogatásuk során volt egy vacsora, azon vetődött fel az ötlet. Ez az interpretáció a családhoz kapcsolja a kezdeményezést. Nem azért fontos tisztázni a történeteket, mert ez elhalványítja a debreceni civilek kezdeményezését, hanem azért, mert meghamisítja a tényeket.

– *Habsburg Ottó támogatását viszont sikerült megszerezni. Hogyan?*

– Filep Mária már a legelején előterjesztett két nevet a védnökségre: Pozsgay Imréét és Habsburg Ottót, mert tudta, hogy befolyásos, tekintélyes támogatók nélkül nem lehet sikeres a kezdeményezés. Habsburg Ottótól a rendezvény nyugat-európai népszerűsítését lehetett várni, Pozsgay Imre államminiszter támogatása pedig nélkülözhetetlen volt a hivatalos szervek jóváhagyásának megszerzéséhez. Közvetlen részvételüktől azonban el kellett tekinteni, mert nem kívánatos politikai dimenziót adott volna a pikniknek. Így megbízottjaik révén voltak jelen: Habsburg Ottó lánya, Walburga – aki akkor a Páneurópa Unió főtitkára volt –, Pozsgay Imre államminisztert pedig titkára, Vass László képviselte.

– *Pozsgay az utóbbi években, így például a határnyitás 25. évfordulója táján többször utalt nyilatkozataiban a debreceni MDF szerepére, a piknik jelentőségére. Ő nem tette helyre a téves információkat?*

– Pozsgay Imre a pikniket többször kedvezően méltatta. Tőle származik ez a gondolat

is: *A kezdeményező társadalom, a sokszor lebecsült »kisember«, világtörténelmet tud csinálni, ha a még épségben maradt jóra vezető ösztönei és gondolatai érvényesülhetnek. Ez történt 1989. augusztus 19-én...* Az 1998-ban megjelent *Koronatanú és tettestars* című könyvében azt írja, Habsburg Ottótól hallotta, hogy ő találta ki a piknik ötletét. Tovább megyek, Romsics Ignác történész két könyvet is írt 1989-ről: *Volt egyszer egy rendszerváltás* (Rubicon Kiadó, 2003) és *Rendszerváltás Magyarországon* (Akadémiai Kiadó, 2013) címmel. Ő is Habsburg Ottót nevezi meg kezdeményezőnek. Mészáros Ferenc kérdésére utóbb erről úgy nyilatkozott, hogy a hivatkozás alapja Pozsgay említett memoárja. Németh Miklós akkori miniszterelnök is Habsburg Ottót nevezte meg a piknik szervezőjeként; mint nemrégiben elismerte, az állítás magáról a trónörököstől származott. Holott Habsburg Ottó 1989. július 22-én kelt levelében így fogalmazott: *Mint az Európai Parlament újraaválasztott képviselője és a Páneurópa Unió elnöke, örömmel üdvözlöm Debrecen-i honfitársaim kezdeményezését, hogy egy Páneurópa Pikniket rendeznek azon alkalomból, hogy végre lebonthatjuk a drótsövényt a magyar-osztrák határon.* Manapság divatos tudományos kutatási téma az emlékezetpolitika; érdekes *fejlődési ív* bontakozhat ki abból, hogyan kerül napvilágra egy hamis állítás, milyen módon sokszorozódik a médiában, a történettudományban, és miképpen épül be a kollektív tudatba. De említettem Sopron városa és néhány ottani közreműködő esetét is, akik helyzeti előnyüknél fogva az akkor játszottnál sokkal nagyobb szerephez jutnak a hazai és külföldi nyilvánosságban. Tőlük származik az ideiglenes határnyitás ötlete, a szórólapok *Fogd és vidd!* jelszava és a logisztikai háttér biztosítása, de elfogadhatatlan, hogy ennek hangsúlyozása annulálja a piknik eredeti céljait és a debreceni szervezők szerepét. Újabban a Páneurópa Unió tulajdonít magának olyan érdemeket, amelyeknek nyomát sem érzékeltük Magyarországon. A szervezetnek az osztrákok tájékoztatásában és mozgósításában volt szerepe.

– *Talán az első években lehetett volna elérni, hogy a tények foglalják el helyüket a köztudatban. Miért nem akkor álltak ki erélyesebben?*

– Az ötletadó Mészáros Ferenc és a főszervező Filep Mária a 15. évfordulón – néhány sopronival együtt – magas állami kitüntetésben részesült. A piknik életük meghatározó eseményévé vált, de ketten nem képesek szembe szállni az árral. Debrecen messze fekszik a nyugati határtól, az önkormányzat eddig nem zárkózott fel úgy az ügy mögé, ahogyan az Sopronban történt. Személyes életutam úgy hozta, hogy sem az öt-, sem a tíz-éves évfordulón nem tartózkodtam itthon: diplomataként Londonban, illetve Washingtonban dolgoztam. Az Egyesült Államokban sajtóattaséként feladataim közé tartozott a média figyelése. A mértékadó amerikai lapok 1999-ben, a berlini fal leomlásának 10. évfordulója alkalmából módszeresen számba vették az európai átalakulás állomásait. A piknikre seholy nem utaltak, viszont többször említést tettek szeptember 11-ről, a hivatalos magyar határnyitás napjáról. Tényként kell elismernünk, hogy az tette lehetővé a keletnémetek tömeges, törvényes távozását az országból. A piknik ennek előzménye volt, ami felgyorsíthatta a hivatalos döntéshozatalt. A német kancellár jelenléte a 20. és a 30. évfordulón azt mutatja, hogy Németország fölkarolta a piknik ügyét. Úgy tekintenek

rá, hogy ez volt a nagy átalakulási folyamat első lépése, amely végső soron a berlini fal leomlásához vezetett. Helmuth Kohl szövetségi kancellár már 1990-ben, a két Németország egyesítésének ünnepségén így fogalmazott: „A Berlini Fal lebontása Magyarországon kezdődött, a német újraegyesítés felé az első lépés a Páneurópai Pikniken történt.”

– *Lépjünk vissza a kezdetekhez! Emlékszem, akik az új vagy újraéledő mozgalmakban a nyolcvanas évek végén politizálni kezdtek, határtalan lelkesedéssel tettek. Bár nem „üres pályára” léptek: helyén volt – ugyan megosztottan – a korábbi párt- és állami elit, hatályosak voltak a korábbi törvények, tehát nem lehetett akármit tenni, szót kellett érteni. Milyen volt a „debreceni gondolat” hivatalos fogadtatása a városban, illetve, ha volt, országosan?*

– Debrecen vezetői nem foglalkoztak a piknikkel, de erre nem is tartottunk igényt. A szervezők többsége az MDF tagjai közül került ki, rajtuk kívül szimpatizánsok segítettek a megvalósítást szállítóeszközökkel, a szalonnasütéshez szükséges nyersanyagok – szalonna, kenyér, hagyma, tűzifa – előteremtésében. Az MDF országos elnöksége ellenezte, kalandorakciónak minősítette a kezdeményezést, mint ami veszélyeztetheti a demokratikus átalakulást. Mivel nem volt helyismeretünk a határon, Filep Mária először a községi MDF-eseket kereste meg, de nem jött válasz a levelére. Így jutott el a soproniakhoz. El is utazott terepszemlére. Az ottani MDF-esek kevesen voltak ilyen nagyszabású rendezvény előkészítéséhez, ezért bevonták az ellenzéki kerekasztal pártjait, az SZDSZ, a Kisgazdapárt és a Fidesz önkénteseit.

– *Beszélgjünk arról, hogyan lehetett rövid idő alatt – civil kezdeményezés alapján, különösebb támogatás nélkül – megszervezni egy ilyen nagy eseményt, amelynek színhelye ráadásul „a messze távolban” van!*

– Kell néhány munkabíró ember, aki szinte megszállottan dolgozik, és kellenek társak, akik támogatják őket, megoldanak fontos részfeladatokat. Kelltek a helyi ismerettel rendelkező soproni társszervezők, akik például felvilágosítottak minket arról, hogy a vasfüggöny nem az államhatáron húzódott. Az több száz méter széles, részben felgereblyézett sáv volt jelzőberendezésekkel. Sokadikra sikerült kiválasztani az alkalmas helyet, amihez a magyar és az osztrák hatóságok is hozzájárultak. Soproni barátaink ajánlották, hogy legyen egy *hivatalos* delegáció is, ami a rendezvény előtt átmegegy a szemben lévő osztrák településre, Szentmargitbányára (Sankt Margarethen im Burgenland), meghívja képviselőiket, és együtt jönnek vissza. Meg kell említeni olyan *aproságokat*, mint a kapcsolattartás, hiszen akkor nemhogy internet és mobiltelefon nem volt, de a hagyományos *vonalas* készülék is csak trükkös megoldásokkal állt rendelkezésre. Jól sikerült a piknik emblémája, a szögesdrótot átszakító fehér galamb, Varga Ákos grafikus munkája, aki a plakátokat is ingyen szitázta és nyomtatta. A piknik szlogenjét sokan komolyan vették, fémvágóval érkeztek, hogy emléket vihessenek magukkal. Kis tanúsítványt kaptak hozzá a drót eredetiségéről. A tisztázatlan helyzet miatt nem volt egyszerű elintézni, hogy jogszerűen vágassuk a vasfüggönnyt, amelynek ez a szakasza vadvédelmi célokból maradt meg. Én is hoztam belőle vagy másfél méternyi.

Az esemény plakátja

ütközzön a hivatalos állami ünnepekkel. Az eredeti *Piknik a vasfüggöny helyén* elnevezést pedig a *Páneurópai Piknik* váltotta fel, ami kifejezőbbnek tűnt.

– Ön személy szerint hogyan élte meg azt a napot? Izgult?

– Mindenki lelkes volt, és izgult is, hiszen nagy felelősséget vállaltunk. A szervezésnek azok a mozzanatai, amelyekben részt vállaltam – a hazai és nemzetközi média és mintegy harminc nagykövetség tájékoztatása, meghívása, a tájékoztató szöveg angolra fordítása – már előzőleg megtörtént. Valószínűleg én voltam az egyetlen itthoni magyar, aki a határ túloldaláról jött vissza a piknikre, ugyanis családommal meglátogattunk egy Sopronkeresztúrtban (Deutschkreutz) élő baráti osztrák házaspárt. Kópházánál léptük át a határt, onnan jöttem vissza a Trabantommal a piknikre.

– Mit látott, amikor a helyszínre érkezett?

– Sokan sürgölődtek a szalonnasütés előkészítésén. A debreceniek hajnalban indultak busszal. Csatlakoztam hozzájuk, vágtuk a szalonnát, szeleteltük a kenyeret, pucoltuk a hagymát, raktuk a tüzeket. Nem is volt érkezésünk másra figyelni, a határon sem jártam. Hogy mi történt a kapunyitáskor, arról csak később szereztünk tudomást. A főszervezők és a hivatalos vendégek a soproni sajtótájékoztató miatt lekéstek a határnyitás három órára tervezett időpontjáról és az azt percekkel megelőző áttörésről. Amikor fél órával később megérkeztek, a fotózás kedvéért becsukták a kaput, amit debreceni részről Filep Mária, a soproniak képviselőjében Magas László újra kinyitott. (Hasonlóan a két külügyminiszter, Alois Mock és Horn Gyula június 27-i *vasfüggönyvágó*

– Kis kitérő: miért páneurópai és miért piknik?

– A páneurópai kifejezés szótári jelentése: egész Európára vonatkozó, az egész földrézre kiterjedő szövetség, intézmény vagy tevékenység. A páneurópai mozgalom eredménye az Európai Unió létrejötte is. Ma már java-korabeli embereknek sem egyszerű elképzelni a nyolcvanas évekbeli helyzetet: Európát megosztotta a *vasfüggöny*, Ausztria 1995-ben (!) lett az EU tagja, hazánk pedig csaknem tíz évvel később, 2004-ben. Ilyen körülmények között létjogosultsága volt annak, hogy egész Európában gondolkozzunk. Ellenzé-
kiként, civilként nem lehetett szó költséges, reprezentatív rendezvényről, így merült fel a szabadban rendezett összejövetel ötlete. Nem gerillaakciót, hanem hivatalosan engedélyezett rendezvényt akartunk. Azért esett a választás végül augusztus 19-ére, hogy ne

médiaakciójához.) Ezt aztán a kelet-németek újabb tömegei használták ki az átkelésre.

– *A váratlan történések után hogyan zajlott a népünnepély?*

– Nyolc-tízezer ember gyűlhetett össze, felszabadult volt a hangulat. Jókora késéssel, öt óra tájban kezdődött a meghirdetett politikai program: nyolc nyelven hangzott fel a piknik Mészáros Ferenc által megfogalmazott dekrétuma, neves magyar és külföldi közéleti személyiségek – Lichtenstein herceg osztrák parlamenti képviselő, Klaus Lange, a Páneurópa Unió osztrák elnöke, Konrád György író – szónokoltak, felhangzott Tőkés László temesvári lelkész és természetesen a debreceni és a soproni szervezők üzenete. Osztrák, nyugatnémet, angol, amerikai rádió- és tévétársaságok riporterei rögzítették az eseményeket, interjúkban szólaltatták meg a szónokokat és a résztvevő-

Menekülők a határon, 1989 (Fotó: MTI)

ket. Mivel beszéltem angolul, a debreceniek közül én nyilatkoztam több televízióknak.

– *Végül volt szalonnasütés?*

– Úgy, ahogy terveztük, nem. A hozzávalókat hidegen osztottuk szét, ugyanis eleredt az eső, ami valóságos felhőszakadásba csapott át. Azért mégis jóleső érzés vett erőt rajtunk, mert ha rövid időre is, de átjárhatóvá vált a határ, érvényesült a közös európaiság eszméje. A hosszú és fárasztó nap végén este érkeztem vissza Sopronkeresztúrra. Az osztrák híradók tudósításaiból kaptam képet arról, hogy mi történt a határon. Ausztriából nézve különös fénytörést kaptak az események. Házigazdánk másnap reggel izgatottan mesélte, hogy a falu népe éjszaka miként vett részt a keletnémet menekültek fogadásában. Az NDK-sok között volt két orvos házaspár, akik hálából hosszú éveken át minden augusztus 19-én meglátogatták vendéglátóikat, hogy kifejezzék köszönetüket a szabadulásukhoz nyújtott segítségért.

– *Valójában miért és hogyan került sor az NDK-sok áttörésére a határon?*

– Vannak még elvarratlan, fel nem fejtett szálak. Némelyikhez az idei konferencia sem vitt közelebb. Nem tudni, hogyan értesültek a piknik tervéről az NDK-állampolgárok ezrei. Az eseményről szóló híreket közölt ugyan a burgenlandi sajtó, amelyből részeket átvett a bécsi média is, de ezek többnyire rövid információk voltak. Szelezcky Zoltán, az Országos Klubtanács vezetője augusztus 18-án este a Magyar Televízió Híradójában nyilatkozott arról, hogy másnap a magyar-osztrák határon közös rendezvény lesz, amelyre megnyitják a határt. Ez lehetett az első *hivatalos* információ a németeknek a határnyitásról. Mint kiderült, a Balatonon és a menekülttáborokban, főleg Budapesten, rengeteg német nyelvű szórólap járt kézről kézre. Németh Miklós akkori miniszterelnök úgy nyilatkozott a minap: nem tudták, és ma sem tudjuk, hogy ki terjesztette ezeket. De ha azt mérlegeljük, hogy kinek lehetett érdeke, akkor nem állhatunk messze az igazságtól, ha a nyugatnémet titkoszolgálatot feltételezzük mögötte. Sokan már hajnalban elindultak az egyébként számukra ismeretlen Sopronpuszta felé. Kozma atya, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat alapítója szerint reggelre lényegében kiürült a plébániája mellett berendezett zugligeti menekülttábor.

– *Debreceni szervezőkként voltak információik arról, hogy a magyar állami és pártvezetés is döntésekre készül a Magyarországon összezsúfolódt NDK-állampolgárok ügyében, hogy milyen megbeszélések voltak az NSZK, az NDK és a Szovjetunió magas rangú vezetőivel?*

– Erről szinte semmit nem tudtunk, a hivatalos hírszolgáltatás nagyon szűkszavú volt, a bejelentések általában utólag hangzottak el. Aktív volt viszont a Szabad Európa Rádió. Az NDK állampolgárai sok biztatást kaptak a SZER útján, ezért is gyarapodott nagymértékben a Magyarországon várakozók száma.

– *Tehát váratlan volt a keletnémetek tömegének megjelenése?*

– Nekünk nem volt róla sejtésünk. Tömegek ünnepelték a helyszínen a *vasfüggöny lebontását* és egy 45 éve nem használt határátkelő ideiglenes megnyitását. Sokan azzal a hamis illúzióval érkeztek, hogy általános vagy végleges határnyitás lesz, és az NDK-állampolgárok korlátlanul mehetnek nyugatra. A teljes igazság az volt, hogy akkor és ott a határ a népünnepélyen – a Páneurópai Pikniken – érvényes útlevéllel résztvevők számára nyílt meg mintegy három órányi időtartamra. A váratlanul odaérkezők nem várták meg a kapu ünnepélyes megnyitását, a maguk kezébe vették a történések irányítását.

– *Pedig nem lett volna fölösleges az óvatosság, a határ nem lett átjárható a piknik után sem, sőt később tragikus eset is történt. Lehet erről részleteket tudni?*

– Két nappal a piknik után egy NDK-állampolgár tiltott határátlépés közben dulakodásba keveredett a határőrjáróval, akinek megpróbálta elvenni a fegyverét. A fegyver elsült, és halálra sebezte a német férfit. Sokszor megjelennek vámszedők is a figyelemre méltó helyszíneken, köztük a média olyan képviselői is, akik több nappal az esemény után akarnak saját *eredeti* felvételeket készíteni. Az egyik német televízió munkatársa például augusztus 23-ra három Volán-buszt rendelt. 184 NDK-állampolgárt fuvarozott a piknik színhelyére, hogy azok kellő elszántságot tanúsítva átjussanak

Ausztriába, amiről ő majd szenzációs tudósítást készít. A felültetett németek neki is lódultak, de a határőrök nem nézték ezt tétlenül, több figyelmeztető lövéssel megállították a csoportot, s odalett az áttörés, meghiúsult a tervezett médialátványosság is.

– *Az akkori határőrparancsnok jó egészségi állapotnak örvend, részt tudott venni a korábbi és a mostani ünnepeken is. Ő hogyan élhette meg a történeteket?*

– A ma 73 éves Bella Árpád nyugalmazott alezredes 1989-ben határőrszolgálatot teljesítő rangidős tisztként ötödmagával tartózkodott a piknik helyszínén. Váratlanul érte őket, hogy a dolgok nem a forgatókönyv szerint alakultak. Ünnepi delegációra számítottak két oldalról, ehelyett rajtaütésszerűen több száz német menekülő érkezett. Nyilván szervezeten, mert rövid idő alatt a határ közelébe értek, többen a túloldalon már látták is rokonaikat, hozzátartozóikat, integettek, átkiabáltak hozzájuk. Lőparancs akkor már jó ideje nem volt érvényben, viszont a határőrök minősített esetben – például megtámadásuk esetén – használhatták volna a fegyverüket. A rendőröket napokkal korábban kivonták a határ közeléből. Mit lehetett tenni? Semmit. Igaza van az alezredesnek, amikor azt mondja, hogy ezért van most emlékhely, és nem kegyhely a határon.

– *Mi emlékeztet a helyszínén 1989. augusztus 19-re, a piknikre?*

– Fontos szót ejteni a Páneurópai Piknik '89 Alapítványról, amely 1998-ban jött létre. Kuratóriumában részt vesznek a '89-es esemény főszervezői, Filep Mária, Magas László, Nagy László. A 2006-ban megválasztott polgármesternek, Fodor Tamásnak jelentős szerepe volt abban, hogy a kezdeti, politikai széthúzásokkal terhes évek után Sopron teljes mellszélességgel a piknik mellé állt, és kiemelt programként, egyfajta soproni áruvédjegyként őrzi és ápolja a történelmi esemény emlékét. A piknik helyszínén létesült, láttnivalókban egyre gyarapodó *Páneurópai Piknik Emlékpark* 2015-ben Magyarországon elsőként *Európai Örökség* címet kapott. Ezt az Európai Bizottság azzal a céllal alapította, hogy elismerje azokat a helyszíneket, amelyek a történelem során Európa újraegyesítéséhez hozzájárultak. Az egykori szervezők 1991-ben kopjafát állítottak az emlékparkban, a Szabadság harangja Debrecen város ajándéka 1999-ből. Látható a vasfüggöny rekonstruált darabja is. Több képzőművészeti alkotás emlékeztet 1989-re, köztük Melocco Miklós Áttörés című szoborkompozíciója. A 30. évfordulóra korszerű látogatóközpont épült, amelynek kiállítóterében az 1989-es eseményt mutatják be interaktív emlékkiállítás keretében. Ugyanekkor avatták fel az emlékparkban a Berlini Fal egy darabját, a Konrad Adenauer Alapítvány adományát. A Páneurópai Piknik és a határáttörés helyszínét évente nemcsak sok hazai kiránduló keresi fel, a történelmi jelentőségű esemény emlékhelye kedvelt turistacélpont az egykori keletnémet menekültek és rokonaik körében is.

– *Befejezésül arra kérem, fogalmazza meg a Páneurópai Piknik címszót egy képzeletbeli lexikon számára! Kiindulásként az ötletgazda szavai 2002-ből: „pár tucat civil, amatőr szervező, amatőr politikus áldozatos és a naivitásig jóhiszemű tevékenysége eredményeképpen részkeletkezett a hírhedt vasfüggönyön...”*

– Szépen és igazul hangzik. Kissé egzaktabb módon úgy fogalmazhatnánk, hogy a Páneurópai Piknik a határok átjárhatóságát célzó, 1989-ben az osz-

rák-magyar határon rendezett nemzetközi találkozó, amelyet a Magyarországon tartózkodó keletnémet menekültek áttörése tett világtörténelmi jelentőségűvé.

– *Végül beszéljünk a személyes életútjáról! Hogyan alakult a sorsa egy közéleti érdeklődésű ellenzéki értelmiséginek, újságírónak a Kádár-rendszer végnapjaiban, a rendszerváltás idején, utána a kormányzó párt tagjaként, majd a politikai váltogazdaság éveiben?*

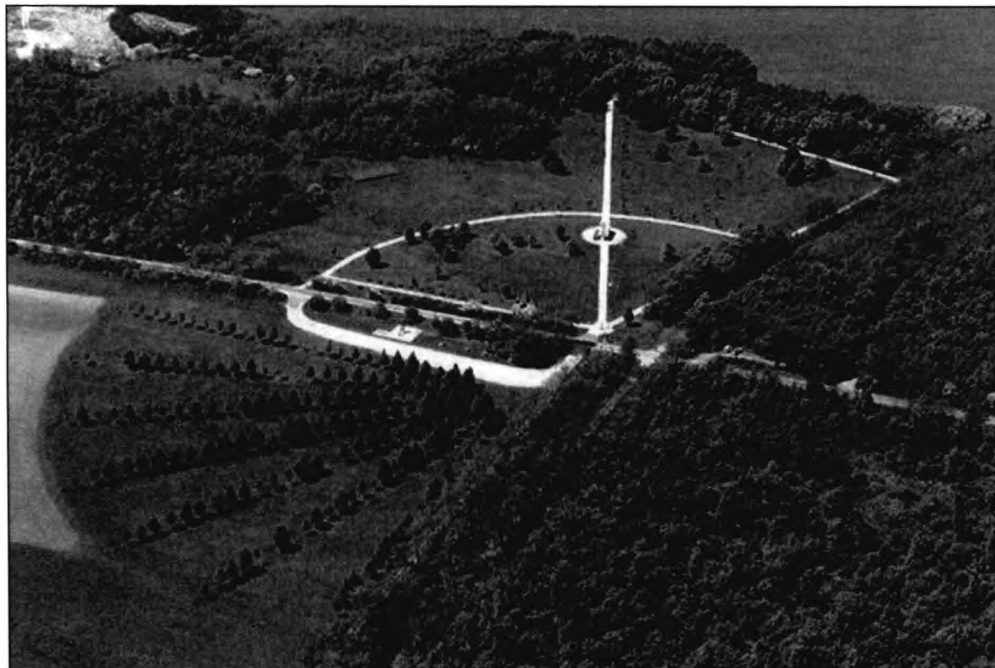
– Azok közé tartozom, akiknek az életébe a rendszerváltozás alapvető fordulatot hozott. Korábban újságíróként bejártam Hajdú-Bihar megyét, ezoterikus egyetemi hallgatóból a magyar valóságot megismerő, egyre inkább földön járó értelmiségi lettem. Aki saját tapasztalatai alapján fedezte fel a hamisságát annak a világnak, amelyik körbevette. 1986-ra megsokasodtak politikai természetű konfliktusaim a megyei lapnál, a kiadó ezért a debreceni egyetemek lapjához helyezett át felelős szerkesztőként. Az újságot tehetséges diákmunkatársakkal kritikus szelleművé formáltuk. Jöttek a hírek a szerveződő ellenzéki mozgalmakról, magam is részt vettem a Jurta Színház egy-két rendezvényén. Az első lakiteleki találkozó után felvettem a kapcsolatot Lezsák Sándorral, tőle kaptam meghívást a második tanácskozásra 1988. szeptember 3-ra. Úgy éreztem, ott a helyem, és a helyszínen beléptem az MDF-be. Debrecenből tizenketten vettünk részt rajta, és utólagos rendőrségi információ szerint ketten jelentést írtak az elhárításnak. Pár nap múlva, szeptember 14-én tizenhatan megalakítottuk az MDF debreceni csoportját. A nagy tekintélyű egyetemi tanárok, irodalmárok engem választottak meg ügyvivőnek, ami aztán el is döntötte a későbbieket. Egy hónap múlva megalakult az MDF debreceni szervezete, a következő másfél évet intenzív politikálással töltöttem. Tagja lettem az országos választmánynak, 1990-ben, az első demokratikus választás idején a párt megyei kampányát irányítottam. A kilenc választókerületből hatot a mi jelöltjeink nyertek meg. Megyei listavezetőként besétálhattam volna a Parlamentbe, ehelyett Debrecenben vállaltam képviselőiséget. Sínre került a demokrácia, létrejött a jogállam, kialakultak az alkotmányos keretek. Mivel nem akartam politikus lenni, 1991 nyarán úgy döntöttem, felhagyok a közéleti tevékenységgel, és maradok szakmámnál, az újságírásnál.

– *Aztán nem sok ideig gyakorolta régi-új hivatását. Miért?*

– 1991-ben ösztöndíjat kaptam Amerikába, többedmagammal három hónapot tölthettem Washingtonban. Részben az amerikai politikai élettel ismerkedtünk, részben újságoknál gyakornokoskodtam. A magyar nagykövetségen került szóba, hogy diplomáciai szolgálatba lépjek, ami 1992 februárjában meg is valósult: felkérést kaptam, hogy legyek Londonban kulturális attasé. Mindez Jeszenszky Gézának köszönhető, ő javasolt az ösztöndíjra és a külügyi szolgálatra is. Az 1994-es választások után hazarendeltek, megszűnt a munkaviszonyom a Külügyminisztériumban, visszatértem Debrecenbe újságírónak. A következő lehetőség 1998-ban adódott, Washingtonban Jeszenszky Géza nagykövet mellett sajtóattasé lettem. Ezt a feladatot négy évig láttam el. Már korábban kapcsolatba kerültem Kósa Lajos debreceni polgármesterrel, aki 2002-ben – az MDF-fel kötött megállapodás keretében – alpolgármesterséget ajánlott. Testhez álló, lakóhelyemhez kötődő feladatként a külügyi folytatás helyett ezt választottam. Ám a ciklus lejárta ismét új hely-

zetet teremtett. Megszűnt a koalíció, képviselőként maradtam az önkormányzat tagja, tanácsnoki címet kaptam, de nem volt állásom. Utolsó munkahelyként egy évvel később helyezkedhettem el a Debreceni Egyetemen. Mindez azért történhetett így, mert nem láttam lehetőséget visszatérni eredeti hivatásomhoz. Az én eszményem a független újságírás,

Páneurópai Piknik Emlékpark (Fotó: CIVERTAN)

Magyarországon azonban politikai erővonalak mentén rendeződtek át a sajtóviszonyok.

– *Elégedett az életpályájával?*

– A politikába és az ellenzéki tevékenységbe 1988-ban tapasztalatok nélkül ugrottam fejest. Minden további ennek lett a következménye. A külföldi kiküldetések alatt kinyílt a világ előttem. Láthattam, hogy Washington a világpolitika központjaként milyen meghatározó szerepet játszik. Érezkelhettem azt is, hogy Magyarország mennyire kis pont a térképen. Külföldön töltött éveim arra tanítottak meg, hogy a nemzeti elkötelezettség nem járhat együtt más népek vagy etnikumok lebecsülésével. Nyitottnak, érdeklődőnek, befogadónak kell lenni, úgy találhatjuk meg helyünket a világban. Sok mindent csináltam, sokfelé jártam. Voltam fenn és voltam lenn, valahogy mégis mindig sikerült egyenesbe jutni. Talán azért, mert fenntartottam az önálló gondolkodás jogát, de igyekeztem mindenkivel szót érteni.

– *Feleségével elköltöztek Debrecenből, ahol a sorsfordító éveket megélték. Mivel foglalkozik most, milyen tervei vannak?*

– 2016-ban a gyönyörű Dunakanyarba költöztünk, közelebb a fővárosban élő gyerme-

keinkhez. Egy szabolcsi faluban, Paszabon nevelkedtem, a középiskolát kisvárosban végeztem, egyetemre nagyvárosban jártam, ahol le is telepedtem. Eggyel mindig tovább léptem. Lányaink Debrecenben születtek, egyetemet Budapesten végeztek. Ők is léptek egyet, de külföldre nem akarnak menni. Velünk megtapasztalták, milyen az élet idegenben. Három kis unokánk van, sok örömmel leljük bennük. Folyamatosan tájékozodom, de a közélettel felhagytam, csak a zenével foglalkozom. A jazz iránti vonzalmam az egyetlen állandó a sokféleségben. Rendszeresen publikálok, hamarosan megjelenik Amerikai jazznapló című kötetem, amely élményszerű kalauz az Újvilág jazzéletében. Nem tétlenkedem.

NÉVJEGY

TURI GÁBOR (Nyíregyháza, 1951. június 20.) **Középiskola:** Rákóczi Gimnázium, Sárospatak (1969) **Diploma:** Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, történelem-angol szak (1975) **Életút, főbb munkahelyek:** 1992-ig különböző lapoknál újságíró Debrecenben. 1992–1995-ben kulturális attasé a londoni magyar nagykövetségen, hazatérése után a Hajdú-bihari Nap című napilap főszerkesztője, majd a Hajdú-bihari Napló című napilap szerkesztője, 1998–2002-ben sajtóattasé a washingtoni magyar nagykövetségen. 2002–2006-ban Debrecen kultúráért és külügyekért felelős alpolgármestere. 2006–2009-ben önkormányzati képviselő és a megyei jogú város önkormányzatának külügyi tanácsnoka. 2008–2013 között a Debreceni Egyetem Külső Kapcsolatok Igazgatóságát vezette. 2013-tól nyugdíjas, Nagymaroson él. **Könyvei, publikációi:** Kilátások – Írások két Magyarországról (Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011), Jazz a várban – A gyulai jazzfesztivál két évtizede (Gyulai Várszínház, 2011 – szerkesztő), A jazz ideje – Írások az improvizatív zene köréből (Osiris Könyvkiadó, Budapest, 1999), Életfa – Bertha Zoltán festői világa (Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1998 – szerkesztő), Jazz From Hungary – A Hungarian Jazz Guide (Interkoncert, Budapest, 1987), Azt mondom: jazz – Interjúk magyar jazzmuzikusokkal (Zeneműkiadó, Budapest, 1983); továbbá több száz közéleti, kulturális és jazztémájú írás magyar és külföldi lapokban, szakkiadványokban, folyóiratokban. **Kitüntetések, elismerések:** Petőfi Emlékplak a Helytállásért (XX. Század Társadalom- és Történelem Kutatásáért Alapítvány – 2015), Pernye András-díj jazzkritikusi életműért (Magyar Jazzszövetség – 2013), Az Egyesült Államok Nagyköveteinek Díja Kulturális Diplomáciáért (2006), Párizs érme (Párizs Önkormányzata – 2004), New Orleans tiszteletbeli polgára (New Orleans Önkormányzata – 2004), Szocialista Kultúráért (1981), Napló-díj (Hajdú-bihari Napló szerkesztősége – 1980), Árvízvédelmi Emlékérem (1970). **Családja:** felesége, dr. Balkányi Magdolna ny. egyetemi docens, gyermekeik: Anna jogász, Eszter pszichológus. **Honlapja az interneten:** www.turigabor.hu

CZINE MIHÁLY

A mesebeli harmadik fiú

Bevezető gondolatok Ratkó József estjéhez*

Szép ahogy jött. A mesebeli harmadik fiúként, annak a második világháborúban élő rokonaként, fegyvertelenül, egyedül, az árvák szabadságával. A félelem szakadékaik fölött énekelve. Jött a káromkodások, vasgyúró kalapácsok, szerszámszívű és földszívű kovácsok közül, hogy szép szót helyettük találjon a kőre, a tücsökre, az égre. Hogy poklokat járjon és igazat tegyen a kacsalábon forgó világon. Hogy hű legyen minden percében a szegénységhez és a szépséghez. Az életrajz tömondataival szólva: árván nőtt fel. Most harmincnyolc esztendősként könyvtáros vidéken, Nagykállóban, négy szép gyermeke van, és most jelenik meg a negyedik verseskötönyve.

Nemzedékének, a Juhász Ferenc és Nagy László után gyülekező nemzedéknek, amelyekben Buda Ferenc, Kalász László és Ágh István indult, Ratkó József az egyik legígéretesebb tehetsége. Csillagos énekeire kezdettől figyelnek az értők. Az induló Ratkó József hittel, bizalommal mondta még nehéz élményeit is. Tájain béke honolt és nyugtalanság vibrált. Mint az induló József Attila, akire gyermekkorra is emlékeztette, szinte eggyé tudott válni a búzaföldekkel, fellegekkel. Szerelmeiről, hazáról, történelemről, mindenről tavaszi frissességgel, a szegények szigorával szólt. Versei lengő-ringó könnyedségében, meglepő találatokkal felszikkázó fordulataiban, poentírozó záradékaiban, képeinek vitalitálásában, meghitt verszugaiban, a súlyos, a szörnyű, a félelmes, sőt játékos kezelésének az izgalmában, ahogy Kiss Ferenc mondta találóan, a teremtés örömét észlelhettük. Később komorabbak lettek a színei. A táj, az önként vállalt nyírségi táj is süggedtebbre hangozódott. Mélyebb lett az ének. Sírokat, holtakat is gyakrabban idézett a gond. Ezekben az énekekben, ha lehet, még teljesebben mutatkozik meg Ratkó József hűsége a szegényekhez. Felejteth a föld, ő maga nem felejt. Úgy épül csontja és agya, hogy minden kint, minden fájdalmat kiénekeljen. Olyan szeretettel guggol a hóba fült tanyákhoz, ahogy talán csak Váci Mihály hajolt a Nyírség szélső házaihoz, virrasztó szívvel, reményt mondva. Hitet szórt, és halál feletti hatalmat. Még a sokszor idézett halottak is az élet-

* Elhangzott 1974. március 24-én Budapesten az Eötvös Kollégiumban. Közreműködő színművészek: Básti Lajos, Bodor Tibor, Szabó Gyula, Szokolay Ottó és Szemes Mari, valamint a Kolinda együttes. A rendezvényt Magyar Múza. Éneklő idét... Ratkó József műsora az Eötvös József Kollégiumban címmel felvételről közvetítette a Petőfi Rádió 1974. június 30-án. Ezzel az írással a harminc éve elhunyt Ratkó Józsefre és a húsz éve eltávozott Czine Mihályra emlékezünk.

híter táplálják verseiben. „... Ők tartják a földet”, írja, „drága halottaink”. „Ház épül rájuk; tartanak / falat, falut, hazát”. Már korábban is megfigyelték, hogy Ratkó Józsefnél a halál, szinte mindig Kőműves Kelemenné szerepében jelenik meg. Táplálja az életet, köti, erősíti a fundamentumot. Az építő lelkület, amely magát is kész a falba építeni, hogy le ne omoljon, idézi annyiszor Déva vár jelképét. És álmodik a „Hó és zúzmarás vér határán” „jó hazát”. „... földet, / hegyet és vizet arányosan.” Ez a lélek veszi számba, hogy „ki hiányzik közülünk”, a mesterek, a parasztok, a szülők közül, Budai Nagy Antal mellől és Dózsa György seregéből. És ajánl, miként versben Bartókja, „tisztá beszédet, / lezüllött szó helyett zenét. / S kiállva sárkányos kapukba / hazakiáltja a jövőt”.

RATKÓ JÓZSEF

Jó hazát *Czine Mihálynak*

Földet, föld alá holtat,
holt alá deszkát, apró férget,
tetejükbe meztelen fejfát –
s pillantok istenre: jól van-e.

Mormolom a receptet: földet,
hegyet és vizet arányosan.
Tervezem nevét, zászlaját,
bronzkori népét, véreimet.

Hó és zúzmarás vér határán,
hajnal s halál igézetében
jó hazát csak így, láztalanul,
nem hebehurgyán, mégis hittel.

KARÁDI ZSOLT

Ráismerés a nemzetre és a közösségre

Nagy Gábor laudációja*

Nagy Gábor fiatal költő. Fiatal, amennyiben fiatalságon nem elsősorban a megélt életéveket, hanem az állandó szellemi készenlétet, a világ és az ember konfrontációjának megérzését és megéreztetését értjük. Azt a reflexív és önreflexív magatartást, amelyben a „vers a végső menedék” (Én, ki a verset). Azt a művészi attitűdöt, amellyel nemzet és történelem, magánszféra és közélet, egymásra rétegződésének nyelvbe transzponálását vizsgálja. Mert Nagy Gábor úgy lett jelentős, Bella István- és József Attila-díjas költő, Balassi Bálint-emlékkarddal kitüntetett költő, hogy munkásságában termékeny módon találkozott az élet és az irodalom... Úgy dolgozta ki mives lírai formákba oltott nyelvét, hogy Baka István, Nagy Gáspár, Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály, József Attila, Radnóti Miklós, Ady Endre, Kányádi Sándor, Csoóri Sándor motívumai hol erősebben, hol haloványabban tűnnek fel verseiben. Eközben hagyomány és modern-

ség határán mozogva szólaltatta meg a huszadik század végi, huszonegyedik század eleji ember olykor felkavaró létszorongásai mellett a szerelem és az életigenlés távlatos érzését is.

Nagy Gábor kötetről kötetre számottevően gazdagodó életműve (Farkasverem, 1996, Lélekvesztő, 1999, Átok, balzsam, 2003, Angyalaid mind repülni tudnak, 2011, Héthatár, 2013, Kijátszott holnap, 2015) összetetten mutatja fel a hagyományos költői szerepeket vállaló, egyben kitérítő alkotói meggyőződés variációs lehetőségeit. A Baka István-i, Buda Ferenc-i, Tóth Erzsébet-i, Ratkó József-i, Kiss Benedek-i minták sajátosan színezik át többnyire metaforikus formákban megnyilatkozó versbeszédét. Az olyan fontos művek sora, mint a Budapesti triptichon, az Új prédikátor-ének, az Intelem maradékainknak, a Régi dicsőségünkről, a Magyar falu felülről, a Vigaszágon, illetve az Őszi roncsderbi a Nagy Szavak Körútján és a Karneváli szimfonietta tágasabb kompozíciói, továbbá a Litániás üzenet a Parnasszusra (I. szimfónia) hetedik tétele, s annak zárata („Ti voltatok Nagy László faragókése, / a ti szátokkal tudott cifrákat is mondani. / Ti voltatok József Attila a síneken, / s a lázas szemű Ti voltatok Ady, Ady, Ady”) a tradicionálisan is modern lírai beszédmód megszívlelendő példáit kínálja.

* Elhangzott 2019. november 29-én Nyíregyházán a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárban, a Ratkó József-díj ünnepélyes átadásakor.

Végigolvasva Nagy Gábor életművét, szembeötlő az a verstani kultúra, amelynek birto-
kában poeta doctusként a legelvontabb gondolatokat is képes a választott időmérték enjembent-
okkal szabdalni lendületében artikulálni. A jambusok, anapestusok, daktilusok
nem kötik gúzsba nála a kifejezést; éppen ellenkezőleg: a vállalt metrika licenciamentes alkal-
mazás a befogadót a formai megképzettség appercipiálásának esztétikai örömeiben részesíti.

Nagy Gábor eddigi munkássága azonban nem pusztán lírai életműve gazdagítására
szorítkozik, hiszen *Álmatlanok és álmodozók* címmel 2008-ban, *Ki a konkolyt vetette* cím-
mel 2009-ben adta ki regényeit. A szépíráson túlmenően irodalomtörténeti és kritikai
tevékenysége szintén ismeretes: 2001-ben Debrecenben Baka Istvánról, 2018-ban pedig
Utassy Józsefről publikált monográfiát. Az ilyen életmű-feldolgozások mellett esszé- és ta-
nulmány szerzőként is bemutatkozott: *Az olvasás tétje* című gyűjteménye 2003-ban, *Az*
értelmezésig és tovább 2009-ben látott napvilágot. Irodalomszemléletét meghatározta
Görömbei András, illetve a „debreceni iskola” értelmezői éthosza. Akkor is mű és világ,
egyéniség és közösség teljességét keresi, ha Ács Margit, Márkus Béla, N. Pál József írásairól
értekezik, vagy ha Nagy László, Utassy József, Oláh János, Ratkó József, Baka István, Nagy
Gáspár, Mezey Katalin, Szilágyi Domokos, illetve José Saramago, Mario Vargas Llosa, Car-
los Fuentes, Vladimir Nabokov, Amin Maalouf, vagy Jaan Kross írásairól közöl elemzést.

Az olvasás tétje című, 2001-ben született esszéje végén az olvasás felbecsülhetetlen
értékéről beszél: „Csak az értelmes – értésre nyitott – olvasás, tudja felvértezni az em-
bert környezete szellemi áramlataival szemben. S bár az olvasás talán az egyetlen olyan
tevékenység, amit egyedül is érdemes üzni, az olvasás képes a leghatékonyabban kö-
zösséget teremteni. Hisz hiába teremti meg műveiben a nemzetet az Író, ha nincs, aki
olvassa. Író és olvasó kézen fogva sétálnak be a rejtelmek erdejébe, s csak együtt talál-
nak ki onnan. »Egy költő műve azzal, hogy itt hagyta, nem kész. Nemzete szelle-
mében kell elkészülnie« – mondotta Németh László, s vele és József Attilával (...)
mondhatjuk szabadon: a nemzet közös ihlet, s a művészet a nemzet letéteményese.”

Az írás olyan veretes mondatokkal zárul, amelyekben tisztán fogalmazódik meg a szerző
ars poeticája: „Ismerd meg önmagad!” – szól a parancs, ami félrefordítás, még a felvilá-
gosodás időszakából, a görög ugyanis így fogalmaz: „Ismerd meg Őt és magad!” Először
Istent, először a nemzetet, a közösséget ismerhetjük meg – aztán juthatunk csak köze-
lebb önmagunkhoz. Valójában az olvasás elsődleges tétje sem önmagunk megismerése:
először és elsősorban ráismerés a nemzetre, a közösségre, a társadalomra, az emberiségre
– s csak aztán önmegismerés. Bár ha olvasunk, többnyire magunkban tesszük azt – nem
azért tesszük, hogy magunkra maradjunk. Azért olvasunk, hogy a holt papír ólombet-
tői közt újraéljük elveszettnek hitt emberi: közösségi, nemzeti és szellemi mivoltunkat.”

Az eme gondolatok jegyében alkotó Nagy Gábornak nyújtom most át a Ratkó Jó-
zsef-díjat, kívánva neki még sok-sok termékeny esztendő mind a költészet, mind az iroda-
lomtudomány és a kritika, mind a *Hitel* folyóirat szerkesztése területén.

NAGY GÁBOR

Pince

A pince nagyapa birodalma,
mohos köveken kaszaspókok
titkosírása, pohos hordókban
sustorgó gyöngyös murci,
gyantaillatú menedék
az asszonyok kárálása elől,
a lopót megszívja nagyapám
kicselezte az időt is,
a málnaborból kaptam én is
decis pohárban, cinkosként
botorkáltunk a napvilágra,
két összebeszélt naplopó.

Udvar

Megdől a szekérderék, a saroglya,
sopánkodó vénasszony, nyikorog,
hullajtja a szárat, dörmögi nagyapám,
lóg az ostor hegye, a tehének
farka lépésre legyez, ösztökélés
nélkül fordulnak be a kapun;
leszökkenek a bakról, átugratok
a ganéváját Mississippijén, lazára engedve
a gyeplőt birtokba veszem, lassú
ügetést imitálva pipaszár lábaimon,
az udvart; két évtized múltán
a kerítésléceken át kémlelem
a kiglancolt farmot,
mint bennszülött, idegen örökre,
s örökre otthon.

KISS KÁLMÁN

Varázslatos Szatmár-Bereg Habarics Béla fotókiállítása elé'

Tisztelt Hölgyeim és Uraim, kedves Egybegyűltekt!

Engedjék meg, hogy első szavam a köszöneté legyen! Köszönöm, hogy itt lehetek és szólhatok a megyénk keleti részén fekvő szatmári és beregi táj természeti szépségeit bemutató kiállítás megnyitóján.

Amikor a fotók alkotója, Habarics Béla arra kért, hogy a mai alkalomból mondjak néhány gondolatot, nagyon megörültem és rögtön igent mondtam. Megörültem, mert – mivel jó 40 évvel ezelőtt kis falumból, Nagyarból Nyíregyházára kerültem – nem lehet mindennapos, fizikai kapcsolatom Szatmárral és a vele szomszédos Bereggel, a kiállítás megnyitójára való készülés azonban lehetőséget teremtett arra, hogy gondolatban mélyebben felidézsem magamban a szűkebb szülőföldet. Azt a földet, amely a nem mostanában volt gyermekkorom biztonságát nyújtó és első ismereteim, közösségi élményeim megszerzését lehetővé tévő világként él bennem. Ahogy a tőlünk három faluval odébb, Tiszacsécsén született Móricz Zsigmond mondta: *a tündérek szigeteként*.

Külön öröm számomra, hogy egy, a szűkebb szülőföldemen született, s ma is ott élő és tevékenykedő barátunk, Habarics Béla fotóinak kiállításáról van szó. Évek óta ismerjük egymást. Bár különböző szakterületeken munkálkodunk, egykori megismerkedésünket szülőföldünk szeretetének köszönhetjük. A képek készítőjével kapcsolatos információkról primer forrásból értesülhetünk, hiszen életének legfontosabb mozzanataival, célkitűzéseivel a kiállítás első tablóján ő maga ismerteti meg a látogatókat.

Szeretném azt is elmondani, nagyon örülök annak, hogy Habarics Bélát – éppen e kiállítás kapcsán – egy eddig általam kevésbé ismert oldaláról sikerült közelebről megismernem. Új ismeretet jelentett számomra az, hogy szabadidejében fotózással foglalkozik, aminek kapcsán megragadott a képek témaválasztása, az általuk közvetített sajátos látásmód, eredetiség, a fényképezés területén pedig engem – és remélem, a képek megtekintőit is – ámulatba ejtő módszere, szakmai felkészültsége.

Az itt kiállított 35 fotó kapcsán elsőként a kiállítás témájaként választott szatmári és beregi táj szeretetét emelném ki. A történelem úgy hozta, hogy két egykori vármegyénknek,

* Elhangzott Nyíregyházán a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárban 2019. szeptember 30-án Habarics Béla *Varázslatos Szatmár-Bereg* című kiállítása alkalmából.

Szatmárnak és Beregnek 1920 óta ma már csak egyharmadnyi része tekinthető sajátunknak. A határainkon kívülre került kétharmad részek nem csak terület béli veszteséget jelentenek számunkra, hanem az őseink által ezer év alatt teremtett értékek fizikai létezésének veszélybe kerülését, ismeretük elhalványodását is. Köszönet és hála az elszakított területek magyar lakosságának értékörző tevékenységéért.

Lassan száz éve már annak, hogy egykori szatmári és beregi hegyeinknek – az országhatár ezen oldaláról nézve – már csak a látványa lehet a miénk. A határon túlra került föld méhének gazdagságáról, felszínének színes növény- és állatvilágáról, elszakított városainkról, falvainkról, az ott élő emberekről sokáig semmit sem hallhattunk, olvashattunk! Szerencsénkre azért nem lettünk teljesen kismizettek, hiszen mindkét egykori vármegyénkből megmaradt számunkra egy-egy terület: a Szatmári-, illetve a Beregi-sík, amelyek természeti világának Habarics Béla – választott hivatását tekintve, azaz munkájánál fogva is – kiváló ismerője.

Ha visszagondolok, gyermekként, az én tabula rasa fejemben ez a Trianonban kicsivé tett világ jelentette a teljességet. Csak felsőbb iskolai éveim alatt, illetve a felnőttkorban szerzett ismeretek válaszoltak meg sok ezzel kapcsolatos kérdést.

Egykori vármegyéink természeti szépségeiről szóló írásokat, verseket és prózai sorokat a régebbi időkből is ismerünk. Petőfi Sándor szatmári fogantatású költeményeiben és barátjához írt leveleiben lelkesedik a Tiszáért, ír a Szamosról, de megörökíti a csekei ködös, borús őszi reggelek hangulatát is. Az 1815-től Csekében élő Kölcsey Ferenc is megemlíti a Túrt, a cégénydányádi Kende-kasztély építője számára pedig disztichonba foglalja a Szamost. Kicsit közeledve a mi társaságunk, a Luby Társaság által kutatott család egyik jeles alakjához, Luby Margithoz: az ő szülőfölddel kapcsolatos gondolataiban is felbukkan a szatmári táj. A néprajzkutató nagyon plasztikusan vall az általa gyakran a „helybéli folyók fejedelmének” nevezett Tisza „kis szolgálóleánya”, a Túr Magyar melletti torkolatáról, amelyet, mint írja: szíve nagy bánatára, a Tisza, a „nagy építő” már homokkal és iszappal betemetett, „nyárban pedig úgy eltakarja futásával az iszalag, a vadkomló, a szederinda, hogy az ezüstös nyárfa- és fűzfalombok közt csak keresve találni meg a torkolatot.” Pedig „itt állott valamikor egy nyári napnak alkonyulatánál egy vékonydongájú legény”, Petőfi Sándor, „itt hallgatta a parányi sarkantyúk pengését és vitte magával a tájhangulatot, amelyből *A Tisza* című verse született” – olvassuk *Fogyó legelőkön* című művében.

A költők lírai képekben, stilisztikai eszközeik segítségével tárják eléink szülőföldünk természeti szépségeit. Habarics Béla nem szavakban, hanem fényképezőgépe segítségével készített képekben varázsolja eléink a szatmári és beregi táj csodálatos világát, és – akárcsak

művészi látásmódú íróink, költőink – nem pusztán megörökíti a látottakat, hanem kiegészíti az általa fontosnak tartott mozzanatok sajátos bemutatásával. A fotók alatt olvasható címek nem egyszer utalnak arra is, hogy milyen érzések, milyen gondolatok irányítják figyelmét egy-egy tárgyra. Ezt követően a valóság lencsevégre kapott mozzanatának feldolgozása, kimunkálása során születik meg a kép, amely a vizuális elemen túl az alkotó üzenetét is közvetíti a szemlélő felé.

Habarics Béla sajátos látásmódja és – hadd éljek a festészetből vett műszóval – „ecsetkezelése” nyomán megjelennek a képeken a szatmári és beregi természet fő elemei: a folyók és az állóvizek, a síkság és az abból kiemelkedő domborulatok. A felszín apróbb elemei, a kövek, a kavicsok. A víz a maga egybefüggő tömegében vagy éppen apróbb alkotóelemeiben: táncoló vízcseppek, tarajos hullámok vagy befagyott, mozdulatlanságra dermedt jég formájában. A nap-sütésben vagy sejtelmessé válva a ködben, párában, a fény és homály játékában.

Ott van a természet elengedhetetlen eleme, az élővilág is: az itt kiállított képeken leginkább növények, fák és virágok, illetve madarak alakjában. Az örök idők óta létező szimbiózist az egyik képen megjelenő szarvas alakja teszi teljesebbé. Hogy igazán teljes lehessen a teremtett földi világ, úgy érzem, az ember – láthatatlanul, pontosabban a másik oldalon – a képek létrehozójaként vagy éppen a kiállítás szemlélőjeként van jelen.

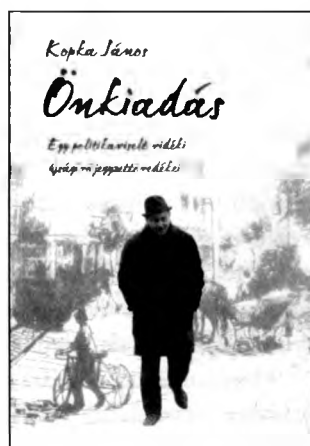
Önkiadás

Egy politikaviselt vidéki újságíró jegyzettörédékei

Az unokák óhaja elől igen nehéz a nagyapának kitérni. Ezt érezte, hordozta magában Kopka János nyugalmazott főszerkesztő, újságíró is, amikor a születésnap ajándékként kapott szép naplóhoz fűzött szavak arra biztatták: „írd tele életed fontosabb fordulóival!” Gondolhatnánk: mi sem könnyebb ez egy olyan személynek, kinek az írás nem csupán kenyérkereső forrás volt, hanem életének értelme, hivatás, elhivatottság. Sok-sok nekirugaszkodás ellenére is lassan teltek az oldalak. Ő, aki oly magabiztossággal igazodott el a társadalom dolgaiban, rájött, mily nehéz az idő, a múltó életévek tükrébe nézni, önmagunkat faggatni, megvallatni, unokái óhajának megfelelni. Aztán maga is elfogadta a kihívást: „az évtizedekbe sűrített tapasztalatot bűn lenne magunkkal vinni az elmúlásba. Nélküle nagy ismerethézaggal szembesülne a holnap embere.” A kedves felkérésre vállalt feladat, a vívódás éveit során újraélesztette benne az írás ördögét, amely belső indítatásként már új tartalmat nyert: „tudni akarom, ki vagyok, honnan eredtem, hogyan lettem azzá, amilyen vagyok”. Feltárultak a levéltárak rejtekei, felkereste ősei szülőhelyét, föllapozta a megsárgult, porlepte kollekciókat, kordokumentumokat... és megszületett a várva várt kötet.

Címe – *Önkiadás* – kettős tartalmat jelöl: egyfelől az önmagáról való keddőzetlen kitárulkozás szándékát, másfelől bármiféle kiadói elvárások/előírások megkerülését. Írás közben meg-megakadt a toll: az az ember, aki az évtizedek során oly magabiztossággal, hittel és önbizalommal szólt a világról, történelmi precizitással rajzolta meg az események hátterét, mozgatórugóit, most kérdések özönével találta szemben magát: mi és miért történt úgy az életében, ahogy történt?

Hiszen a történelem forrása előtt is felvillantotta a választás lehetőségét! Ő is fölhetette magának a kérdést: melyik az az út, mely célra jut? Előbb talán ösztönösen, aztán mind tudatosabban rajzolta maga elé az egyedül lehetségest: „nekem Nyíregyháza minden! (...) *itt* születtem, *itt* nevelkedtem, *itt* dolgoztam”. Mindezek mögött ott volt a családi otthon melege, ott volt tanítóinak/tanárainak útra bocsátó szava, ott volt a kora gyermekkorban csírázó igyekezet: megtudni, értelmezni „miért történik mindaz, amiről hallok és olvasok”?

Az évtizedek fölött ott vannak azok a felhők is, amelyek törleszthetetlen mulasztásként halványítják a nap fényét: „ha volt, ha nem volt lehetőségem, nem köszöntem meg – vagy nem eléggé – szüleim, nagyszüleim, s az életemet jó irányba fordító közeli hozzátartozóim jóságát”; azon 1953–1956 között született írások terhe, amelyek máig visszakísértik.

Az összegzéshez azonban az is hozzátartozik, hogy – saját szavai szerint – „hibáztam máskor és másban is, de visszatekintve azt vallom: tudatosan senkit meg nem bántottam, senki vagyonát nem kívántam, nem vettem el, kárát nem okoztam.” Ez adott számára komoly erkölcsi tartást a hosszú évtizedek során. A megélt idő, a sok-sok tapasztalat, az indíttatásában és életrvitelében alapvetően közösségi ember szomorúan szűri le azt a következtetést, hogy az individualizáció mind jobban eluralkodó árama a mai társadalomban mennyire eltávolítja az embereket egymástól. „Miért? Miért? Miért?”

Kötetével, kimondva vagy kimondatlanul, azt szeretné, hogy a kisebb s tágabb közösségünk megőrizze és táplálja mindazt, ami családjunk, munkahelyünk, társadalmunk életető, megtartó erejét táplálja. Írás közben meg-megakad a toll: „Nem azon tűnődöm, mit írjak meg életemről, inkább azon, mit hagyjak ki. Meg persze azon, kell-e ez az iromány az olvasónak, elhiszik-e mindazt akár saját unokáim, dédunokáim – egy teljesen más világban. Mit remélhetek? Szeretnék még élni, amíg megkapaszkodnak az életben a ma ifjai, megtapasztalni az igazi békét, a szabadságot, az emberséget. A másik ember tiszteletét, az ellenségeskedés eltűnését a közéletből és otthonainkból.”

Honnan fakad az írásra serkentő erő? Kopka János ezt keresve kutatja, fedezi fel a maga számára – és nekünk is – azokat a családi kötődéseket, amelyek az évszázadok homályából bontakoznak ki. Azt a sokszínű világot, amelyet a Duna-medencében megtelepedett népek évszázadok óta tartó szüntelen keveredésben alakítottak, formáltak, olvasztottak testvéri közösségbe. Az övét a tót/tirpák ükapa, a lengyel szépanya, a morvaországi nagymama, a rác/szerb eredetre visszatekintő édesanyja... És a sok kis csermely e tájon egybetorkollott: „Őseim – kiket közlelről ismerhettem – másoktól származtak, de eszükbe sem jutott nem magyarnak vallani magukat.” Ám életrvitelükben, szokásaikban, jellemükben magukban hordozták mindazt, amit eleiktől örökölték. „A nemzetiségi élet így lesz az a televény föld, amelyen összhangzatos munkára kelhet a társadalom minden csoportja. E nélkül gyökértelen lesz minden törekvés, gyökértelenek leszünk magunk is.” Nyíregyháza népének lelkületében kitörölhetetlen az a hagyomány, amit a tirpákok jelentettek/jelentenek számukra: a munkaszeretet, a templomépítő mély hit, a család bölcső-melegét megtartó egybefonódás, melyet átörökítettek utódaiknak, az utánuk jövő nemzedékeknek.

Előre sietett? Előre siettünk? Térjünk vissza a legbensőbb körbe! A Nyírszőlő-sön és Nyíregyháza peremén élt nagyszülői házba, a Bujtosi láposra, a Hunyadi utca 54-be, a Kemecei úti házba, mely a gyermek világlátását, világszemléletét megalapozta: sok munkával, belső békével, amit beárnyékolt édesanyja betegsége, korai halála, az édesapa háborús távolléte, melyet ellensúlyozni igyekezett a nagyszülők szeretete, az áldott nagynéni gondoskodása. A második kör: a katolikus elemi iskola, a „mezítlásos egyetem”-nek titulált polgári, a KEFE néven emlegetett kereskedelmi is-

kola. A kiváló tanítók és tanárok hatása, biztatása egymásra épülve egyengette/kínálta számára a kiemelkedés, a kitörés lehetőségét. Nem a bizonyítványokban értékelt jegyek révén! Sokkal inkább azzal, hogy „soha nem a lexikális tudást, a magolást tartották az iskola feladatának, hanem a lényegét, a dolgok megértését, az összefüggések keresését”.

Az iskolai évek országos és világeseményei, élményei tágitották a kört a nagyszülők megélte „boldog békeidők”; az első háború „mire a levelek lehullnak” emlékké szelődült borzalmai mellé lassan-lassan odatársultak a kisdíák megélte esztendőik, az országok/népek sorsát tragikus irányba terelő előzmények és következmények: az igazságtalan társadalmi megosztottság, a háború okozta szenvedések, az ezeket megsemmisítő holokauszt, egy demokratikusnak ígérkező, majd diktatúrába torkolló politikai berendezkedés... Korabeli emlékeit azonban felülírják, átértelmezik a történész képzettségű felnőtt, élettapasztalattal telített/dúsított értékelései, az „ahogy én láttam”, „az én olvasatomban” rögzült, nem egyszer vitára ingerlő megítélései. Ez már korkép, az egymásra épülő évtizedekről, rendszerekről, eseményekről kiszűrte, diagnosztizált kórkép, történelmi tabló, a súlyos veszteségeket, borzalmakat őrző egyéni emlékezet, melyben az idősíkok, a múlt és a jelen történései, a moziban látott filmkockák módjára pörög tovább, egymásba fonódva, egymást felülírva vezetnek a jelenbe. A diákra zúduló élményeket az évtizedek tapasztalatával bíró idős ember értelmezi, helyezi el az életfolyamat határköveit, a megtett út kálváriás stációit követve, azok sorában, melyekben az egyéni és közösségi sors, a szubjektum és a társadalom létértelmezése vezet az emlékező, az író tollát.

Az olvasó felfokozott érdeklődéssel lapozza azt a fejezetet – *Szerkesztőségi élet* –, amely Kopka János újságírói és szerkesztői évtizedeit hivatott visszaidézni, értékelni, mérlegre tenni. Hisz életének, évtizedeinek ez adott igazi tartalmat. Tudjuk, az előbbi fejezetekben fölillantotta, hogy már kisiskolásként – vajon mily belső sugallatra hallgatva? – ösztönösen elkötelezte magát egy életre: „...amikor megkérdezte Ella tanító néni második elemiben: ki, mi szeretne lenni? – én a tudatlan ember módjára azonnal rávágtam: újságíró. Rám kérdezett: miért? – én nem tudtam.” A sors különös kegyelme által – kitérőkkel ugyan – végül mégis eljutott az áhított hivatás varázskörébe, végig járva a hivatásgyakorlás skáláját... a gyakornoki évektől a főszerkesztői szobáig.

Milyen is volt az indulás? Arról álmodozott, hogy „egyszer majd Ady Endre és Móricz Zsigmond nyomdokain járom Szatmárt, meg Szabolcsot, felfedezem korom igazságát, miközben tollamat egy ifjú misszionárius küldetéstudatával sercgetetem a kicsiny formátumú, ötvenháromban mindössze hétezer példányszámú, négy oldalas újság papírjára”. Társadalmi/politikai háttérként ott lebegett a „Nagy Tanító” halálát követően feltámadt remény: „hazánk fölött is kiderült az ég”. Az álmok helyett azonban a hétköznapiak, a politikum elvárásai diktálták a témát: begyűjtés, munkaverseny, a köztestermesztésű bab..., írásából a dogma szellemőrei gyomlálták ki az „oda nem illő” gondolatokat, sorokat, igazították azokat a hatalom elvárásai szerinti rendbe. „Mikor már azt hittem, hogy napról-napra jobbra fordul a világ (1953–54-ben), az álom csupán vágy maradt.” Új reményt ébresztett 1956. Érthető, hogy az arra való visszaemlékezés tartalmában, ará-

nyaiban is helyet kívánt a kötetben. A forradalom leverését követő, a következményeket felvillantó *Társaim, barátaim sorsa* című rövid felsorolás jelzi mily széles rendet vágott a hatalom retorziója, bosszúja. Hitét az sem rendítette meg, amikor 1957-ben újra kioktatták: „az igazságot nem úgy kell írni, ahogy látjuk, hanem ahogy a proletárdiktatúra kívánja!” Nem tört meg akkor sem, amikor egy időre eltanácsolták a laptól, amint lehetősége adódott, készségesen tért vissza. Minden külső körülmény ellenére hitt „az emberarcú szocializmusban”. A harminchat évi újságírói munkára visszatekintve összegzi magában annak hozadékát: „Nem voltak könnyű évek. Ezzel együtt igyekeztem nyugodt (tót) természetemnél fogva (vagy annak köszönhetően) lelkiismeretesen, neveltetésem, s tapasztalataim alapján, a lehetőségek szerinti belső korlátok szerint élni.” Nem rajta múlt, hogy „sokáig kielégítetlen maradt a vágyam: közhírré adni olyasmit, ami túlmutat a redakciós »favágás« lehetőségein.” Ennek ellenére is megállapítható, hogy az évek folyamán a Dózsa György úti szerkesztőség s a többi – a korárammal együtt, annak ellenében – valódi szellemi műhely lett, maga köré gyűjtötte, munkatársai sorába fogadta a megye írói készségekkal megáldott, kiváló személyiségeit, köztük Váci Mihályt, Sipkay Barnát, Galambos Lajost, Mester Attilát, Lázár Ervint... , sok más kiváló felkészültségű szakembert. Együtt virágoztatták fel a lapot, juttatták azt a megyei újságok élvonalába.

Évek múltán is fájdalommal gondolt vissza arra, hogy 1989 után nem sikerült a lapot *önálló politikai műhely*ként tovább működtetni, amely „nyíltan vállalja a haladást szolgáló baloldali értékek hordozójának szerepét”; megtartva, részvénytársaságként működtetve maradjon a helybeliek kezében. Miként, hogyan? „Az olvasó iránti végtelen alázattal, a sok éven át magunk elé állított mércével, a lehetőség szerinti tisztességes munkával. A környezetével naponta szembenéző újságírónak csak ez lehet az ars poétikája.”

Az idő kereke pörgött tovább. „Így jött el a nyugdíjas kor, vele az, ami számomra kellemes elfoglaltság”. A futballista, amikor obsitot kap, szegre akasztja cipőjét. A vérbeli újságíró sosem teszi le kezéből a tollat. Kopka János sem tette.

Élettapasztalata, a felhalmozott tudás, ismeretanyag készítette arra, hogy gondolatait immár minden kötöttség nélkül papírra vesse, hogy általa írott/szerkesztett, közreadott könyvek sorában segítse kora olvasóinak tájékozódását, tárja fel azokat a humán, szellemi és tárgyi értékeket, amelyek a szülőföldre kötődést erősítik, tudatosítják az olvasóban. Ezt kívánta szolgálni Márkus Mihály: *A bokortanyák népe* című munkájának reprint kiadásával (1993), a *Zsidó emlékek a Felső-Tisza vidékén* (1994), a *Középkori templomok Szabolcs–Szatmár–Bereg megyében* (2000), a *Tisztelet az ősöknek* (2003), a *Keleti Panteon* (2006), a *Nyíregyháza templomai, kápolnái, imaházai* (2008)... , s több más kötet megírásával/szerkesztésével.

Ezzel egy időben figyelő szemmel követte az élet eseményeit, rövid glosszákbán, tömör jegyzetekben reagált rájuk, bennük az idők során fölhalmozott tapasztalat és az idős ember bölcsessége, az újságírói erények kamatoztatásával, olvasmányos stílusban bontja ki gondolatait. Ezekből válogatott s közölt e kötetben *Gondolatok* címen egy csokorra valót, segítve bennünket abban, hogy olvasásukkor egy-egy képzeletbeli ceruzavonással egészíthetjük ki Kopka Jánosnak a memoárból kiszüremelő szellemi arculatát. Az írások tematikája, a vé-

leményalkotás, az olyan elvont, és mégis oly gyakorlati kérdésnek tűnő fölvetések – „ha semmim sincs, akkor mi a szabadság?”, „vajon ki itt az igazi magyar?”, „mi is kell ma a boldogsághoz?”, „mit jelent kereszténynek lenni?”, „hová is tartozunk”... – jelzik, hogy a napi problémafölvetéseken túl általános, mondhatjuk, egyetemes, az élet értelmét és célját kutató kérdéseken is eltűnődik. Maga is tudja, hogy az emlékezés, a véleménymondás szubjektív és szelektív. „Tudom, objektív nem lehetek, legfeljebb törekedhetem rá.”

Tanulságos sorai nem öncélúak. Az „ahogy én láttam, megéltem” alapállásra építve születtek meg a jó szándékból fakadó sorok: „Ha bármilyen kevéssel, de hozzá szeretnék járulni egy nagyon bonyolult korszak megértéséhez. Nyolc és fél évtized viharaival a hátam mögött – tudatában lévén természetesen tévedéseimnek is.”

Az író személyiségrajzát egészítik ki a *Portrék*. Az emberi értékeket, a közösségért végzett munkát, a szülőföld iránti elkötelezettséget és az ahhoz való hűséget, ragaszkodást, a társadalmi haladásszolgáltatáraszegődött személyiségek jellemrajzát idéző sorok a tisztelet és megbecsülés hangja ihleti és iratja vele. Sorsukba merítkezve, velük azonosulva körvonalazódik az ő pozitív életérzése, optimista életszemlélete is, ami személyességén túl, kihatott a lap irányvonalára is.

A kötet képanyaga nem csupán illusztráció, nem csupán vizuális adalék. Jelzésértékű abban a viszonyrendszerben, amelyben életútja, szakmai kötődése formálódott, alakult.

A könyvben vissza-visszatérő gondolat: mi az *írás értelme*? Lev Tolsztojt idézi, „misperint szomorúan éli meg, hogy bár írt számos regényt, amelyeket olvasott szerte a nagyvilág, az emberek mégsem lettek boldogabbak általuk”. Tudjuk, pesszimista megítélésére rácafoltt az idő, műveit ma is olvassák. Kopka János véleménye ennél pozitívabb töről fakadt. Bár sokszor érezte maga is, hogy az én „nem ezt a lovat akartam”, a tapasztalás ambivalens érzést keltett benne. Egyfelől hitte: „amit csinálok, bármilyen picinyke lépésekkel is, előreviszi a mi szűköcske világunkat”, másfelől „egyre többször adtam igazat Tolsztoj grófnak”. Változó idők, változó széljárások. Fogadjuk el, amiként ő viszonyul az életúthoz, az életét betöltő, az életművet jelentő íráshoz. „Tévedtem, nem is keveset, de hiszem, jóvátéhetetlent soha. (...)

Nem bántam-e meg, hogy úgy alakult az életem, ahogy? – kérdezték unokáim. Mit válaszolhat erre a szegény fuvaros gyermeke, hogy megértsék mindazt, ami a nyolcvanöt esztendő első öt évét követően történt – azóta emlékszem a háborúra és a békére.

Van, amit bánok, de a legtöbb velem történetet természetesnek tartom. Ez volt az én történetem – másokéval-sokakkal együtt. Az események közötti rosszat se sajnálom, hiszen nincs olyan rossz, amit jó nem követ, különben is, abból lehet igazán tanulni.”

A kötet megírásában, az unokái által fölvetett óhajon túlmenően, kódolva van egy másik üzenet is: „ha bármilyen kevéssel, hozzá szeretnék járulni egy nagyon bonyolult korszak jobb megértéséhez”.

Olvasásakor hittük, megtapasztaltuk, mindkét célját elérte!

KOPKA JÁNOS: Önkiadás. Egy politikaviselt vidéki újságíró jegyzettöredékei. Nyíregyháza, 2019, Szerző, 237 p.

MÁRIÁS JÓZSEF

Szerzőink:

- BARANYAI NORBERT – irodalomtörténész, Debrecen
CZINE MIHÁLY (1929-1996) – irodalomtörténész
    CSÉVE ANNA – irodalomtörténész, Budapest
HABARICS BÉLA – fotóművész, Fehérgyarmat
JÁNOSI ZOLTÁN – irodalomtörténész, egyetemi tanár, főszerkesztő, Budapest
    KARÁDI ZSOLT – főiskolai tanár, Nyíregyháza
    KISS KÁLMÁN – főiskolai tanár, Nyíregyháza
KÖSZEGHY PÉTER – irodalomtörténész, Budapest
MARIÁS JÓZSEF – ny. újságíró, Nyíregyháza
MARIK SÁNDOR – újságíró, Budapest
    MERCUS ISTVÁN – irodalomtörténész, Nyíregyháza
MINYA KÁROLY – nyelvész, mb. rektorhelyettes, Nyíregyháza
    NAGY GÁBOR – költő, irodalomtörténész, szerkesztő, Budapest
NAGY LEVENTE – filozófus, egyetemi docens, Debrecen
    PETHŐ JÓZSEF – nyelvész, főiskolai tanár, Miskolc
RATKÓ JÓZSEF (1936-1989) – költő, drámaíró, műfordító
    SZILÁGYI ZSÓFIA – irodalomtörténész, egyetemi tanár, Budapest
VÉGH BALÁZS BÉLA – irodalomtörténész, szerkesztő, Szatmárnémeti

500 Ft

ISSN 1216-092X

19004

9771216092004